

БОГОМИЛ РАЙНОВ
ЕЛЕГИЯ ЗА МЪРТВИТЕ ДНИ

chitanka.info

Седях на пода в бащиния си кабинет и бършех от прах томовете на долната лавица. Всъщност не бършех праха, а прелиствах томовете. Тук, на долната лавица, се намираха някои от книгите, които най-много обичах да прелиствам. Една от тях се наричаше „Моите модели“ и бе пълна със снимки на голи жени със старовремски фризури и в пози на богини и нимфи. Позите ми изглеждаха красиви, ала телата — не особено. Това бяха повехнали тела на професионални модели, с отпусната плът и тлъстини по тазовете. Но в мъжкия дом, дето растях, тия снимки ми се струваха като изгледи от някаква много далечна и строго запрeтена територия.

Тук, на долния рафт, бе и разкошният том на „Рубаят“ от Омар Хайам с многоцветните илюстрации на Дълек. Най-много ми харесваше първата илюстрация със синкавобелите кубета на източния град, с глухата тъмна зеленина на султанските градини и с изгряващото слънце, възлизащо иззад моравите планини в образа на хубав младеж. И страшно ми се искаше той младеж да съм аз — когато порасна, разбира се — и да мога също тъй леко да плувам из лазура към синкавия, все още потънал в съня си, приказен град:

*Стани! Слънцето вече е хвърлило
своя елмаз в чашата на нощта.
И ето, ловецът от изток е уловил султанското
минаре
в едно серкме от светлина.*

Шкафът с големите томове се намирал в ъгъла до вратата и това ми даваше възможност спокойно да разглеждам книгите, под предлог, че ги чистя от праха. Бюрото на баща ми бе чак в другия край на стаята, до прозореца. И слънцето — не това на Омар Хайам, а бледото зимно софийско слънце — прожектирало сред усойния сумрак на кабинета един голям светъл ромб, в който се открояваше силуетът на Стария, наведен над работата си, сякаш Стария, подобно на султанското минаре, бе хванат в серкме от светлина.

Баща ми онзи ден рисуваше. На него рисуването му служеше за почивка от писането. И както си рисуваше, по едно време измърмори нещо.

— Какво, татко? — запитах, като побързах да затворя дебелия том.

— Нищо.

— Чух те, че говориш...

— Тъй ли?

Той ми хвърли бегъл поглед, усмихна се леко и добави:

— Сигурно съм си говорил сам на себе си... Като лудите...

Баща ми наново се наведе над рисунката, а аз поставих „Рубаята“ на мястото му, за да извадя следващата книга. Но книгите вече не ме занимаваха и аз поглеждах крадешком към другия кран на стаята, дето сред големил светъл ромб се открояваше приведената фигура на Стария. Усещах безпокойство въпреки шеговития му тон. Страх ме бе, че този човек, който тъй скъпернически говореше с околните, може изведнаж да заговори гласно със себе си. Като лудите.

Вярно е, че и самият аз, още като хлапак, също си приказвах на себе си. Не виждах в това нищо неестествено, стига да си приказваш наум. И трябваше да мине сума време, преди да почна да усещам понякога странния порив да заговоря гласни, за да се чуя по-добре, за да се разбере по-добре, да разгранича по-добре себе си, който говоря и обяснявам, от себе си, който слушам и съдя.

Нямам вече представа откога всъщност е почнал този безкраен глух монолог, затихващ в часовете на работа и действие и наново избликващ в миговете на неподвижност и самота, този монолог, който не само чувам у себе си, но който и виждам, защото тече и се разлива като някакво мудро тесто от думи и картини, думи и картини без връзка или с някаква своя си връзка, която напразно се опитвам да уловя.

Движа се в стаята си, изолирана в тоя час от другите помещения на жилищния кафез с плътните завеси на тишината и нощта. Движа се от стена до стена, сякаш се разхождам, а всъщност бърбя или се вслушвам в бърбенето на мъже и жени, кръстосали някога пътя ми. Движа се в това тясно пространство — десет крачки напред и десет крачки назад, — навивам километрите и се мъча да избягам от това бърбене, ала то ме следва не само с думи, но и с образи, лица и гримаси и аз се давя сред тях и с оловени стъпки продължавам нататък — десет крачки напред и десет крачки назад, — сякаш стаята се е превърнала в някакъв странен аквариум, из чийто зеленикав сумрак

плуват останки от спомени, плува всичко онуй, което отдавна си изхвърлил като непотребно и което си смятал за отдавна забравено.

Понякога си казвам „стига“ и за да бъде по-авторитетен, съм готов дори да извикам гласно „стига“, също като лудите, за да въдвоя най-сетне ред в главата си, реда на мълчанието и на отморяващата празнота. Но образите продължават да плуват наоколо и да ме обгръщат в зеленикавия сумрак на тая стая-аквариум и Стария оглежда неразборията върху работната ми маса, говореща за пълна запуснатост, и промърморва „прави каквото искаш“, а аз му казвам, само че наум, „тебе ти е лесно, понеже не знаеш нищо друго освен ръкописите си и книгите“, казвам му го съвсем категорично, само че наум, и си тръгвам, и ние стоим с нея в полутъмния ъгъл на заведението и тя се смее с оня смях, който я обзема винаги след третата чаша, и пита „колко тома продаде, за да ми сервираш това пиршество“, и аз се готвя да отговоря, но разбирам, че вече крача по разрозената от бомбите улица, тази черно-бяла улица с черните скелети на изгорелите сгради и белите преспи на снега, и влизам в църквата, дето през разбитите прозорци свири зимният вятър, и приближавам до проснатите върху цимента в дълга редица трупове, и отмахвам един по един чувалите, с които са загърнати, и при третия чувал, не, при четвъртия, третия или четвъртия, какво значение, откривам нейното лице, неестествено бяло и неприятно напудрено от набитата в него вар, и искам отново да го загърна с чувала, но вместо туй продължавам да стоя като треснат и да гледам това бяло лице, сякаш гримирано за маскен бал, нейното лице, вече не засмяно, а странно безизразно. Изглежда, като че е заспала. Също като че е заспала, казвам си, и когато най-сетне я загръщам с чувала, оставям единия му край леко отметнат, за да има тя все пак възможност да диша.

„Стига“, заповядвам си твърдо и поемам още по-решително по пътя си — десет крачки напред и десет крачки назад, — за да избягам от тия натрапчиви призраци, но там, на средата на пътя, сред задименото мъгляво пространство на кръчмата изгрява лицето на Гошо Свинята, кръгло и бяло като месечина, безизразно и безучастно като месечина, и аз го чувам да казва „животът, брат, е една лудница и всеки глупак, озовал се в нея, бърза да стане център на внимание, за да бъде разкъсан и смачкан по реда си, а голямото изкуство е да минеш на

пръсти и да се измъкнеш незабелязано, да се измъкнеш в небитието, отдето си дошъл“.

„Стига, махайте се“, нареждам грубо на Гошо Свинята и на всички останали, дето се тътрят подире ми, и те се махат за миг, всички освен старата проститутка, присламчила се, както винаги, на масата ми, за да изпие един малък коняк. Тя бе вече твърде стара, за да упражнява професията, и живееше само от това, да се натрапва на нечия маса, за да изпие за ваша сметка един малък коняк, а по възможност и два, само че втория, в случай че се съгласяхте да го отпуснете, тя го приемаше под формата на сандвич с масло и сирене, защото, както сама казваше, човек трябва да мисли не само за душата, а и за тялото. Тя разправяше с мъртъв безучастен глас патилата си, като понякога учтиво запитваше „не ви ли досаждам?“. Тя вероятно не бе твърде добре с паметта или обичаше да украсява, защото историите ѝ всеки път звучаха по-различно, но патилата в общи линии бяха все същите и тя ги описваше с мъртъв глас, как още като момиче я впримчили в някаква банда, дето с побоища и заплахи минавала от ръка на ръка, и как по-късно, след като не успяла да абортира и родила, била заставена да подхвърли детето си на една скамейка в Люксембургската градина (не ви ли досаждам?) и как още по-късно била затворена в оня мръсен вертеп за моряци и докери, отдето я пуснали едва когато разходите по поддържане на застарялото тяло започнали да надвишават приходите от експлоатацията му (не ви ли досаждам?).

Досаждаш ми, казвам, и ти, и всички останали. Знам го всичко това, вървете по дявола, оставете ме сам. И понякога те се измитат, не за дълго, разбира се, но тогава ти чуваш собствения си глас, подхванал отново безкрайния глух монолог. Той тече и приижда все тъй, откакто се помня, в размисли, отклонения и картини без връзка, става ту смътен и хаотичен, сякаш се стапя в зелените мътни води на аквариума, ту наново се събира и избистря и аз съвсем ясно чувам думите си по повод на това, което в момента става наоколо, сякаш то не е ясно и без всякакви думи и сякаш аз вода до себе си един слепец, който е пак аз, но на когото всичко трябва да се обяснява, тъкмо понеже е слепец. Това е съвсем глупаво, казвам си понякога, защото ми се струва, че слепците всъщност са двама и те се водят един друг, за да си обясняват един на друг какво виждат.

Това е съвсем глупаво, но монологът продължава да тече и да се разлива като някакво мудно тесто, да се разлива не само в настоящето, а и в бъдещето и понякога поема като водовъртеж около една мисъл за туй, какво би могло да стане и какво би било добре да стане, върти се около тая натрапчива мисъл, проектира я наново и наново, и наново и наново я дообработва, за да я направи по-бляскава и привлекателна, но колкото по-дълго боксува върху нея, толкова повече я изхабява и тя помръква и гасне, додето съвсем се изличи и излезе от обращение, за да бъде заменена от друга, която също ще отиде по реда си в купчината на тия избелели снимки, снимки не на станали неща, а на неща, които би следвало да станат, но които, разбира се, никога няма да станат, снимки на неродени дела и събития.

Поговорката гласи, че да искаш, значи да можеш и много хора са убедени, че първото или единствено условие, за да получат нещо, е да го желаят силно, ама наистина много силно, като че ли желанието е някакъв магнит, който властно привлича желаното. Може и наистина да е тъй, само че не за мене. Забелязал съм, че колкото повече желая нещо, толкова повече то се отдалечава от мене, сякаш желанието ми го отблъсква. А когато не го желаяш, не е изключено то просто да се натика в ръцете ти. Обаче каква полза, след като наистина не го желаяш.

А ето че с течение на годините мислите за желаното все повече глъхнат и монологът ми поен все по-малко картини за туй, което бих искал да се случи, защото ми остава все по-малко време, през което нещо би могло да се случи, и аз все повече се улавям, че размислям не за желаното, а за причината то да остане докрай непостигнато и се взирам назад, и обхождам календара на миналото, преобръщам ненужни неща и се ровя в забравени работи, и търся грешката.

Грешка няма, казвам си понякога за успокоение Животът е неизбежно износване. Почваш с една мечта, за да свършиш с едно разочарование. И колкото по-голяма е мечтата ти, толкова по-голямо с разочарованието. Животът не се строи спокойно разсъдливо и планомерно, както се строи сграда По-точно строи се като тия сгради, дето се започват с оскъден сиромашки материал, понеже друг не с налице, и се издигат с помощта на това, което с подръка, и нерядко представляват един мизерен кърпеж или просто остават недостроени.

Утешавай се прочее с тая жалка барака, дето сам си я скърпил, и мирясвай. Грешка няма.

Но знам, че грешка има. Макар че може би не е ограничена в един ден и съсредоточена в едно действие. Макар че едва ли е от тия, фаталните и еднократните, а по-скоро от онези, другите, коварните и неуловимите, представляващи не внезапен провал, а дълга нишка от дребни грешчици, всяка от които е тъй незначителна и тривиална, че изглежда невинна проява на човешкото несъвършенство.

Грешка има. Щом пътят е изминат, а целта не е постигната, значи грешка има. И както сега пристъпвам с оловени нозе в тясното пространство на стаята, така цял живот съм се движил бавно и тромаво в пределите на избраното поприще. И нито веднаж не съм успял — подобно на оня младеж от книгата — да заплувам високо и волно из лазура към синкавия приказан град освен само насън. Летял съм, да, но насън. А наяве съм пристъпял тежко с оловени нозе и съм се препъвал, и съм падал, за да поема отново неохотно и неловко, без да знам всъщност дали крача наистина, или само безсмислено тъпча на място.

Грешка има. И аз се извъръщам назад и ги виждам всички тия прахосани дни, виждам ги безцелно пропилените дни, мъртвите дни на моя живот. Не играй на трагедии, бъбре слепецът до мен, тоя, дето също е аз, тоя, другият аз, моят вечен събеседник и враг. Не играй на трагедии, нали всяка продукция има своя процент от допустим брак. Хигиената на труда предполага и малко почивка. Колко са тия, дето цял живот са работили. Ако не пиеш, ще играеш карти; ако не тичаш по жени, ще ходиш на риба; ще обикаляш по гости, ще крещиш по игрищата, ще събираш марки, ще отегчаваш познатите си с древни вицове, знам ли още какво, но ще правиш все нещо, което е нищо, ще наливаш от пусто в празно, ще замърсяваш околната среда с непотребни вещи, безполезни действия и излишни думи.

Но аз продължавам да се вирам назад към всички тия прахосани дни, мъртвите дни на моя живот. Може би някога, сред тях и до тях, съм ги приемал като невинна лудория, като хлапашко бягство от училище. Ала сега те немеят в далечината като сиви и грозни скали сред пустинната равнина. Неприветен пейзаж.

Има и друго, подсеца ме окуражително слепецът до мен, като че ли той, слепецът, може да вижда по-ясно от мен. Другото, това са

хилави насаждения край грозните голи скали, хилави насаждения с крехка зеленина или е ръждиви сгърчени вейки, понеже не са се хванали. Оскъдна растителност.

Само това липсваше — да я няма и нея. И в мига преди да си тръгнеш, да обърнеш очи и да видиш, додето ти погледът стига, само сиви и голи скали, само скръбна и неплодна пустиня от грозни дела. А какво по-грозно от един убит и захвърлен край пътя божи ден.

* * *

Безистенът се намирал в една уличка край площад Света Неделя и трябваше да стигнеш до дъното му, за да откриеш кръчмата — многолюдна и задимена. Когато прониквах в тесния улей на тоя забутан, тъмен безистен и влизах в гъстата тютюнева мъгла на помещението, имах чувството, че попадам в преизподня, и обикновено се пазех да надниквам тук, както човек се пази от всяка преизподня. И ако се случеше все пак да се отбия, то беше в някоя от тия мрачни утрини, когато започваш деня с непреодолимото желание да не го започваш, да изчезнеш, да потънеш нейде до дяволите, да се самоизличиш.

Масата на компанията бе в най-далечния ъгъл на кръчмата. Не съществуваше никакъв риск тук да се настанят чужди хора, защото Постоянното присъствие заемаше масата още рано заранта. А некоронован шеф на Постоянното присъствие бе Гошо Свинята.

Преди години — вероятно доста години — Гошо бе пристигнал в столицата от провинциалното градче, изпроводен от възрастния си баща, който жадуваше поне най-малкият му син да стане образован човек. Гошо бе записал право, заверяваше по различни начини семестрите и веднъж месечно поддържаше писмена връзка с родния си дом: „Вие как сте? Аз съм добре. Уча усилено. Прати пари!“ Именно поради усилено учене той не успяваше дори през лятото да се прибере в къщи. Най-сетне, обезпокоен от двугодишното му отсъствие, бащата се бе принудил сам да дойде в София и да провери в университета за успехите на сина си. Те се оказаха не съвсем блестящи, и по-точно свеждаха се до няколко двойки.

— Изпитът, тате, е като рибарлъка — опитваше се да успокои Гошо опечаления си родител. — Хвърлиш серкмето, пък я хванеш риба, я не хванеш.

— Ами че тя, синко, ако върви все така...

— Е, няма да върви все така. И на мен ще ми проработи късметът — що са дни, занаят са — отвърщаше оптимистично студентът.

Бащата се завърна в градеца, а Гошо продължи да се бори самоотвержено с малшанса и веднаж месечно да дава своя принос към епистоларната проза: „Вие как сте? Аз съм добре. Прати пари!“

Но дори изпитите да бяха като рибарлъка, за Гошо вече не съществуваше никакъв риск да хване нещо, даже и двойка, тъй като окончателно бе престанал да се явява на изпити. Той вече бе добил точна представа за житейското си призвание и окончателно се бе преселил в кръчмата.

— Тате, чуден човек си ти — говореше Гошо, когато баща му подир няколко години отново се реши да го споходи. — Не разбирам защо се кахъриш... Завършил съм семестриално вече не веднаж, а два пъти, така че като му дойде времето, ще получа две дипломи. Всяко зло за добро бе, тате!

Той вече бе престанал и да презаписва, защото презаписването, това бяха няколкостотин лева, хвърлени на вятъра. Само акуратно издаваше традиционните комюникета: „Аз съм добре. Прати пари!“ Издаваше ги, додето старият умря и вече нямаше кой да финансира образователната операция.

Би следвало да се очаква, че това ще бъде и краят на образователната операция, още повече Гошо отдавна бе усвоил всичко, което би могло да се усвои в сферата на алкохола — денонощните бдения, пиенето в компания и без компания, с мезе и без мезе, с пари и без пари. Но тъкмо понеже бе овладял и тая последна дисциплина, той успя, и то за дълги години, да продължи научната си кариера без всякаква подкрепа от страна на осиротялото семейство.

Похватът му бе пределно прост, като всяка велика находка — от банята на Архимед до Колумбовото яйце. Установил, че собственият му джоб е окончателно и напълно празен, Гошо бе осенен от идеята, че би могъл да употреби като работен инструмент нечий друг джоб, възможно по-добре натъпкан с банкноти. Не искам да кажа, че бе

станал джебчия — той бе твърде артистична натура, за да падне до такова ниво, — а че бе почнал да използва собственото си обаяние, съчетано с обаянието на алкохола, за да привлича меценати, готови да подпомогнат научните му занимания.

Оттук нататък различните периоди в кариерата на Гошо Свинята биха могли да се обозначат с имената на различните му меценати, нещо, което значително би облекчило биографите му. Но от всички тия периоди най-плодоносно си остана времето на „Кораба на изкуствата“.

Някакъв човечец, случаен познат на вечния студент, ненадейно бе получил голямо наследство. Това бе подтикнало Гошо да установи по-тесни връзки с познатия, с едничката цел да му бъде полезен. Така в компанията се бе появил един нов член.

— Работата не е в парите сами по себе си, кой днеска няма пари — говореше Гошо. — Работата е те да се използват за нещо благородно, нещо такова, дето ще съхрани името ти в Златната книга на Историята.

Присъстващите в един глас се съгласяваха, че именно Златната книга е важна, а не самото злато. И на богатия наследник не оставаше нищо друго, освен да се присъедини към общото мнение. Но след като студентът в продължение на няколко спевки бе засягал темата за Златната книга, човечецът се бе осмелил да полюбопитствува каква е паролата, за да влезеш в Историята.

— Е, че тук именно е майсторлъкът — бе отвърнал Гошо. — Богати хора — много, но идеите са кът! И затова колко са тия, дето човечеството ги помни? От Наполеон, та чак до Ал Капоне — ни жива душа, празно място! Пък и тия двамата, едни ги величават, други ги псуват... Защо? Защото въпросът не е да облагодетелствуваш една държава или една банда, а да бъдеш полезен на цялото човечество. Тогава името ти ще го запишат в Златната книга ей с такива букви, за да остане в паметта на хората чак до края на вековете.

Присъстващите, включително и богатият наследник, бяха принудени да се съгласят, че само при такива условия можеш да влезеш в Златната книга. Но въпросът за паролата бе продължил да остава висящ, поне до мига, в който Гошо Свинята не бе благоволил да признае:

— Абе имам аз една идея... Идея за милиони, между нас казано, ама смееш ли да я споделиш с някого в тоя меркантилен свят...

Веднага ще я изкористят и превърнат в източник на печалби...

Тая бележка, особено с последната си част, бе изострила, естествено, вниманието на аудиторията.

— Е, добре де, няма какво да се страхуваш! На тая маса не седят търгаши! — бе възразил един от присъстващите.

Все още в плен на страховете си, Гошо бе огледал колебливо компанията и погледът му бе спрял върху лицето на наследника. Това именно честно и умно лице, напрегнато от внимание, му бе вдъхнало сили да пребори съмненията си и да сподели великата идея.

Идеята, като всяка епохална находка — от банята на Архимед до Колумбовото яйце, бе пределно проста.

— За да решиш коя да е задача — бе казал Гошо в тоя паметен ден, — нужна е логика. Университетът може да не ми е дал друго, но ми е дал логика с лопата да я ринеш. За да станеш благодетел на човечеството, трябва първо да разбереш какво му липсва на това човечество. Хляб ли? Вятър! Колкото повече им тъпчеш стомасите, толкова повече се овълчват и оскотяват. Не хляб, а красота им трябва на хората. „Красотата ще спаси света“, това още Достоевски го е казал. А къде се намира красотата?

— Ей тук, на дъното на шишето — позволил си бе да забележи един от присъстващите.

— Вярно, само че тук, на дъното на шишето, тя е в сурово състояние. А в най-чистия си вид, в своята квинтесенция красотата се намира в изкуството.

Подир това теоретично встъпление Гошо Свинята бе минал и към конкретния проект. Работата бе съвсем лесна и единствено трудното — да се сетиш за нея — бе вече извършено от Гошо. Трябваше чисто и просто да се построи един луксозен и голям кораб, дето щяха да се уредят изложбени, концертни, прожекционни, библиотечни и други подобни зали. Приютил в каютите си видни хора на изкуството от двата пола и най-вече млади дарования, що се отнася до нежния пол, корабът щеше да плава от пристанище на пристанище, за да пръска по света благодатните семена на красотата. Тук щяха да си дават среща таланти от всички континенти, да обсъждат проблемите на изкуството, да радват с блестящите си прояви една отзивчива и благодарна публика. Естествено, този кораб трябваше да се ръководи

от някого и това също не бе маловажен проблем, тъй като сам Гошо Свинята не желаше да се нагърбва с подобна роля.

— Но как? Че нали идеята е твоя? — бе възкликнал някой от присъстващите.

— Моя е. Само че идеята е едно, а реализацията — друго. Да седя в тоя луксозен кабинет, да общувам с млади артистки и световни знаменитости, това, братко, не ми е по силите.

— Тогава ти попе трябва да посочиш човека...

— Е, това, виж, може да стане, като му дойде времето...

Възползувам от настъпилата пауза, наследникът се бе осмелил да забележи, че построяването на подобен кораб ще изисква много пари.

— Пари... Пари има колкото щеш — бе отвърнал нехайно студентът. — Парите не са проблем. По-труден е проблемът за ръководителя. Трябва ни самоотвержен човек.

И понеже наследникът бе продължил да любопитствува по въпроса за парите, Гошо все тъй нехайно бе благоволил да поясни:

— За това няма какво да се кахърим. Проста работа: ще пуснем подписка. Че само у нас да я пуснем и само по левче да дадат хората, това вече прави осем милиона. Ами тия, дето ще се отзоват с по-едри суми? Ами доларите, дето ще потекат от чужбина? Нали ви казвам: парите не са проблем. Пари колкото щеш. По-важно е да решим кого да сложим начело.

— Ами тогава да решаваме, кво ще протакаме — бе се обадил някой от присъстващите.

Настъпил бе моментът Гошо повторно да се преборва с колебанията си. Той отново бе огледал изпитателно компанията и погледът му отново бе спрял върху същото онуй честно и умно лице.

— Той ще е! — отсякъл бе студентът сред напрегнатата тишина.

И всички останали тутакси бяха потвърдили, че само той трябва да бъде и никой друг. Подир което богатият наследник, зачервен и заекващ от вълнение, се бе видял принуден да признае, че не владее езици.

— Езици! Глупости! — отвърнал бе за негово голямо облекчение Гошо. — А преводачите за какво са? Нали и те трябва да живеят.

Естествено, историческото решение бе завършило с подходяща почерпка с времетраене чак до зори. И, естествено, тая почерпка бе всъщност не завършек, а само начало, понеже бе последвана от много

други, от десетки други, чак до пълното и окончателно пропиване на наследството.

Бяха го почти подлудили бедния човечец. И насън и наяве той се виждаше вече застанал начело на епохалния „Кораб на изкуствата“. Виждаше се в снежнобяла, украсена със златни лампази, комендантска униформа как стои царствено на капитанския мостик или се изтяга в креслото на луксозния кабинет, заобиколен от филмови красавици, меценати-милиардери и потомствени графове. А в същото време Гошо Свинята се изтягаше лениво до него край обляната от вино кръчмарска маса и небрежно напомняше, че отново е нужна една незначителна сума. Разбира се, никой не искаше от наследника да строи цял кораб. За кораба пари колкото щеш. Но всеки ден изникваха разни смешно дребни разходи — трябваше да се печатат формуляри за подписката, да се изпращат стотици писма, да се поръчват бланки, да се дават тук-там дребни подкупи, за да се осигури благосклонността на властите.

Заслепен от сияйните видения, обсебили завинаги слабия му мозък, наследникът през ден, през два теглеше пари от банката и даваше, каквото бе нужно. А нужно бе доста. Да не повярваш просто колко пари отиваха за нищо и никакви канцеларски дреболии. Без да говорим, че постоянните делови заседания в кръчмата, траещи от тъмно до тъмно, също взимаха своето, защото поради сложността на задачите. Постоянното присъствие бе неимоверно нараснало и защото при такива сложни задачи какво ще вземеш да издребняваш за виното и цигарите.

Трябва да бе минало доста време и да бяха изтекли доста пари, когато една заран при поредното отбиване в банката човечецът бе установил, че наследството му се е преполовило, и внезапно се бе събудил. По-точно събудил се бе наполовина, в смисъл, че слабоумието му бе влязло в конфликт със скъперничеството. От тоя ден той бе почнал да проявява неприятна подозрителност и да откланя поканите за плащане на една или друга сметка.

Това принуди Гошо Свинята да извади най-тежкия си коз. Само две седмици по-късно по централните столични будки се появи ново издание: „Корабът на изкуствата. Брой единствен.“

Вестникът съдържаше статии от хора, минаващи за именити, и редица информативни материали за епохалното начинание, в които името на богатия наследник неведнаж се споменаваше, набрано е

тлъсти букви. За наследника това бе психически шок, превъзхождащ дори шока на паметния му избор. Силата на печатното слово. Хипнозата на вестникарския текст. Мечтата придобиваше реални и зрими очертания. „Корабът на изкуствата“ тържествено влизаше в живота. А името на неговия скромн ръководител се открояваше на всяка страница в гармонд получер. Бедният човечец дотича в кръчмата и в пристъп на горчиво разкаяние се хвърли в обятията на студента.

— Добре, добре — промърмори Гошо Свинята, който не беше любител на излишните нежности. — Да забравим станалото. Чака ни работа. На големия кораб предстои голямо плаване!

И като първа стъпка към далечния рейс той връчи на наследника сметката за току-що публикувания брой.

Събитията отгук нататък се бяха развили с шеметна бързина. Вече нямаше място за скъперничество и подозрителност. Начинанието бе документирано черно на бяло пред цялата световна общественост и вестникът триумфално се развяваше по будките, поне додето не бе прибран за претопяване. А наследникът плащаше и плащаше, защото нещата не търпяха отлагане и на големия кораб предстоеше голямо плаване.

Запознах се с Гошо Свинята в началото на неговия упадък. Корабът на изкуствата бе отплавал окончателно в миналото. И поредният меценат не бе богат наследник, а дребен търговец от вехтошарския пазар. Но студентът бе преживял достатъчно обрати на съдбата, за да се тревожи от настъпилата стагнация. Всъщност не знам дали изобщо съществуваше такова нещо, което би могло да го разтревожи. При положение, че алкохолът неизбежно уврежда нервите, Гошо или трябваше да бъде обявен за въздържател, или за човек, лишен от нерви.

Той седеше безстрастен и невъзмутим като някакво азиатско божество в тъмния ъгъл на заведението и пълното му кръгло лице се открояваше като бледа болнава луна сред мрака на алкохолната нощ. Всъщност не бе нощ, а заран, обаче дали бе нощ, или заран, това трудно би могло да се разбере в дъното на тоя безистен и в дъното на тая мрачна кръчма, едва-едва осветена от няколко мъждиви, оплутн от мухите крушки.

От едната страна на студента седеше вехтошарят, облечен в измачкана тужурка и противопоставящ на Гошовата бяла месечина

своето зачервено от алкохола лице, увенчано с нечисти ръждиви коси. От другата страна се бе настанил някакъв безличен тип от рода на тия, които участвуват в коя да е компания само като бройка. Четвъртият събеседник бях аз.

Всъщност тук рядко се беседваше. Консумираше се. Консумираше се бавно и мълчаливо. Приказките само уморяваха и отдавна бяха изприказвани и какъв смисъл да си мориш мозъка и да си хабиш слюнката, освен ако моментът налагаше да хванеш някой балама. Аз едничък дрънках, когато се случеше понякога да се отбия тук, и вероятно именно с туй си бях спечелил симпатиите на Гошо Свинята. За него навярно съм бил наивен младок — а кой не обича младоците, — безплатна грамофонна плоча, водопад от ефектни фрази, с част от които зареждаше изчерпания си акумулатор, както аз зареждах моя от книгите.

Той ме слушаше със сянка на благосклонност, хванал в една ръка чашата, докато в другата вечната цигара бавно кадеше пълните му къси пръсти. Слушаше, а понякога лениво поклащаше глава и пускаше в ход някой от дежурните си лафове:

— Животът, брат, е една лудница и ти, едва озовал се в нея, бързаш да блеснеш, да станеш център на внимание... Е, и какво като блеснеш? Ще наскочат отгоре ти и ще те смачкат. Голямото изкуство, брат, е да минеш на пръсти през лудницата и да се измъкнеш незабелязано. Да се измъкнеш и да изчезнеш. Нищо повече.

Броят на дежурните му лафове бе доста ограничен, ала тоя последният, не беше, струва ми се, само дежурен лаф. Гошо и приятелите му тъкмо това и правеха: притаили се бяха, за да минат незабелязано, или по-точно, за да мине животът край тях, да мине и да се изниже, без да ги усети. Притаили се бяха в най-забутаното място, на дъното на тоя мрачен безистен и в най-тъмния ъгъл на тая мръсна кръчма, възможно по-далеч от всичко, което ставаше навън, от събитията, промените, грижите, от слънцето и дъждовете, от деня и нощта, възможно по-далеч, тук, на дъното, и в най-тъмния ъгъл.

Рефлексът ми бе познат. Понякога, когато се събуждах след преливане и целият живот ми бе черен, и мисълта да го започвам отново ме изпълваше с отвращение и боязън, аз също тъй се опитвах да потъна възможно по-дълбоко в завивките и се загръщах през глава с

юргана и се мъчех да не мисля за нищо, и копнеех да изчезна, да се стопя, да се излича.

Рефлексът на човека-пашкул. Носталгията към изначалното време в майчината утроба, дете, кротичко свит, си лежал, предпазен от мразовития повей на живота. Отпърво мислех, че това е органичната неприспособимост на някои хора към тоя неприветен свят. После разбрах, че е просто депресивно състояние, породено от алкохола. Но депресивно състояние или индивидуална черта, то бе началото на края, отказът от борбата, изхвъркването от ринга, горната точка на стръмния диагонал, по който се сгромолясваш в бездната.

Някои стигаха до сгромолясването не без съпротива. Един от бившите приятели на Гошо бе напуснал компанията, за да започне нов живот. За разлика от Гошо той бе имал упорството или късмета да завърши университета и да стане гимназиален учител. Времето му бе разделено между пиянски провали и пориви към нов живот. Сменяше града и започваше нов живот. Преместваше се в друга квартира и започваше нов живот. Скарваше се с компанията, купуваше си костюм, прочиташе някоя книга и започваше нов живот. Новият живот, естествено, означаваше, на първо място, пълен отказ от пиенето. Това бе наистина суров режим, който траеше от три до пет дни. Но гласът на житейската мъдрост навреме се обаждаше, за да внуши на учителя, че да бъдеш порядъчен човек, не означава непременно да се самоизтезаваш и да страниш като дивак от хората. С това започваше един нов период — преходният. През следващите няколко дни познатият вече се явяваше в това или онова заведение и за да покаже, че не се бои от риска да стане роб на една презряна страст, изпиваше по някоя и друга чаша. Третият период настъпваше съвсем неусетно и нерядко още от самото начало експлодираше в скандал.

По време на някоя от порядъчните и невинни почерпки познатият от чиста човешка разсеяност преставаше да брои чашите и влизаше в неизбежния запой. Наливаше се през целия ден. И додето бягаше от лапите на това бодлеровско чудовище — суката, минаваше от заведение в заведение, та целият град да го види. Нощта протичаше в същия дух с тая единствена разлика, че вместо кръчми се сменяха квартири. Ала на заранта, колкото и да бе пиян, той дочуваше, макар и малко смътно, гласа на съвестта и се сещаше за учителското си призвание. И ето го че цъфваше в гимназията с гордо вирната на една

страна глава и необичайно вдървен, за да не издаде състоянието си пред тия еснафи. Влизаше решително в клас — това понякога не бе точно класът, в който би следвало да влезе — и започваше да говори, макар и не винаги в пряка връзка с учебния материал. Говореше на свободни теми, пренебрегвайки строгите рамки на академичния стил, и бащински съветваше момчетата да не вярват на туй, дето разни серсеми им го преподават.

Обикновено още преди втория час директорът го изпращаше в къщи да си поспи. А на следния ден се постараваше да му внуши, че не е зле да избърза и сам да си подаде оставката. Познатият бе достатъчно горд, за да се противи. Подписваше каквото трябва, съобщаваше без заобикалки на директора личното си мнение за него и за останалите серсеми в гимназията, подир което наново потъваше в тоя толкова прибързано прекъснат запой. Потъваше безнадеждно и сякаш завинаги, но след седмица или две пак изплуваше на повърхността като тапа, за да започне поредния си нов живот.

По едно време бе получил назначение в София, в същата оная гимназия-затвор, която тъй ненавиждах и от която две години по-рано бях успял да се отърва. Наел си бе удобна квартира, облякъл се бе ако не елегантно, то поне прилично и при движението си из града заобикаляше опасните места, дето се въртяха разни стари познати и пропаднали типове.

Месец или два по-късно една заран го срещнах на Мария Луиза. Бе в доста повишено състояние на духа. Толкова повишено, че стъпваше като в паници.

— Ела, братче! — провикна се той, като ме прегърна свойски. — Ела да ти покажа какво райско кътче съм открил! Ама истинско райско кътче... и какво вино!... Напускам квартирата, зарязвам всичко и се преселвам окончателно и завинаги тук!

Райското кътче се оказа една мръсна кръчма нейде на Пиротска, отвъд Женския пазар. Заведението, изпълнено с подозрителни типове, вонеше на прокиснало вино и загоряла яхния.

— Ей, хазяин! — изрева учителят, като седнахме край една свободна маса. — Дай едно шише от еликсира!

Околните ни хвърлиха по някой презрителен поглед, сетне отново потънаха в разговорите си. Кръчмарят, чието тлъсто лице изразяваше в най-добрия случай добродушна подигравка, донесе

шишето. Питието се оказа точно от това посредствено качество, което ще ти сервира в във всяка подобна мръсна дупка.

— А? Кажы де! Какъв еликсир, а? — извика познатият, като отпи от виното. — Наех си стая на горния етаж само зарад тоя еликсир. Тук ще си живея, само тук, и ще си пия еликсира!...

И още не изпили килото, той ме задърпа към стълбата, да ми покаже новото жилище. Изкачих се неохотно, за да видя тъкмо туй, което и бях очаквал: една мизерна стаичка два на три, по чиито олющени стени влагата бе изписала нечистите си орнаменти, продънен железен креват, заметнат с парцалена черга, и дървена маса, върху която се кипреха две полупразни шишета вино.

— Тук си ми носят от еликсира — поясни познатият. — Лежиш си, пиеш си и за нищо не те е грижа...

— Ти акъл имаш ли, бе? — не се стърпях. — Ще зарежеш хубавата си квартира, за да се напъхаш в тоя мръсен килер!

— Ти нищо не разбираш — възрази учителят, като с несигурни стъпки отново ме поведе назад. — Да се върнеш към простия живот... към основното и насъщното: хляба и виното... също както в евангелието... Да се върнеш към тия сърдечни хора!...

Той бе застанал на стълбата и така замагна към вътрешността на кръчмата, че едва не се строполи при тия сърдечни хора, които отново ни изгледаха презрително, преди да продължат приказката си.

— А гимназията? — запитах, след като успях да го дотъртя до масата.

— Каква гимназия, бе — извика учителят с негодувание. — Край на всичко! Зарязвам всичко! Изчезвам от света!...

И неспособен повече да сподавя вълнението си, той стана и изрева към околните:

— Приятели... братя!... Чуйте ме: назад — към примитива!...

Дали защото не разбираха какво значи „примитив“, или защото съзнаваха, че по-назад оттук няма накъде, но околните пияници не благоволиха да обърнат внимание на тоя патетичен рев. И само кръчмарят промърмори бащински:

— Ей, даскале!... По-спокойно там...

Назад — към примитива... Изчезвам от света... Това бе все тоя рефлекс на човека-пашкул: да се изолираш, да се затвориш, да потънеш възможно по-дълбоко, ако ще и завинаги. Разбира се, подир

края на запоя познатият отново изплува като тапа на повърхността и само смени работното си място. Но имаше мнозина други, които не успяваха да изплуват.

Кръчмата на Пиротска и оная в безистена бяха бърлоги от дъното на бездната. Ала те не бяха единствените. Друга подобна бърлога, наричана „Моргата“, се намираше до халите. Викаха ѝ така заради непоносимия задух, който цареше в помещението, а също и затуй, че редовните ѝ клиенти трудно биха могли да разчитат на дълголетие. Влизащият за първи път тук изпитваше лесно обяснима тръпка на стъписване. Заведението, лишено от вентилация, бе удавено в гъста тютюнева мъгла, стелеща се в сивосинкави облаци като отровен газ. Светлината се процеждаше единствено от малък джамлък на тавана, като лъч на прожектор, проникващ едва-едва през пластове пушек. Обширната зала тънеше в полумрак и кълтеше от гласове, като чакалня на гара или публична баня. На всичко отгоре зимно време тук бе ужасно студено. Липсваше отопление, а подът бе постлан с каменни плочи и хората седяха край масите с балтони и шапки. Но задухата, студът и полумракът не пречеха заведението да бъде пълно и дори препълнено, особено по обяд.

Компанията, заради която понякога се отбивах тук, бе оглавявана от Талей, едър здравеняк с пословична вместимост, поне що се отнася до алкохола. По неписана традиция всяка кръчмарска компания си имаше свой неофициален, ала съвсем реален главатар. Компаниите бяха различни, главатарите също, но принципът бе неизменен: главатарят следваше да бъде човек с авторитет, а това означаваше между другото и да държи на пиене повече от останалите. В кръчмата в безистена управляваше Гошо Свинята, в „Трявна“ — Замбо, в „Шевка“ — Ламар, а в „Моргата“ — Талей. Но ако тия различни главатари се съберяха някой ден на общо състезание, сигурен бях, че Талей ще ги натика всичките в малкото си джобче.

На масата на Талей нямаше излишни приказки, пък и доколкото ги имаше, те не се свеждаха до сентенции за смисъла на живота. Това бяха обикновени и делови хора, без особен вкус към артистичната бохемщина. И един от тях, винаги когато влизах, подхвърляше:

— Ние не можем да пишем стихове. Можем най-много да се напием...

Репликата биваше посрещана с одобрително ръмжене от останалите, убедени, че напиването е най-висшата форма на художествена дейност и във всеки случай далеч по-полезна от стиховете.

Талей като повечето мъжаги с могъща физика бе добряк по душа и винаги ме посрещаше с отворени обятия въпреки опасенията, че ако съм на градус, мога да забия в някоя сериозна тема и да наскучая на всички. Тук не се умуваше, а се пиеше сериозно и без излишно разтакане, тъй че речеш ли да следваш общия ритъм, подир час-два можеха да те изнесат на тарга.

Тия бърлоги на дъното на бездната бяха мрачни, понякога дори ужасяващи, но не знам защо се отбивах по-често в тях, отколкото в артистичните заведения като „Луката“, „Палма“, „Хъшове“ и тям подобни. Може би защото в артистичните заведения част от клиентите се събираха не да пият, а да правят впечатление. Това бе една друга разновидност на кръчмарската фауна — хората, дето умираха да правят впечатление. Ще изпие една ракия или едно вино, но през това време ще размени три дузини поздравии и усмивки с познати и полупознати, ще надрънка цял куп приказки, чийто дълбок и едничък смисъл е „вижте ме кой съм“, ще кокетира с това, как небрежно кръстосва крака, как държи цигарето, как вдига чашата и как бляска с пръстена си на слънцето. Ония в бърлогите бяха може би на не твърде високо духовно ниво, но поне не го криеха.

Изобщо София по онова време бе пълна с кръчми и градът си имаше своя кръчмарска география, като се почне от заведенията за богата клиентела от рода на „Елит“, за да се мине към по-домашните, също прочути пивници, като Дългата или Широка механа, и се свърши с бърлогите на дъното, тия вече споменатите и редица други из Подуяне, по Гробарска или към гарата, носещи различни названия и известни само на хамалите и каруцарите от околността. Пътем казано, някои от тия названия отразяваха доста странна находчивост и аз си спомням, че в Търново се срещнахме със Светослав Минков в една пивница, увенчана, кой знае защо, с фирмата „Средно образование“.

Моят личен кръчмарски опит бе започнал тъкмо в подобна мизерна дупка от най-долен ранг, намираща се на Раковски, и над чиято врата липсваше дори табела, така че ние я наричахме „Нова България“, понеже все пак трябваше да я наричаме някак си.

Предполагам, че бяхме се спрели на това заведение главно защото бе на две крачки от квартирата на Сашо Вутов и защото шишенцето ракия тук бе с един лев по-евтино, отколкото в централните кръчми.

— Това не е ракия, това е боклук — би казал навярно споменатият Славчо Минков, който бе твърде придирчив спрямо качеството на напитките.

Ние обаче не бяхме придирчиви и аз докрай не успях да обикна алкохола заради вкусовите му качества и когато го консумирах, едва съдържах гримасата на неудоволствие и, между нас казано, винаги бих предпочел да изпия една студена лимонада, ала бедата бе там, че лимонадата не напиваше. И може би тъкмо туй, че виното не се превърна за мене в лакомство, а си остана наркотик, ми помогна да го напусна, преди да бях навършил тридесетте.

И тъй ние се отбивахме в „Нова България“ със Сашо и още двама други приятели, в случай, разбира се, че разполагахме поне с една десетолевка на човек, понеже в едри линии една десетолевка ни оправяше: пет шишенца гроздова и се озоваваш в сферата на безтегловността.

Сега вече, подир толкова години, не съм в състояние дори да си спомня как и защо се бях озовал за пръв път в кръчмата. Това бе просто инцидент, като всички тия, дребни на пръв поглед и трудно обясними инциденти на всекидневието. Все едно, че си хлътнал в трап или си се спънал в камък, просто защото не си си отварял очите. Все едно, че си хванал прилепчива болест тъкмо понеже си бил убеден, че тя е прилепчива за другите, но не и за тебе.

Маймунщина или бабайтлък, отвращение пред житейската проза или наивна жажда за компенсация, литературни бохемски влияния или стремеж към зле разбрана романтика, чувство на солидарност с глупците като тебе или неприязън към еснафското благоприличие на възрастните — какво значение. Когато човек има безволието да хлътне, причини винаги ще се намерят и да се ровиш в тия причини, това неизбежно създава впечатлението, че си търсиш оправдания.

Всъщност „Нова България“ бе само началото, а продължението се наричаше „Трявна“, дето от заран до късна нощ заседаваше компанията на Замбо. Заседаваше пред пълни шишета, а в случай че шишетата бяха празни — пред проблема как да бъдат напълнени.

Ако групата на Гошо Свинята бе пример за депресивното състояние на хроническата интоксикация, то групата на Замбо илюстрираше приповдигнатото състояние на по-ранния стадий — острата интоксикация. Тук, поне в първите години, хората мразеха да мълчат и дори бе трудно да вземеш думата, избухваха пререкания, декламираха се стихове, пееха се песни, а понякога се водеше и бой с някоя съседна маса. Относителното и съвсем временно затишие се възцаряваше само когато оркестърът подхващаше някоя руска мелодия.

Тук, поне в първите години, атмосферата напомняше повече на литературен кръжок, отколкото на гуляйджийско сборище. Замбо четеше с бърз нетърпелив глас своите разкази-монолози, надраскани с химически молив върху листи за заявление. Или Сашо Вутов декламираше, притворил очи, сякаш за да се изолира от опушения кръчмарски интериор, и протегнал напред ръка, като че не описваше пейзажа, а го рисуваше:

*Мъглите слизат... Вечерта шуми...
И ветровете тръгват със дъжда.*

Дали понеже Замбо бе единственият белетрист сред нас, или защото бяхме на такава възраст, но поезията бе главният ни репертоар и ние продължавахме този репертоар дори в песните, като предпочитахме пред модните танга меланхоличните мотиви на Вертински.

Вертински бе цяла епоха. Може би именно заради меланхолията. Макар че неговата и нашата бяха от различна боя. Светът наоколо ни се виждаше като неприветна пустиня, циничен и сметкаджийски, подъл и груб, сякаш представляваше точен негатив на гимназистките ни блянове. И пиеше имахме чувството, че отлично разбираме малката провинциалистка с нейните несбъднати мечти:

*В этом городс сопиом Вы вечно мечтали
о балах, о пажсах и вереницах карет...*

И понеже ни бе срам да плачем за себе си, плачехме за нея, макар че всъщност плачехме за себе си:

*На слепих лошадах колыхались плюмажики,
старый попик любезно кадилом махал...
Так весной, в бутафорском смешном экипажике
вы поехали к богу на бал.*

Тук, поне в първите години, мировата скръб се съчетаваше по един малко странен начин — а може би и не чак толкова странен — с революционните идеи. Това бе доста чест повод за пререкания с оркестрантите белоемигранти. Наистина те не бяха от тия озлобените, а от другите, примирените, обаче това не пречеше на цигуларя Макарич да ни дразни:

— Да, но вашият Вертински не пее в Русия, а там, в Париж...

Репликата ни поставяше в затруднение, от което се измъквахме с един и същ неизменен отговор:

— Не е важно къде пее, а какво пее.

Докато един ден някакъв пришелец в компанията, който бе повече от нас в течение на нещата, се озъби на Макарич:

— А знаеш ли какво е писал Вертински за Червена Русия?

И в настъпилата тишина издекламира:

*А она цветет и зреет
возрожденная в огне
и простит и пожалеет
и о вас и обо мне...*

— Не се знае дали той го е писал... — промърмори Макарич.

— Че да не съм го писал аз? — отвърна пришелецът.

Подир което, използвайки объркването на противника, добави:

— А знаеш ли пък какво е казал по адрес на тия там ваши емигранти в Париж?

И за всеобщо удоволствие на компанията изрецитира:

*В неудачах вина буржуазия,
и целуя Европа в дерьер,
осторожно косят на Азия
и дрожат перед СССР.*

— Е, това вече не е от Вертински! — възпротиви се Макарич.

Но ние бяхме сигурни, че е от него, и щастливи, че точно както бяхме очаквали, той се бе оказал наш човек. Не можеше да бъде такава сродна душа и да не е наш човек.

С напредването на вечерта атмосферата неизбежно се разлигавяше. Декламациите ставаха все по-откъслечни, репликите — несвързани и някой подхващаше марша на компанията, насочен срещу „тоя мерзостен живот“, един марш, изобилствуващ с цветущи ругатни, чужди не само на поезията, но и на елементарното приличие.

Дали понеже въпреки критицизма винаги запазваш някаква сантиментална привързаност към младините си, или защото не успях да придобия фанатизма на новопокръстен въздържател, но когато се връщам мислено към онези отдавна отшумели вечери, нямам никакво желание да заемам с късна дата ролята на съдник пред тия момчета, защото съм бил с тях и като тях и защото може би по-малко от всички тях имах оправдание да прахосвам дните си в кръчмата.

Тук идваха младежи от провинцията, усетили за пръв път самотата в чуждия и враждебен град, идваха хора, избягали от мизерните квартири и свадливите хазяйки, идваха и такива, изобщо лишени от квартири и разчитащи да се подслонят нейде где да е за една вечер. А аз разполагах и с тиха стая, и с книги, и с една съвсем друга среда и ако все пак бях се наврял тук, в кръчмата, то бе единствено от чувство на близост с някой гимназиален приятел и най-вече с алкохола.

Един от тия приятели бе и Антон или както всички го наричаха Замбо. Той бе цяла година по-възрастен от нас и още в училище ни респектиреше с предизвикателното си държане: смачкана фуражка, напук на правилника, разкопчана яка, напук на правилника, и цигара, залепнала на устните, съвсем напук на правилника. Но най-респектиращи бяха приказките му — къси, остри и афористични, също

като у древните философи, с тая разлика все пак, че древните едва ли са злоупотребявали чак дотам с цинизмите. На всичко отгоре и пиеше.

Тогава бе периодът на журовете, както бе прието да се наричат празничните събирания в една или друга квартира. А понеже ние бяхме все комунисти и все литератори, журовете имаха кога политически, кога артистичен характер, без да говорим за неизбежните танци, които — за мене поне — бяха най-отегчителната част от цялата програма. И обикновено тъкмо по време на тая най-скупна част сред благовъзпитаното ни общество внезапно изникваше Антон. Той идваше винаги със закъснение и винаги малко на градус и като оглеждаше пренебрежително танцуващите двойки, изръмжаваше:

— Каква е тая лигава еснафщина? Къде е виното?

Вино обикновено нямаше. По онова време бе прието младите комунисти да бъдат въздържатели и дори ние, неколцината, които не бяхме въздържатели, си позволявахме да грешим единствено по линия на пушенето.

— Как тъй „няма вино“? — обръщаше се Антон към домакина. — Да не искаш да ям сладко от череши?

Налагаше се, прочее, да се отскочи до кварталната кръчма. А ако стопанинът се окажеше сектант, Замбо сам свършваше тая работа. Сетне се разполагаше в някой ъгъл с бутилката под ръка и ние, почитателите му, се струпвахме около него. Черпехме се, той — с виното, а ние — с афоризмите му. Някои от въздържателите може би не бяха твърде доволни, но си мълчаха. Антон беше от хората, на които всичко се прощава.

Това, че всичко му се прощаваше, а също и туй, че умираше да бъде център на внимание и душа на компанията, беше може би началният тласък към алкохола. Предизвикателната му поза прикриваше всъщност известно вътрешно стеснение и показната му грубост бе параван за една деликатност, от която се срамуваше. И ако поне в ония дни винаги се отбиваше да пийне нещо, преди да цъфне на поредния жур, това бе, за да си даде кураж и да постигне необходимото ниво на красноречие.

По-късно Замбо неведнаж ми обясняваше, че нещата не стояли точно така и че главната причина била всъщност Правда.

— Правда!... Първата любов, младежката любов! Пращаше ме с дамаджаната да купя вино, а после се затваряхме в стаята и четяхме и

пиехме до заранта...

Вродената му деликатност го караше да премълчава останалото, но аз и без туй бях чувал, че именно тая жена го е посветила още като ученик в големите страсти, една от които се оказа фатална. Ала нека оставим сплетните.

Той имаше хубава външност, бе не висок на ръст, но плещест и здравеняк, с мургаво лице и топли кафяви очи. Бе умен и духовит, понякога хаплив, обаче винаги готов да си заложи и ризата за приятеля смел човек и добра душа. Изобщо имаше всички качества да бъде център на компанията и без алкохола. Но това е тъкмо и едно от най-коварните качества на спирта: винаги си мислим, че ни дава нещо, когато всъщност само ни ограбва. Умореният си въобразява, че виното ще го ободри, потиснатият — че ще го окуражи, опечаленият — че ще го развесели, а всъщност подир краткотрайното и измамно оживление настъпва още по-голяма отпадналост, безпокойство, меланхолия. Един мираж, и на всичкото отгоре твърде луксозен, в смисъл, че струва скъпо.

Какво чудно, че този мираж бе увлякъл едно момче, още не свалило гимназистката куртка, когато той бе властен да обсеби дори зрели и умни мъже. Джек Лондон е написал „Джон Ечемиченото зърно“ вероятно с намерение да предпази хората от съблазните на спирта. Обаче тази книга не може да предпази никого от нищо. Защото е създадена от човек, намиращ се все още под хипнозата на миража. В тая книга веят ветровете на алкохолната романтика и се възпява могъществото на „бялата логика“.

„Бялата логика“... Някой може би ще полюбопитствува:

— Защо „бяла“?

Но ако трябва да задаваме въпроси, аз бих запитал:

— Защо „логика“?

Съзнанието за пълна яснота у пияния е пълна илюзия, също както и съзнанието за прозрение. Това не е безпощадна острота на мозъка, а чиста самонадеяност, бележешка началото на оглупяването. Пийналият се чувства най-уверен в силите си именно тогава, когато те почват да му изневеряват. Най-баналният пример е познатият на всички ни тип, седящ зад волана. Литърът вино, който се плакне в стомаха му, поражда измамното усещане за бързи и точни рефлексии. Гражданинът безстрашно надува газта и виртуозно върти кормилото,

той се чувствава просто всемоушен властелин на асфалта, и то в мига, когато в далечината на завоя вече се е появило крайпътното дърво, което ще опровергае царствената му самоувереност.

Най-странното е, че в прозренията на „бялата логика“ вярват дори хора, които сами пият, сиреч имат достатъчна възможност да се запознаят с въпроса на практика. Само че възрастните са понякога също като децата и подобни хора си казват:

— На мене спиртът не ми е донесъл нито една гениална идея, но на други може да е донесъл.

На времето нередко се случваше да ме питат:

— Вярно ли е, че баща ти никога не сяда да пише без дамаджана вино на масата?

На което бях свикнал да отговарям:

— Вярно е. Само че дамаджаната е пълна не с вино, а с ракия.

Истината е, че баща ми много работеше, а от време на време и много пиеше. Но не помня никога да е работел и да е пиел едновременно. И не само защото за него пиенето бе именно почивка от работата. А и защото да смесва едното с другото за него би било равностойно на кощунство с призванието.

Аз като по-умен съм се опитвал веднаж или дважд да нахвърлям някое стихотворение, обсебен от това божествено чувство за прозрение, което ни обхваща някъде между третата и петата чаша и с което алкохолът обича да се гаври над нас. Помня всъщност само един от тия опити. Бях се прибрал късно вечерта, обаче почти трезвен — по собственото ми убеждение, — тъй като парите ми не бяха стигнали за нещо по-сериозно. Говореше ми се, а нямаше с кого. Освен туй бях и влюбен. Едно от тия младежки увлечения, бурни и краткотрайни като огън от наръч слама. А на всичко отгоре страдах от предчувствието, че любовта ми ще бъде нещастна. Тръпката на прозрението, поривът да споделиш, сърдечната мъка — какво повече е нужно, за да посегнеш към перото и хартията.

Посегнах. Стихотворението се изля с приятна лекота, без оная уморителна борба с думите, на която бях свикнал и в която рядко излизах победител. Прочетох го на глас и останах доволен. Тъй доволен, че бях готов да се причисля към ония гениални нещастници, любимци на музите и любители на виното, наричани прокълнати поети.

Заранта се събудих с известно главоболие, ала то бе компенсирано от спомена за снощната сполука. Побързах да прочета стихотворението. Сетне го скъсах. Може би онуй, което пишех на трезва глава, да бе наивно, обаче това, сегашното, бе направо калпаво. И всъщност тук е секретът на „бялата логика“: усещането за прозрение се дължи не на изострена мисъл, а на притъпено критическо чувство.

И понеже става дума за гилдията на прокълнатите, ще ми се да добавя, че само наивникът ще потърси причината на творческите им успехи в пиенето. Съществуват писатели алкохолици, както съществуват и писатели, болни от туберкулоза или диабет. На времето един находчив спекулант бе издал дори цяла книга „Гениални сифилистици“. Подобни книги могат да се напишат във връзка с всички болести по азбучен ред, доколкото геният е също тъй уязвим от болестта, както и простосмъртният. Не виждам само каква ще бъде ползата.

И ако някои от прокълнатите в някои моменти на живота са се нуждаели в еднаква степен и в едно и също време от мастилницата и от чашата, то е било, защото изтощените мозъци вече са отказвали да работят без камшичения удар на алкохолната доза. И този факт не опровергава, а само потвърждава реалното положение на нещата, делнично, тривиално и тъжно: спиртът не води към прозрения, а към умствена оскъдица по тая съвсем проста биологическа причина, че непрестанно унищожава хиляди мозъчни клетки, които никога вече няма да се възстановят. Да, наистина: отвратително прозаично и отвратително достоверно.

Това съвсем не значи, че този, който пие, е вече без друго на ръба на слабоумието, както и че въздържателят е непременно светило на мъдростта. И въпрос на подробности е от коя страна на бариерата се намират повече гении или повече тъпаци. Бедата е там, че именно хора с въображение, чувствителност и жажда за красота нерядко биват очаровани от миражите на алкохола тъкмо защото си въобразяват, че ще намерят в тях лекарство за травмите, импулс за фантазията и изход от грозотата.

Замбо бе тъкмо от тоя вид хора. Виталните за всеки практичен младеж въпроси за дипломата, кариерата, бъдещето съвсем не го занимаваха. Занимаваха го световните въпроси. Вълнуваше се от политическите събития, участвуваше в БОНС-а, четеше много,

пишеше разкази, водеше спорове. И пиеше. Все повече и повече. А когато пиеш все повече, другите неща, които вършиш, неизбежно намаляват. Още една проклета черта на спирта: допуснеш ли го веднаж, той напират да те обсеби целия, да ти погълне цялото време. И дори малкото часове и дни, дето великодушно ти ги оставя, са предварително изсмукани от него, изцедени до последна капка от жизнени сокове. Мъртви часове и мъртви дни.

Такива са дните след преливане, непоносими с главоболието, изтощението, безпричинния страх и чувството за вина. И нищо чудно, след пристъпа на черното настроение някой по-опитен събрат да ти разкрие лечебното средство:

— Не се муси! Обърни една чаша. Клин клин избива.

И колкото по-спасителна ти се стори тая чаша, толкова по-сигурно е, че в нея прелива твоята гибел. Защото ако подир отравянето с алкохол дойде и лекуването с алкохол, това значи, че адската машина вече се е завъртяла. Перпетуум-мобиле на наркотика. Вечният двигател със спиртно гориво или по-точно с горивото на оскъдните ти жизнени сокове. Вечен двигател, докато има какво да изсмуква, не от бутилката, а от тебе.

Антон бързо стигна до фазата на вечния двигател. Страничните интереси, сиреч интересите извън кръчмата, почнаха да отпадат или да деградират до бледи подобия на първообраза. Зарязан университета, изостави БОНС-а, пресели се изцяло в „Трявна“. Ако четеше, четеше тук с полупияна глава. Ако пишеше, пишеше тук, с половинката вино подръка. Разказите му, по начало доста странни, ставаха все по-хаотични, с една мисъл, постоянно прекъсваща се или нервно подскачаща по неравния калдъръм на алогичните асоциации.

Сетне спря и да пише. Задоволяваше се да говори. Но и говоренето все повече се свеждаше до стереотипите на едно стеснено съзнание. Афоризмите спаднаха до нивото на кръчмарски лафове, може би не тъй оскъдни като тези на Гошо Свинята, обаче все пак лафове. Светът бе съставен от два рязко разграничени дяла: ние, бохемите, и те — останалите. Пиещите владееха монопола върху благородството, героизма, таланта и красотата, докато напиещите бяха презряна паплач от пигмеи, еснафи, егоисти и подлеци.

Това бе периодът, в който вече бях започнал да избягвам „Трявна“, също както избягвах преизподнята в дъното на безистена и

„Моргата“ до халите. Правех го именно от страх, както понякога ми подхвърляше Замбо при случайни срещи. Тия обвинения бяха един от похватите му, за да връща дезертъора наново в строя. Но те оказваха върху мене обратен ефект: нежеланието да ги слушам бе още една причина, за да избягвам кръчмата.

Един ранен следобед се сблъсках с Антон на Цар Шишман.

— Ти жив ли си, бе? Жив и трезвен. Ела да пием по едно вино.

— Не ми се ходи в „Трявна“ — рекох да се изплъзна.

— Че кой те праща в „Трявна“? И ние я зарязахме. Обърната страница. Сега се събираме ей тук, в едно весело заведение. Оркестър, цигански романси и светски живот.

Бе твърде рано още, тъй че оркестър нямаше. Заведението бе пусто и полутъмно.

— Алкохолен мрак и тишина — установи Замбо. — Само че мракът не се пие. Бай Кольо, дай една полвинка!

Седнахме до витрината на по-светло.

— Не бой се, няма да те карам да плащаш — изръмжа Антон, изтълкувал резервираността ми по най-елементарния начин.

— Не се и съмнявам. Чух, че си получил голямо наследство.

— Наследство... Трънки... — той се засмя презрително, като оголи редките си, пожълтели от никотина зъби. — В тия времена кой ти дава наследство! Богатите не умират. Умират бедните.

Напълни чашите, изчака бай Кольо да се измете към дъното на кръчмата и добави:

— Пуснах я версията за наследството, за да не ми вадят душата с идиотските си въпроси. Но на тебе ще ти кажа истината, понеже не си бърбица.

И той с присъщия си лаконизъм разправи историята:

— Един ден Костя, знаеш го, тоя, келнера, белогвардееца, ме вика настрана и пита трябва ли ми сто хиляди. Трябват ми повече, казвам, но в краен случай ще мина и с толкова. Само че, вика, задачата е рискована и изисква смелост и точност. Това, казвам, от мене го искай, кажи само за кво се касае. И каква беше, мислиш, тая рискована задача? Да отида на следния ден на гарата, да се видя с някакъв шафнер от някакъв спален вагон, да взема една чанта и да я отнеса на един адрес. И за тая дреболия ми наброиха сто хиляди.

— А какво имаше в чантата?

— Е, в чантата не съм бъркал — промърмори Замбо. — Но и без да бъркам, е ясно: кокаин, какво друго. Нали знаеш, че Костя е кокаинист.

— Все пак, да ти наброят сто хиляди...

— А кво да правят? Хората им са били под наблюдение, запасите — привършени, а кокаинът, цяла чанта кокаин, пристига и няма кой да го прибере...

Той дори не си даваше сметка за поетия риск. Рискът не го интересуваше. А още по-малко се вълнуваше от моралната страна на постъпката. Важни бе приключението. Романтиката. И великодушието, с което щеше да финансира запоите на компанията в продължение на месец или два. Един пакет от благородни чувства на солидарност, смелост и щедрост, но които вече бяха деградирали до подтика за една не твърде красива постъпка.

Доста време по-късно, когато отново го срещнах, бе изпаднал дотам, че ми поиска някаква съвсем дребна сума. За негов късмет тоя ден не бях съвсем без пари.

— Е, какво? Костя не повтори ли вече поръчката? — полюбопитствувах.

— Костя ли? Че ти не си ли чул? Костя свърши!

Антон направи красноречив жест към слепоочието си. После разказа с обичайния си телеграфен стил:

— Извикали го в Югославия в някакъв си власовски щаб. Облекли му офицерска униформа и го пратили с влака към Източния фронт. Само че по пътя Костя си теглил куршума.

— Може и да са приказки... — възразих.

— Е, какви приказки, когато четох некролога: „Княз Костя едикой си...“ Той спомена едно име, което съм забравил. Не знаехме, че е бил княз. Обикновено с княжески титли парадираха най-вече белогвардейци, които не бяха никакви.

— Патриот... — промърморих.

— Истински мъж! — поправи ме Замбо.

Той не обичаше тривиалните етикети.

Срещах го все по-рядко. Понякога научавах, че са го мобилизирали или че компанията е сменила кръчмата, или че някой е отпаднал от състава. След Девети се случваше да се сблъскам с него на улицата или сам той да ме набара в клуба. Слагаше ръка на рамото ми

и мълчаливо вперваше в мене светлокафявите си очи, сякаш ме призоваваше да си спомня отминалите дни на младостта. Пияният никога не си дава сметка, че трезвите едва ли са в състояние да споделят сантименталния му унес. Стоях неловко, додето околните ни хвърляха любопитни погледи в очакване да се сбием или разцелуваме. Сетне, когато хипнотичният сеанс станеше прекалено дълъг, задавах някой от тия тъпи и нищо не означаващи въпроси — къде се губиш, какво правиш, виждал ли си еди-кой си. Антон идваше на себе си и накъсо ме осведомяваше, че работел по постройките, че компанията се била почти разпаднала и че еди-кой си бил умрял или заминал нейде в провинцията.

После съвсем престанах да го виждам. Години по-късно някой ми се обади по телефона, за да извести, че Замбо бил починал. Учудих се. По-точно учудих се, че е починал чак сега. Имах чувството, че си е отишъл много отдавна, неусетно и незабелязано, както си отиват несретниците. Не очаквах, че ще издържи толкова дълго, защото още много отдавна, когато го бях видял за последен път, ми се бе сторило, че е вече към края.

Бях излязъл рано заранта и когато минавах край кварталната кръчма, видях пред вратата обичайната мизерна групичка подранили клиенти. Кръчмата бе една мрачна дупка от типа на тия, в които и сам някога бях започнал дружбата си с алкохола. Но тя имаше рядкото предимство да се отваря малко по-рано от другите заведения в махалата, понеже тук се сервираше топла чорба. Така че всички пияници от околността се струпваха тук малко преди седем часа и нетърпеливо очакваха вратата да се отвори. Те стояха инертни и мълчаливи, като потропваха вяло с нозе в утринния хлад, зажаднели не за чорба, а за чаша алкохол, оная, първата, спасителната чаша, която щеше да ги върне към живота.

Почти бях отминал, когато някой от групата дрезгаво произнесе името ми. Беше Замбо. Спрях се, но побързах да го предупредя, че отивам на работа. В тоя миг обаче отвориха вратата и той ме задърпа навътре:

— Влез де! Не те карам да пиеш. Яж една чорба.

Чорбата се оказа рядка и безвкусна, ала с повече сол и оцет ставаше поносима. Антон си наля чаша вино, обърна я наведнъж, сякаш взимаше лекарство, и направи отвратена гримаса. Влизах му

напълно в положението: това бе времето на подправеното вино, гадно, блудкаво и съдържащо повече боя, отколкото грозде, тъй че подир известна консумация устните ти почерняваха.

— Защо почваш така отрано? — рекох, като го видях да гаврътва и втората чаша.

— Рано ли? — той ми хвърли уморен апатичен поглед. — Късно е, а не рано! Ама какво да правиш, когато тия тулупи отварят чак в седем... Нямах представа какво ми е тук в главата, преди да изпия първата чаша. А трябва да чакам чак до седем...

— Ами дръж си една бутилка в къщи за запас.

Замбо изръмжа подигравателно:

— Че аз ако имам запас, няма да легна, преди да го изпия. Значи пак ще остана без запас.

Направих знак на кръчмаря да дойде за сметката, но той бе прекалено зает с околните маси и не ми обърна внимание. Антон пресуши следващата чаша.

— Няма ги вече кръчмите на нашата младост, дето се пиеше до зори — промърмори той носталгично. — Щеш не щеш, прибираш се още след полунощ, а в три или четири вече ококорваш очи... И по-добре, че ги ококорвам, защото такива кошмари ме връхлитат... не ти е работа... Само че събудя ли се, започват камбаните...

— Какви камбани?

— Де да знам какви... Тия, дето ми бият в ушите... Бият, та се захласват...

— Като на Великден...

— Абе какъв ти Великден!... Тия са други... Тия са страшни... Направо да полудееш... Хайде, тези, дето бият на дебело, макар че сякаш ти разбиват черепа, все още се понасят някак си, ама ония, дето дрънчат пронизително и настойчиво, като че ти забиват игли в мозъка... Направо да полудееш...

— Ами тури му точка бе, Антоне.

В раздражението си срещу нахалните камбани той дори не ме чу:

— Ставаш, разхождаш се, въртиш се из стаята като котка в килер, а те не спират... И ако случайно спрат, почва шушненето... Чувам как някой ми шушне на ухото.

— Какво ти шушне?

— Ами и аз това искам да разбера и се вслушвам като ахмак, само че нищо не разбирам, напрегам се, псувам, но не мога да чуя нищо членоразделно, само това шу-шу, шу-шу, шу-шу и после пак същото, просто да полудееш...

— Тури му точка — повторих.

— Няма начин — отвърна той и наля остатъка от виното в чашата си. — Имаш ли пари за още една бутилка?

Оказа се, че имам.

— Няма начин — повтори Замбо, успокоен, че е осигурил пиенето поне за известно време през този ден. — Прекъсна ли, готов съм за психиатрията.

Бих могъл да му кажа, че той и така е готов, обаче каква полза.

— В психиатрията не отивам! — поклати категорично глава приятелят ми. — По-добре да пукна в кръчмата, но в психиатрията не отивам!

— Тогава ще има да ти шушнат в ухото разни серсеми.

— Анонимни серсеми! — уточни Замбо. — Дето не им знаеш даже името, та да ги напсуваш.

Сетне добави философски, тъй като виното вече бе почнало да оказва успокояващото си въздействие:

— Нека шушнат. Майната им...

Това ми напомни за оня с маршовете. Бях го срещнал няколко месеца преди това пред една крайпътна кръчма. Връщах се от някакъв трудов обект, дето ме бяха пратили за репортаж, но камионът ни се бе повредил и сега чаках, седнал край едничката маса пред кръчмата, да свърши поправката.

От другата страна на масата се бе курдисал мъж на средна възраст с полувоенно облекло. Седеше, отпуснал глава и загледан пред себе си. Отпърво помислих, че е пиян. Сетне, като разменихме по някоя дума, разбрах, че не е. Пихме по ракия, разказа ми за патилата си. Участвувал като поручик в първата фаза на войната, получил травма от избухнал в окопа снаряд и постъпил в болница.

— Оправиха ме. Само че това тук продължава...

И той посочи главата си.

— Какво продължава? — запитах.

— Гюрултията. Непрестанно ехти.

— Като гърмежи ли?

— Не. Не като гърмежи. Като духова музика... И чувам бойни маршове...

— Ясно ли?

— Съвсем ясно... Ето, и сега...

И навел на една страна глава, сякаш се вслушваше в гюрултията у себе си, той подхвана полугласно и дрезгаво:

— Та-та, та-та-та-та, та-та-та-та, та-та, та-та...

Свечеряваше се. Шофьорът на шосето още се мотаеше около камиона. Наоколо бе тихо и нацъфтелите фиданки леко се полюшваха в изстиналото вече небе. А човекът до мене седеше, отпуснал глава, сякаш дреме. Но аз знаех, че не дреме, а се вслушва в грохота на бойните маршове.

Както Замбо се вслушваше в идиотското подлудяващо шушукане. И както аз се вслушвам в натрапчивия шепот на монолога си. И чувам отшумели гласове и заглъхнали думи. И някой отдавна забравен мотив, който ми връща тъгата и празнотата на младежките дни:

*На креслах в комнате белеют Ваши блузки.
Вот вы ушли, и день так пуст и сер.
Грустит в углу Ваш попугай Флобер,
он говорит „жаме“ и плачет по французски.*

— Трябва да ми подариш тая картина — рекох.

— Наистина ли ти харесва?

— Ако не ми харесва, няма да я искам.

Картината наистина ме привличаше. Представляваше един съвсем прозаичен градски изглед — унила листовина, два бели калкана на безлични постройки, а над тях тъмно дъждовно небе. Но този пейзаж бе в пълно съзвучие със собствените ми градски стихове и със собствените ми меланхолични настроения, а може би и с настроенията на любимите ми песни:

Вот вы ушли, и день так пуст и сер...

— Твоя е — отсече Никола с царствен жест.

И за да не я помъкна тутакси, добави:

— След като я завърша.

— Че какво има да завършваш?

— Ами не виждаш ли оградата на предния план: едва съм покрил платното.

В стаята имаше още три негови работи, ала те бяха едва започнати. Всички останали, наредени край стените, бяха дело на друг художник, стопанинът на ателието. Защото в това ателие Никола бе само пришелец и рисуваше единствено когато домакинът отсъствуваше.

И домакинът, и пришелецът бяха току-що завършили Художествената академия и аз ги познавах именно от академията. Те бяха свършено различни като хора, единият — крайно практичен, предпазлив и напълно бездарен, а другият — талантлив, необуздан и развейпрах, но въпреки туй бяха свързани в странна дружба, може би защото всеки от двамата притежаваше качества, които респектираха другия.

— С тоя твой жест просто ме задължаваш да почерпя — въздъгнах.

— Ами... ако не си съвсем лишен от съвест...

Пиршеството се състоя в най-близката кръчма и поканените бяхме само двама, тъй като домакинът на ателието отсъствуваше. Събитията се развиваха на празен стомах, сиреч доста бързо и не след много Никола изпружи нагоре слабата си шия с изхвъркнала адамова ябълка, притвори мечтателно очи и подхвана любимата си песен:

*Дълъг път надалеч... А звънчето
еднозвучно звъни, все звъни...*

Той имаше малко продран, но приятен глас, затуй не се решавах да го подкрепя с фалшивенето на собствения си съпровод. Обаче, когато другият пее, а ти си принуден само да слушаш, това с течение на времето почва да те отегчава.

— Все пак трябваше да ми я подариш оная картина — измърморих, възползувай от паузата между две строфи.

Никола отвори очи и ми хвърли недоволен поглед, сякаш бях го сепнал от сън:

— Защо да ти я подаря, като не е завършена?...

— Защото никога няма да я завършиш.

Художникът стана ненадейно — той бе изобщо човек на ненадейните жестове — и се запъти към вратата. Десет минути по-късно картината вече се мъдреше на масата, облежната до стената, но с лице към зрителите. Пейзажът бе изписан достатъчно модерно, за да предизвика недоумението на мирните квартални пиячи. Ала недоумението ние и без туй вече го бяхме предизвикали с веселбата си, прекалено шумна за двама души, и то по никое време или по-точно в оня час, когато порядъчните хора изпиват предпазливо една ракия и се прибират у дома си за обяд.

Ние обаче се прибрахме преди обяд. Искам да кажа, преди обяд на следния ден, тъй че и до днес не мога да си обясня как не загубихме картината по време на дългия ни маршрут из всички тия пивници, които се наложи да сменим. Допускам, че вероятно неведнъж сме я изоставали, обаче кръчмарите са бързали да ни догонят, за да ни я връчат, ужасени, че подобна цапаница може да се превърне в постоянен инвентар на заведението.

Прочее, пейзажът се озова в стаята ми, за да заеме видно място сред унилия интериор.

Малко по-късно в квартирата ни зае място и самият художник. Неизбежният сблъсък между практичния бездарник и даровития пройдоха най-сетне се бе състоял. Съжителството с Никола съвсем не бе обременително, понеже той не се задържаше твърде в къщи, а когато се прибереше късно през нощта — понякога се случваше и да се прибере, — лягаше да спи на миндера в кухнята.

Виждахме се най-вече заран, когато влизах да се избърсна пред пукнатото огледало над мивката. Художникът лежеше в неудобна поза като небрежно захвърлен парцал, тъй като късата пружина побираше само част от дългото му хилаво тяло. Жълто-зеленото му лице напомняше на незрял цитрусов плод.

— Да си такъв човек, да ме свестиш... — промърморваше той с пресъхнали устни, но без да има още сили да отвори очи.

Въздъхвах мъченически и слизах долу в безистена да взема две-три лимонади от кафеджията македонец. Никола надигаше шишето с

газираното питие, което по цвят почти се сливаше с цвета на лицето му. Адамовата ябълка на слабата му шия заиграваше в жадни спазми.

— Ох!... Друг човек станах!... — промърморваше той и посягаше към втората бутилка.

Доколко бе станал друг човек, това личеше достатъчно ясно от обстоятелството, че половин час по-късно, обръснал се надве-натри, отново поемаше към вечната „Трявна“. Понякога в дни на безволие случваше се и аз да го придружа. Ако бе прекалено отровен от запоя, Никола вървеше, навел глава, като шляпаше вяло с ожулените си обувки, отдавна загубили всякакъв определен цвят. Ако обаче махмурлукът бе повърхностен, художникът се оглеждаше насам-натам и понякога подхвърляше:

— Гледай оная развалина, дето стърчи като старчески зъб... Ще видиш каква картина ще направя...

Или:

— Обърни внимание на тази къща с балкончето, там на ъгъла... Гогов сюжет.

Амбицията му бе да направи серия от софийски изгледи:

— Ама не като тия, дето ще ги видиш по изложбите: „Паметникът «Левски»“... „Църквата Света Неделя“... Бабината ти на припек... Паметниците и църквите са за пощенските картички... Ще ги рисувам ей такива, най-грозни улици. Ще портретувам скуката.

— За кво ти е да я портретуваш скуката? — питах го.

— А за какво му е било на Дьолакруа да рисува ада? — отвръщаше той. — Скуката е по-страшна от ада.

— Адът е трагичен...

— Адът е театрален... Адът е измишльотина... Трагична е скуката. Грозотата и скуката, дето нямат край...

Когато пристигнахме в „Трявна“, Замбо с най-верните си адютанти бе вече на линия. В тия първи часове на новия пиянски ден компанията бе мрачна и мълчалива. Това даваше възможност на художника да поговори още малко за творческите си планове.

— Аха... — изръмжаваше по някое време Антон. — Скуката... Прозата... Всекидневието... Окъртени стени и ошмулени дървета... Гледай само да не забравиш и писоара в Градската градина...

Той измерваше Никола с презрителен поглед и добавяше:

— Реалист...

— Романтик! — поправяше го художникът. — Само един романтик може така да портретува скуката, че да ти се доплаче от... от...

— ... От скука — помагаше му Замбо.

Сетне махваше рязко с глава, сякаш обръща нова страница, и променяше темата:

— И все пак да се върнем към прозата. Какви са авоарите?

За да се отговори на този въпрос с необходимата прецизност, налагаше се да обърнем джобовете си и да струпаме наличното върху масата. Излишно е да пояснявам, че резултатът в повечето случаи бе доста жалък. А още по-излишно е да добавям, че макар Никола също като другите да бъркаше в джобовете си, оттам никога не излизаше нещо, напомнящо дори и отдалеч на паричен знак. Гордост на компанията, що се отнася до музикалните изпълнения, художникът бе нейно постоянно бреме, що се отнася до материалните разходи. И макар никой да не го укоряваше, съвършено ясно бе, че това го тормози. Така че не се учудихме твърде, когато един ден изчезна безследно.

Носеха се смътни слухове, че се бил хванал на работа нейде из околностите на София. Едни твърдяха, че се занимавал с бояджилък, други — че бил станал фирмописец. Но кой ти вярва на слухове.

— Фирмописец... — мърмореше недоверчиво Замбо. — Той собственото си име не може да напише без правописни грешки, та ще ти стане фирмописец.

Загадката се изясни от само себе си. Бе съботен ден в разгара на лятото. Седяхме по обяд в „Трявна“, достатъчно трезви, за да съзнаваме болезнено пълния си фалит. Вересията ни бе вече надхвърлила допустимите граници, което току-що ни бе съобщено лично от съдържателя. Всички подлежащи на залагане вещи бяха отдавна заложени. Всички студенти провинциалисти бяха отдавна напуснали София. Нито една-едничка врата, дето да потропаш с надежда за скромен заем. Обкръжение на ледено безучастие. Атмосфера на пълна враждебност. И цялата тая разруха — тъкмо пред прага на съботно-неделния отдых, когато дори човекът еснаф си разрешава един малък гуляй.

— Трябва да се измисли нещо... Не може да няма изход... Винаги има изход... — мърмореше Замбо, вероятно само за да спази

правилото, според което един командир никога не следва да губи присъствие на духа.

Ала ние мълчахме, навели глави, защото ясно съзнавахме, че изход няма. Да, ние мълчахме, навели глави, когато чухме Замбо да произнася:

— Ето го изхода!

Шефът на компанията бе вперил поглед не към изхода, а към входа, което, що се касае до една кръчмарска врата, е в края на краищата едно и също. И там на прага бе застанал безследно изчезналият художник в целия си хилав ръст.

„Само тоя ни липсваше“ — може би щеше да процеди някой. Но при други обстоятелства.

Защото сега, за пръв път, откакто го знаехме, Никола излъчваше топлото сияние на човек в разгара на благоденствието. Облечен бе в съвсем нов и доста широк костюм конфекция, висящ халтаво на мършавата му снага, в също тъй широка снежнобяла риза, из чиято яка стърчеше слабият му врат, без да говорим за небрежно вързаната в широк възел връзка от изкуствена коприна и за ослепително лъскавите нови обувки.

— Братко! — възкликна развълнуван Замбо.

Последва прегръдка.

— Бай Митко, донес едно кило! — едва намери сили да извика Антон, след като успя да овладее чувствата си.

— Обаче само едно! — предупреди художникът. — Чака ни празник!

— Какъв празник? — вдигна подозрително вежди шефът на компанията.

Той ненавиждаше светския блясък. Предпочиташе тихите скромни запои.

— Ще видите — усмихна се загадъчно Никола. — Смятайте се всички поканени.

Характерът на празника бе неговата малка тайна, обаче той не успя да я запази задълго, защото въпреки предупреждението му поръчките не се ограничиха с едно кило. Прочее, при третия или четвъртия литър се изясни, че художникът не се е занимавал с бояджилък, нито е изписвал фирми, а е създал няколко фрески за украса на едно съвсем ново заведение в околността. И тъкмо днес

предстоеше фреските да бъдат осветени с подобаваща тържественост. Така че време за губене нямаше: да прием и да вървим!

За пиене, пихме. Но пътуването нещо се позатегна. Лумна огънят на старите спомени. Изникна темата за градската скука и нейния бъдещ изобразител. А колкото до мотива на тръгването, той бе засегнат главно в музикална интерпретация:

*Дълъг път надалеч... А звънчето
еднозвучно звъни, все звъни...*

Звънчето звъня все така упорито чак до късно следобед, когато не знам по какво чудо компанията все пак успя да се натовари на раздрънкания междуселски рейс.

Пристигнахме едва привечер. Поехме от автобусната спирка към заведението в тържествена, макар и не твърде устойчива редица, като огласяхме околността с оня марш за „племето развратно“ и за „мерзостния живот“, който по технически причини ми е трудно да цитирам дословно.

Кръчмата се оказа действително съвсем нова и доста обширна. Собственикът беше я вдигнал, за да удари в земята конкуренцията, а вероятно по същите причини бе се решил да отпусне някой лев и за монументална украса. Фреските бяха две и едната ни се представи още отдалече, тъй като бе разгърната върху самата фасада. Опиянението ми от чистия полски въздух трябва да е било доста силно, защото твърде смътно си спомням тематичните особености на творбата, освен само че беше нещо битово — девойки с менци, ергени с калпаци и фон от нацъфтели дървета.

По-нататъшното развитие на родната тема бе намерило място върху широката стена в самата кръчма. Но въвн от героите на фреската и кръчмаря, разтребващ масите, помещението бе празно. Освещаването, ако изобщо се бе състояло, отдавна бе приключило. Все пак, след като разбра, че има пред себе си видни представители на младата столична интелигенция, пристигнали нарочно за фреските, стопанинът прояви любезността да ни нагости.

Тук бе и фаталната му грешка. Гуляят бързо хе развихри, вече не с кроткия звън на звънчета, а с адски крясъци, които всъщност не бяха

нищо гювече от оживена дружеска беседа. Център на беседата бе Никола, непризнатият художник, когото еснафите бяха изоставили да пие сам в подножието на фреските си.

— Така е винаги с големия талант, братко! — утешаваше го Замбо. — Бъди горд! Гор е главата!

И енергично подхващаше песента за мерзостните времена.

Данданията, естествено, събуди любопитството на местното население, така че част от клиентелата на насрещната стара кръчма се премести при нас, в новата. Това бе добре дошло за стопанина, поне до момента, в който между туземците и пришълците не възникна спор. Не помня причината. Предполагам, че тя се съдържаше в особената терминология, с която пришълците обозначаваха местното народонаселение и в която думи като „тъпанари“ и „чукундури“ бяха само израз на крайна вежливост. Словесната дискуссия бързо се изпъстри с жестове на порицание. Няколко крехки стола се разбиха в няколко здрави глави, без да говорим за шишетата, които с мек пукот експлодираха тук и там и обогатяваха битовата фреска със звучни червени петна, невлизаци в първоначалния замисъл на художника.

Най-сетне с помощта на стражаря и на горския, пристигнали на полесражението, редът бе въдворен. Туземците отстъпиха назад в старата кръчма, а ние, пришълците, бяхме изринати на улицата. Асистиран от Замбо, в заведението остана само Никола, за да му бъде уредена окончателно сметката и изобщо кракът му да не стъпва повече тук.

— Прецакаха ни! — оповести лаконично Антон, когато двамата най-сетне излязоха на чист въздух.

Както се бе похвалил още в началото на следобеда, художникът очакваше да получи солидна сума, напълно достатъчна за спокойна работа върху темата „Скуката в града“. Ала сега, след като бяха приспаднати многобройните литри, изпити от майстора по време на творческия процес, а също и стойността на току-що приключилата почерпка, плюс цената на разбития инвентар и плюс наказателните проценти, надписвания и закръгляния, кръчмарят бе връчил на Никола няколко мизерни столовки, които щяха да се стопят само за една или две вечери в „Трявна“.

Така и стана. За щастие монументалистът разполагаше и с известно движимо имущество, което също влезе в работа. Най-първо

бе заложен шлиферът, понеже, както казваше Замбо, мястото на шлифера през лятото не е в гардероба, а в заложната къща. Сетне дойде редът на новия костюм, който, за да бъде предпазен от износване, също бе скътан в заложната къща. Вместо туй някой от компанията предостави на художника чудесен, макар и вече не съвсем здрав дочен панталон и пуловер с продънени лакти, но в нежен люляков цвят. Едно скромно наистина облекло, ала напълно подходящо за всеки творец, презиращ еснафските вкусове.

Накрая дойде ред и на обувките.

В интерес на истината следва да се признае, че пропиването на обувките стана не по наша вина, а по вина на нещастния случай. Нещастният случай бе олицетворен от един адютант на Замбо по прозвище Беби. Той ни бе замъкнал в някаква кръчма, за да ни черпи, в очакване да пристигне негов приятел, който щял да плати сметката. А понеже приятелят все не пристигаше, наложи се Беби да тръгне да го търси. Изглежда обаче, че издирванията на Беби се бяха натъкнали на сериозни трудности, защото часовете минаваха, а той все не се връщаше.

Известно е, че очакването представлява твърде досадна работа. Това предизвика рязко увеличаване на консумацията, тъй като едничкият цяр срещу досадата е забравата, сиреч виното. Шисетата идваха и заминаваха с ускорено темпо, а дискусиата все повече се разгаряше. Някои поддържаха, че в изчезването на Беби има нещо тревожно, докато други твърдяха, че Беби си знае работата, но всички бяха твърдо уверени, че Беби скоро ще се върне и че изобщо няма начин Беби да не се върне. В обстановката на подобни прения настъпи и часът на затварянето.

Замбо грижливо прегледа представената ни дълга сметка, формулира някои съмнения и предложения за корекции, а когато накрая становищата бяха уеднаквени, препоръча на кръчмаря да си прибере сметката и добре да я пази, защото щяла да му бъде изплатена в най-близко време до стотинка не от някой друг, а от самия Беби. На което кръчмарят нагло отвърна, че не познавал никакъв Беби и че най-добре било да се бръкнем, преди да е дошла полицията. Замбо обаче си позволи да изтълкува тия думи като дружеска, макар и не твърде уместна шега. Той не можеше да повярва, че кръчмарят не познава

Беби, този млад човек, известен в целия град с пословичната си честност. Тук просто имаше някакво недоразумение.

— Пешо, извикай стражаря на ъгъла! — нареди стопанинът на келнера, за да ни внуши, че няма никакво недоразумение.

— Добре де, кротко! — спря го спокойно Замбо.

Подир което започнаха преговорите по същество. Замбо извади джобния си часовник, откачи го от верижката и го сложи на масата:

— Хайде, влачи!

Жестът ни бе познат. Също както и самоуверената реплика. Защото главната функция на този чудесен стар „Зенит“ бе не толкова да измерва времето — за което пет пари не давахме, — колкото да ни спасява в особено критични мигове.

Кръчмарят пое недоверчиво часовника, погледна марката, постави го до ухото си, сетне отново го сложи на масата:

— Това няма да свърши работа.

И в отговор на спонтанно избухналия ропот на негодувание добави:

— Не стига... Малко е...

— Е, какво? Голи ли да се съблечем? — изръмжа Замбо.

Стопанинът ни огледа пренебрежително един по един и от погледа му ясно личеше, че дори и голи да се съблечем, това едва ли ще помогне. Избелели сака, оръфани ризи, плюс един пуловер с нежен люляков цвят и продънени лакти — нито един от тия парцали не ставаше за залог. Кръчмарят наведе отвратено очи и тъкмо в голя миг случайно съзря небрежно кръстосаните крайници на художника.

— Обувките!... — рече той и отправи нетърпящ възражение жест към двата блестящи чепика.

— Абе как така ще събуеш човека, бе? Ти нямаш ли срам! — възпротиви се Замбо.

— Обувките! — повтори лаконично съдържателят.

Всички запротестирахме освен Никола, който нямаше време за протести, понеже вече бе зает да събува обувките. Той не бе дотам еснаф, че да спори за някакви си презрени чепици.

Когато на следния ден художникът се яви в къщи, за да заеме отново подир дългото отсъствие мястото си на кухненския миндер, установих, че все още е бос. Напълно бос, тъй като бе махнал и чорапите.

— Така ли си шляпаш по улиците? — запитах.

— Че да не искаш да ходя на ръце? — отвърна той не без известна логика.

Тогава изведнъж се сетих за моите нови обувки от свинска кожа. Те бяха съвсем нови и вероятно докрай щяха да си останат такива, защото всичките ми опити да ги използвам бяха претърпели позорен провал. Приятелят, който ми бе продал обувките под предлог, че му били малко тесни или малко широки, поддържаше, че са от свинска кожа. Аз обаче никога не успях да се отърва от подозрението, че кожата е биволска, в случай че не е от хипопотам. Такива дебели и здрави обувки не бях виждал никога дотогава и никога по-късно не успях да видя. Колкото до подметките, те бяха триетажни или четириетажни и притежаваха гъвкавостта на варен бук. Докато намъкваше крайниците си в тия две импозантни съоръжения, човек изпитваше траурното чувство, че поставя краката си в два погребални ковчега. Но сериозните трудности започваха едва отгук нататък.

Това, че всяка от обувките тежеше поне два килограма, още не бе фатално. Неудобствата идваха по-скоро от обстоятелството, че с тия несгъваеми като дъска подметки човек бе принуден да крачи бавно и предпазливо на цяло стъпало, сякаш гази в дълбока тиня. Но това не бе най-лошото. Работата е там, че краката ти изведнъж се озоваваха в положението на ония факири, дето се изтягат стоически върху редици от гвоздеи. Цялата вътрешност на обувките бе сякаш осеяна с остри пирончета и достатъчно бе да зачукаш едно от тях, за да се покаже встрани от него някое друго.

Прочее, обладан от внезапната щедрост, с която се освобождаваме от излишните ни предмети, измъкнах от долапа чудовищните кожени пособия и ги връчих на художника. Той така се разчувствува от жеста ми, че едва не се разплака.

— Не се разнежвай — рекох, защото вече усещах угризенията на съвестта. — Вероятно няма да ти станат...

— Напротив, стават ми великолепно — възрази Никола, който мигом бе намъкнал огромните калеври.

— Виж все пак дали ще можеш да се движиш... — промърморих скептично.

— Защо да не се движа? Чудесно се движа — отвърна той, като пое бавно из кухнята с познатата ми походка на човек, затъващ в

тресавище.

— Нещо не те ли убива?

— Е, как ще ме убива? Мене краката ми отдолу тъй са загрубели, че няма начин да ме убива.

Той така се радваше на новите си обувки, сякаш в тях имаше коледен подарък, а не пирони. И, естествено, веднага пое към „Трявна“, за да се похвали с находката.

Погледнах от прозореца за да проверя наистина ли успява да се движи, и с изненада установих, че се движеше. Не, разбира се, леко и грациозно, ала колцина са тия, дете могат да вървят леко и грациозно по неравния път на живота.

Боях се, че като се напие, нещата ще се усложнят, обаче и това не стана. Напротив, люшката се, но не падаше, също като тия човечета, в чиято долна част е налято олово. Какво ти олово. Тия калеври тежаха повече от олово.

Художникът живя известно време у нас, после се премести у друг приятел, след което се прехвърли у трети. Той имаше някакво си свое чувство за такт и се стараеше никому да не досажда прекалено. Виждах го все по-рядко и най-често съвсем отдалеч, когато се случеше да се прибирам късно вечерта. Вървеше бавно и съсредоточено, като се полюшваше и измъкваше мудно краката си от невидимото тресавище. Или стоеше неподвижно под светлината на лампата до някой ъгъл, навирил глава и полупритворил очи, сякаш се готвеше да подхване песента на звънчетата. Застанал в огромните си обувки, той приличаше на паметник върху пиедестал. Един доста хилав и не твърде устойчив паметник, но все пак с нещо патетично и затрогващо в позата.

Веднаж съвсем ненадейно се отби да ме види. Бе съвсем леко пийнал, състояние, което му заменяше абсолютната трезвост.

— Оная картина пазиш ли я още? — запита.

Бях го въвел в кухнята, тъй като оттатък се бе събрал литературният ни кръжок.

— Как да не я пазя.

— Мога ли да я погледна за малко?

Донесох пейзажа и го поставих върху един стол. Оня, прозаичният пейзаж с унилата листовина, белите калкани и тъмното дъждовно небе. Никола погледа платното, сетне се приближи да го

види отблизо, а после седна на кушетката и отново отправи към него полупритворени очи. Мислех, че е задрямал, и се готвех да се върна отгатак, когато чух да казва:

— Наивна работа... И все пак има нещо... Нещо такова...

Той завъртя във въздуха костеливите си, опушени от тютюна пръсти, сякаш искаше с тоя жест да замести липсващите думи. Сетне наведе глава и промърмори апатично:

— Помниш ли какво ми каза тогава?

— Че ми харесва...

— Не. Че никога няма да я завърша.

— Много важно кво съм казал...

— Е, да, но това беше важно. Беше. Сега не е.

Надигна се тежко от миндера и запита с друг тон:

— Май че имаш гости, а?

Кимнах утвърдително.

— А нещо за пиене няма ли?

— За пиене няма. Има за четене.

— Е, тогава, четете си. Четете, пишете, рисувайте... А аз ще ида да обърна едно, за бог да прости...

— Кой е умрял? — рекох не защото смятах, че някой е умрял, а защото такъв беше един от кръчмарските ни лафове.

— Засега никой. Но събитието е предстоящо.

Всъщност той бе вече умрял и го знаеше, щом бе дошъл тука като на панихида, за да види първата си картина. Първата и последната. Колкото до физическата му смърт, тя настъпи малко покъсно, нелепа като смъртта на повечето пияници. Свари го нейде в провинцията, тъй че дори неколцината събрата по чаша ме можаха да го изпратят с бедняшката катафалка. Всъщност не вярвам да е имало и катафалка. Такива ги погребват без формалности.

А картината изгоря през бомбардировката на десети януари. Сякаш за да бъде заличена и последната следа. Първата и последната.

* * *

Те идваха от бедняшките квартири на крайните квартали или от далечни прашни градчета, очаровани от една красива мечта, също като малката провинциалистка на Вертински. Идваха, за да пишат стихове или да рисуват картини, или да играят Хамлет и опираха само за малко в кръчмата, колкото да си поемат дъх. Спираха за малко, но оставаха задълго или завинаги, решили, че никой всъщност няма никаква нужда от тях. И красивата мечта постепенно избледняваше, превръщаше се от болезнен копнеж в банална тема за разговор, додето накрая угаснеше заедно с тях в последния и най-тъжния ден.

Всъщност за някои може би така бе по-добре, че си отидоха млади. Защото всички мостове по пътя на отстъплението бяха вече рухнали, а единственото, което ги чакаше напред, бе пълната деградация. Да си отидеш преди пълната деградация, туй не означава да си отидеш преждевременно.

Човекът, който ме убеди в това, бе с импозантен ръст, голяма глава и огромна лъвска грива. Една вече побеляла грива наистина, но която от кръчмарския дим бе получила жълтеникав отблясък. Бях влязъл в „Шефка“, свърталището на Ламар, за да търся някой от компанията. Тук, за разлика от „Трявна“, клиентите минаваха само по обед или вечер, защото това не бяха бохеми, а хора, които си имаха работа — инженери, архитекти, лекари и други от тоя род.

Отбих се, повъртях се из кръчмата, обаче тя бе почти празна. Бе към два часа следобед и компанията — ако изобщо се беше събирала — вече се бе разотишла. Поех към изхода, когато чух мек басов глас:

— Лалю ли търсите?

До масата в ъгъла се бе разположил в царствена стойка човекът с лъвската грива. Отговорих, че е познал.

— Отиде до печатницата, но ще се върне. Седнете, ако искате. Аз също чакам едного от компанията.

Приех поканата, просто защото нямаше къде да вървя в тоя мъртъв час и в тая юлска жега.

— Съжалявам, че не мога да ви предложа нещо — избоботи лениво Лъва, — но изчерпах бюджета си, понеже купих книги.

Той посочи небрежно съседния стол, където наред с един импозантен бастун бе поставен и някакъв пакет.

— Не се притеснявайте — рекох. — Моят бюджет не е още изчерпан. Какво ще пиете?

Пихме и поприказвахме, а после пихме пак, понеже Лалю все не идваше. Непознатият въпреки гордата осанка се оказа любезен и сладкодумен събеседник. Разбрах, че е юрист, че е пътувал много и е прекарал няколко години в Америка. Последната подробност се оказа напълно достатъчна, за да подхрани задълго една кръчмарска беседа. Бях още в годините на любопитството.

Лъва картинно описваше авенютата на Ню Йорк и нощния живот в Бродуей, охотно отговаряше на въпросите ми и даже сподели някаква дълга и заплетена история с гангстери, сред които попаднал заради едно момиче, въобразявайки си, че момичето е влюбено в него, докато всъщност то го използвало за трафик на наркотици.

Изобщо говорихме и пихме, додето най-сетне се наложи да призная, че и моят бюджет поне за този ден е вече изчерпан.

— Няма значение — махна с царствен жест непознатият. — Ние и без туй доста прекаляхме. Виното е хубаво нещо, но при условие да не прекаляваш.

Не му личеше да е прекалил. Напротив, седеше все тъй тържествен и непоклатим с разкошната си жълтеникава грива и големите сиви, малко изцъклени очи. Едва когато стана да си върви, разбрах, че е куц. Куцаше силно, като се облягаше на дебелия бастун и накланяше напред огромното си туловище. Но дори в тая походка на инвалид имаше нещо импозантно, сякаш това бе някакъв исполин, който с дързък порив се изтръгва от невидимите, вкопчани в него пигмеи на житейските неприятности, за да следва своя път към далечната и заветна цел.

Уредих сметката и също станах. Вече се мръкваше и бе позахладяло, а в кръчмата нямаше какво повече да правя, защото оскъдните ми средства наистина бяха привършени. Тъкмо излизах от заведението, когато се сблъсках с Ламар.

— Досега те чаках — промърморих.

— Че защо не дойде в печатницата?

— Защото оня каза, че си обещал да се върнеш в „Шефка“.

Той проследи жеста ми, забеляза туловището на отдалечаващия се исполин и се засмя с късия си хъркащ смях:

— И с него ли седя досега?

Кимнах и той отново пусна в ход странния си смях:

— Не стой на входа като портиер. Ела да седнем.

— Свърших си парите — промърморих.

— Това го знам и без да го казваш. Щом си бил с Андрея... Ако не беше свършил парите, той нямаше да си тръгне. Той такива грешки не прави.

Седнахме край масата, запазена за компанията.

— Значи цял следобед прекара с тоя, а? — запита Лалю, когато донесоха виното. — И си приказвахте...

— Ами... приказвахме...

— И за какво толкова приказвахте?

— Ами... за разни неща... Човекът такива работи е преживял...

Пътувал е... Бил е в Америка...

Ламар не се сдържа и отново повтори атракцията с хъркащия смях.

— Бе то, че е пътувал, пътувал е. И сега още пътува. Само че и сега, и винаги пътуването му с било от кръчма до кръчма. И все тук, наоколо.

— Е, как! Нали е бил в Америка...

— Каква Америка, бе... — погледна ме снизходително Лалю. — Той до Княжево не е ходил, а ти: Америка... На него това му е вечният номер; да намери някои балама като тебе, дете ще плати сметката. А готов ли си да платиш сметката, може да ти говори и за Америка, и за Филипините, и за каквото щеш.

— Е, нищо ли не работи? Нали е юрист?

— Юрист ли? — Ламар отново изхърка с нотка на презрение. — Може да е бил някога писар в съда, макар че и това не вярвам. Но юрист...

Седмица или две по-късно отново зърнах Лъва в някакво заведение. Той, както и първия път, седеше сам край една маса и отдалече ми махна гостоприемно с ръка. Подминах го навъсен и басовият глас не се обади. Исполинът бе разбрал, че вече съм осведомен.

Нещастieto му бе в това, че София бе малък град и баламата, използван веднаж или дважд, биваше бързо осведомен и отпаднаше от играта. Но понеже нямаше друг избор и Ню Йорк бе далеч, Андрея се тътреше от кръчма на кръчма с бастуна и вечния пакет. Пакетът бе твърде необходим като доказателство, че Льва е изчерпал бюджета си с една непредвидена покупка. Не разбрах никога какво точно съдържаше пакетът, макар че по едно време въпросът ме занимаваше. Предполагам, че бяха някакви никому ненужни годишници или статистически справочници, на които Андрея само понякога сменяше опаковката, когато тя от въргаляне из пивниците съвсем загубваше представителния си вид. Прочее той тътреше пакета и куция си крак от кръчма на кръчма, залягаше край тая или оная маса и чакаше възможни жертви. Чакаше в повечето случаи съвсем напразно, ала това не бе беда: денят все едно трябваше да се убие.

Голямата му, макар и не съвсем сигурна плячка, бяха пианските компании. По правило той не бе допускан и в тия компании, понеже го смятаха освен за неплатежоспособен, а и за твърде отегчителен събеседник. Достатъчно бе да се вдигне от самотната си маса и да се насочи с куция си крак към общата трапеза, за да му махне тутакси някой оттам с категоричен жест, в смисъл „друм!“ и „да те няма!“.

Но случваше се една или друга компания съвсем да се разпусне по стар славянски обичай. Андрея твърде ценеше тия славянски обичаи, може да се каже, че в това отношение той бе просто славянин по призвание. Тогава настъпваше моментът, когато вече никой не обръщаше внимание кой идва и кой си отива и в подобен именно момент Льва се примъкваше незабележимо и се настаняваше на някой стол в края на масата. Всъщност в такива случаи той вече не бе лъв, а хиена и захвърлил тържествената си стойка, дори леко се снишаваше, за да не бие твърде на очи. Седеше с угодлива усмивка и с израз на подчертано внимание, сякаш бе приседнал тук само за да се наслади на мъдростите, произнасяни от най-близкия оратор. Защото, както винаги в подобни случаи, оратори бяха повечето от присъстващите и всички говореха едновременно и всеки се стараеше да си осигури слушател, пред когото да излее сърцето си.

Така че Андрея слушаше с подчертано внимание, дотолкова погълнат от беседата, че дори не забелязваше как собствената му ръка се пресяга и улавя най-близката чаша. Той очевидно изобщо не си

даваше сметка какво върши ръката му, а също и устата, което водеше до бързо пресушаване на всички чаши в съседство, а подир туй и до разсеяно посягане към самата бутилка. Понякога тук произлизаше една грозна сцена и ученолюбивият слушател биваше отпращан с вулгарната препоръка да върви на майната си. Ала случваше се и всичко да мине благополучно. Тогава Андрея не само дочакваше затварянето на заведението, но и помъкваше куция си крак подир компанията по посока на някаква пиянска квартира.

Разбира се, като всеки нещастник, той заслужаваше съжаление, обаче му липсваха необходимите качества, за да го получи. Бе твърде огромен, за да го съжаляват. Защото при хората е също като при кучетата. „Какво нещастно животинче! Бедничкото!“ ще изчурулика някоя милозлива дама и ще се навела да погали зъзнеция на студа мъник. Ала същата дама ще отмине с пренебрежение и дори с неприязън едрият гладен пес, който е може би не по-малко нещастен от мъника.

Едничкият човек, способен да го съжали при нормални обстоятелства, се бе превърнал за Андрея във враг номер едно. Това бе собствената му съпруга.

Някога в началото нещата вероятно бяха стояли по-другояче и тя бе очаквала всяка вечер с безпокойство и нетърпение прибирането на любимия мъж. После, когато нощните му отсъствия бяха зачестили, съпругата бе тръгнала сама да го прибира по заведенията. А сетне, в течение на постоянното обикаляне и киснене из кръчмите, постепенно и тя се бе пропила.

Сега вече жената не идваше да го прибира. Нито дори да му прави компания. Нито даже да му устройва скандали. Просто седаше на някоя съседна маса, сама, най-вече сама, тъй като не бе дотам свежа и съблазнителна, та кавалерите да се лепят за нея. Поръчваше си чаша вино, ако средствата ѝ позволяваха такъв разкош, и започваше на висок глас монолога си.

Монологът неизменно бе адресиран към съпруга, макар въпросният съпруг да бе третиран като трето лице и по-точно като „тоя мръсник, дето ми почерни живота“. Това бе всъщност своеобразна обвинителна реч, наситена с богати факти и доста монотонни коментари, смесица от сърцераздирателни жалби и улични епитети,

от колоритни разкрития за семейния бит и интимни подробности, които биха накарали всеки по-целомъдрен читател да се изчерви.

За да не я изхвърлят на улицата, тя се пазеше от излишни вопли и писъци, но в същото време говореше достатъчно високо, та да я чуят. Съпругът наистина се правеше, че не чува. Ала другите чуваха. Така че колкото и да бе дебелокож, най-сетне се принуждаваше да поеме курс към изхода. Куцаше тежко и драматично, като исполин, вървящ срещу страшното течение на живота и устремен към заветната цел.

Постигнала малкото си отмъщение, съпругата тутакси загубваше интерес към света и битието. Тя седеше, навела глава и вперила безсмислен поглед в кръчмарската маса, сякаш напълно забравила къде всъщност се намира и защо. Може би продължаваше монолога си, само че вече наум.

Един ден чух, че я бил прегазил трамвай. Траурната лента от някакъв не твърде чист парцал, която се появи върху ревера на Лъва, потвърди слуха. Лъва бе тъй облекчен от преждевременната загуба, че въпреки безспорния артистичен талант не успяваше да си придаде опечален вид. А много му се искаше да има такъв вид, защото това би увеличило шансовете за някоя съболезнователна почерпка. Само че тоя човек не можеше да предизвика съжаление. Бе прекалено огромен и внушителен, за да предизвика съжаление.

Едрата и здрава физика бе неговият шанс и неговото проклятие. Спиртосан като музеен експонат в стъкленица, оглупял до степен да борави с десет фрази, половината от които се свеждаха до лъжи, а останалата половина — до по-преки или по-косвени молби за почерпка, той противно на всички медицински принципи продължаваше да живее и да кръжи около кварталните кръчми или, залегнал в мрачините им, да дебне като огромен хищник теоретично възможната поява на митичния балама. Връстниците му, водещи порядъчен живот и не пропускащи часа на утринната гимнастика, мряха като мухи. По-младите от него също започваха да напомнят за себе си в лаконични и скръбни съобщения, разлепвани по оградите. А той, хванал в една ръка бастуна, а в друга легендарния пакет, продължаваше да тътри куция си крак от кръчма на кръчма, безсмъртен и непоправим, напук на всички промени в тоя наш преходен свят.

Най-после, разбира се, и той умря. Поне така разправяха, в което аз лично не съм твърде сигурен. И когато се случи да мина край някоя шумна и задимена пивница, изпитвам смътното подозрение, че вътре, нейде там в най-далечния ъгъл, може би все още се крие жълтогривият лъв, дебнеш вероятния будала или очакващ у тая сбирщина наоколо най-сетне да заговори гласът на славянската кръв и да лумне един гуляй, ама един такъв гуляй, че дори да не забележат как Андрея се е присламчил на масата и мълчаливо се е включил в консумацията.

* * *

Мъртвите дни... Но мъртвите дни бяха не само дните на алкохола. Изобретателното човечество е измислило най-различни и трудно изброими способности, за да утрепеш един ден. Можеш да хвърляш зарове или да шляпаш карти, да тичаш по жени или да си упражняваш походката в модни танци, да киснеш по кафенетата или из градините, да се разплуваш в безделие или дори да работиш упорито и тъпо, а резултатът да бъде все същият: мъртвите дни.

За доказателства не бе нужно да ходя много далече. Едно от тях дремеше в същия този момент отгътък в кухнята — нашият домашен прислужник. Той бе всъщност най-първо прислужник в академията, но оттам го бяха изхвърлили заради хроническата му леност и баща ми го бе прибрал. Забравил съм вече името му, понеже ние му викахме Американеца или Янки. На младини бе заминал за Щатите с намерение да спечели пари, да се върне на село, да купи имот и да се задоми.

Плановете му бяха се осъществили частично. Посветил се бе на гостилничарството. Отварял бе бараки край шосетата или индустриалните центрове, за да храни простолудието с бифтеци и пържени картофи. Поспестил бе и малко пари. Обаче в тая игра — да прибавяш към вече спечеления долар още един долар, а сетне още един и тъй нататък до безкрай — има нещо увеличащо, поне за някои хора, като нашия Янки. Така че той бе продължил тая игра на долар плюс долар и прочее с намерение да закръгли капитала до необходимата степен. Ала понеже никой никъде не е казал каква е точно тая необходима степен и понеже в една гостилничарска барака

доларите не ваят като проливен дъжд, Американеца бе приел предложението на някакъв съдружник за отваряне на по-голямо предприятие. Бе приел предложението и бе дал спестяванията си, от които не му бе съдено да получи обратно нито цент. Съдружникът го бе изиграл с такава безпощадна виртуозност, че Янки трябваше или да се обеси, или да си плюе на ръцете, да спечели с хамалски труд сумата за параходния билет и да се върне в България.

Той бе избрал втората възможност и един ден бе стъпил с празни джобове и свито сърце на родна земя. Желанието му бе да стане готвач, ала в момента никой нямаше нужда от готвачи. Можеше да се върне в родното село, но го бе срам от познатите, пък бе и отвикнал от полската работа. Затуй бе предпочел да стане прислужник.

Готвеше наистина забележително. Благодарение на него обедите ни се бяха превърнали в малки празници. Обаче за тия малки празници се налагаше да плащаме доста скъпо. И то не само с пари, а и с физически труд. Американеца не бе способен за нищо друго, освен за готвене, така че цялата къщна работа трябваше да бъде поета от мене и от брат ми. Приключил сервирането на поредния галаобед, Янки се изтягаше на миндерчето в кухнята и потъваше в тиха дрямка. Когато му омръзнеше да лежи на една страна, обръщаше се на друга или се обтягаше като мъртвец по гръб и вперваше неподвижен поглед в тавана. Вероятно правеше разбор на живота си и — също като мене сега — се питаше къде е грешката.

Бях убеден, че съм в състояние да му кажа къде е грешката и по тоя начин да го освободя от продължителните и мъчителни размисли. Бях убеден, ала това вероятно бе само резултат на младежка самонадеяност.

Защото какво всъщност щях да му кажа? Че е трябвало да спре навреме, да се прибере и да се задоми. А кой и как може да разбере кога точно трябва да спре? И каква би била разликата, ако той дремеше на един миндер не в качеството на прислужник, а на собственик гостилничар? Съществена разлика наистина, но главно в сферата на самочувствието.

Вярно е, че Американеца бе работил къртовски. Обаче въпреки поговорката „Залудо работи, залудо не стой!“, аз и до днес не съм успял да придобия особено уважение към труда сам по себе си. Един от моите съседи например също къртовски работи. Откакто е влязъл в

апартамента си, вече повече от десетилетие, той все работи. Стърже ожесточено стената, за да постави нови тапети, или я разбива, за да вгради висящо шкафче, или дълбае дупка в бетонната плоча, за да украси тавана с гипсова розета. Квартирата му вече е обзаведена като бонбониера, точно според измеренията на неговия вкус, една бонбониера с ковчорчета и финтифлюшки, но той продължава да работи. Не знам какво още открива за работа и за усъвършенствуване, ала все тъй упорито продължава да стърже и да чука. Наклонен съм дори да смятам, че за него обзавеждането е най-вече повод. Важното е да върши нещо, да изразходва силите си, да върти чука или да дълбае с длетото, а може би и да се упоява с мисълта, че апартаментът като реалност все повече се слиза с апартамента като мечта. За това десетилетие хората построиха заводи, училища, нови квартали; за това десетилетие и сам той, моят съсед, би могъл с изразходвания труд да вдигне цяла сграда. Но вместо това той седи приведен в антрето и дълбае в стената вечната дупка, на която може би едва по-късно ще потърси някакво предназначение.

Някой може би ще помисли, че преувеличавам или че се касае до патологичен случай. Но не разбираме ли и ние нерядко това „върша работа“ в елементарния смисъл, който физиката влага в тая фраза. Суетенето, блъскането, тичането без цел или с нищожна цел, дори симулирането, че работим, ние сме свикнали да наричаме „работа“, без дори да си даваме сметка, че тази работа всъщност не влиза в работа.

Хората, които твърдят, че леността действа затъпяващо, са без друго прави. Не знам само дали работата без цел и без смисъл действа по-различно. Не знам дали действа по-различно и механичният труд, осъществяван без желание и без мисъл.

Разбира се, ученият икономист ще ни каже, че и механичният труд може да бъде общественополезен. Ала това, което в момента ме интересува, е: дали той е полезен за индивида. И просто не мога да се освободя от предубеждението, че работата заслужава респект само когато е равнозначна на творчество.

С това съвсем не искам да кажа, че житейската несполука на Американеца е била фатално програмирана от обстоятелството, че той е бил годен само за труд от ниска категория. Или че Андрея, за да осмисли живота си, е трябвало да използва уменията да лъже, като стане писател. Някои хора от някое време насам виждат понятието

творчество непременно в благородния ореол на големите научни и художествени открития. И съответно на това хиляди младежи — понеже науката е трудна работа — се насочват към изкуството, без дори да си дават сметка, че понякога влечението към художественото творчество е резултат не на жаждата да твориш, а на желанието да блеснеш.

Може да е от простотия, но мене ми се струва, че творческият момент има място във всяка област, даже при най-прозаичните форми на труд. Добрият дърводелец е създател на по-съдържателни произведения от бездарния скулптор и селянинът, който сее жито, е повече творец от посредствения поет, който сее празни фрази.

И въпросът не е само в туй, че човекът — работник или поет, земеделец или инженер — създава полезни вещи, а и в това, че избягва грешката на пропиления живот, че осмисля съществуването си, че без непременно да докопчва това смътно нещо, наричано щастие — кой ли всъщност го е докопчил, — добива самочувствието на съдържателност и достойнство.

Може да е елементарно, ала човек не разполага с хиляда начина да осмисли съществуването си. А и да ги има, те в края на краищата се свеждат до едно: да остави валидна следа. Кое то значи да измени, на макар и на йота съществуващото преди него и около него. И то да измени в определена насока. Защото да разрушиш, да подпалиш, да окаляш, туй също е изменение и също е следа, само че валидна с отрицателен знак.

Понякога се казва: дори поколение да създадеш, пак е нещо. Може да е нещо, а може да е нищо. Например ако създаваш пройдохи или паразити. Подобно продължение на рода е по-лошо дори от туй, да вършиш работа, която не влиза в работа.

Казва се също: герой беше човекът, загина като борец. Да, но борец за какво? Героизмът за самия героизъм и плоденето за самото плодене, и бърхането за самото бърхане — всичко туй трудно може да придаде стойност на човешкия живот.

А иначе високата цел е напълно достъпна на всеки нормален човек, без той непременно да се е издигнал до сияйната кариера на естраден певец. Целта да служиш на хората върху попрището, което ти приляга и за което си надарен. Целта да превърнеш всекидневната работа в творчество. Целта да бъдеш полезен на себе си по единствено

възможния начин — като бъдеш полезен на другите. Тогава няма никакъв риск да лежиш апатично, забол празен поглед в тавана, и да се питаш: къде е грешката?

Но да се върнем към действителността и по-специално към онова ненаказуемо престъпление, наричано убиване на времето.

В годините на моята младост умението да се убива времето бе въздигнато от известни слоеве до нивото на изтънчено изкуство и до критерий за светско поведение. То се проявяваше с най-голям финес в новогодишните и пролетни балове, в обедите и вечерите на Юнион клуб, чийто вход бе зорко охраняван от портиера в ливрея, в приемните дни на заможните дамички, в чайовете, журовете или каретата на бридж и покер, дето си даваше среща златната младеж на буржоазните семейства. Аз, разбира се, не принадлежах към златото на нацията и затуй всички тия висши прояви ми бяха познати главно от мълвата.

Ала заниманията за убиване на времето бяха достъпни и на простосмъртните. Върху картата на тогавашната столица твърде лесно биха могли да се нанесат съответните територии на безделието. Улиците, предназначени за разходки, за показване на новия костюм и за оглеждане фауната на противния пол; американските и виенски сладкарници, където можеше да се срещнеш с любимото момиче и където момичета, необременени в момента от срещи, си разменяха забавни сплетни; кафенетата, предназначени изключително за самци, дето трещяха ротативни машини или тропаха пулове; значително потихите свърталища, обитавани от картоиграчите; реномираните аперитиви и първокласните ресторанти; най-сетне няколкото кабарета, чиито червени неонов фирми и начервени бар дами бяха призвани да придадат на столицата изгледа на западен град — всичко това бе твърде обширно и пъстро като бит, за да бъде изчерпано в едно лаконично описание.

Тъкмо по тая причина и за да не губим излишно време, ще се огранича с малък спомен за Жоро, моя приятел от детинство, чиято обаятелна фигура бе просто олицетворение на принципа „живей живота си“, поне както някои го разбираха в ония години.

Жоро бе мой съученик в гимназията, но за разлика от мене имаше привилегията да живее като свободен човек: да си наема квартира, да се храни в гостилница и да ходи на кино, когато му скимне. Бащата, заможен селянин, всеки месец акуратно изпращаше

вълшебния запис, който даваше на Жоро самочувствието на истински столичанин.

Първата му страст, в която частично увлече и мене, беше спортът. Спорта обаче той го разбираше не като перчене по стадионите, а като полезна дейност с определен практичен ефект:

— Трябва да научим бокса — убеждаваше ме Жоро. — В тоя свят на фашисти и гангстери боксът е по-необходим от латинския.

Така че един ден ние с него поехме към кино „Камео“, дето срещу скромно заплащане в определени часове се даваха уроци по бокс. Платихме си таксата, съблякохме се в някаква тясна стаичка, вмирисана на застоял цигарен дим и нечисто бельо, и влязохме в залата. И тъй като зяпачите значително надвишаваха броя на курсантите, нашият ред бързо дойде. Жоро бе по-нетърпелив и пръв излезе на ринга. Учителят, който го очакваше там по къси гащета, го светна вместо приветствие с тежката ръкавица и го събори на тепиха.

— Защо ме биете? — промърмори обидено Жоро, когато успя да се изправи.

— Ами ти защо не се отбраняваш? — запита на свой ред учителят. — В бокса, мойто момче, има две неща, само две: да се отбраняваш и да нападаш.

Жоро обаче не успя да стигне до второто нещо, понеже класният ръководител наново му стовари една ръкавица в лицето и наново го прати да мирише тепиха.

— Сега е твой ред — рече ми Жоро, като се измъкваше от ринга.

— Имаш много здраве — отвърнах.

— Ама нали сме платили...

— Нищо, че сме платили.

С това всъщност и приключиха спортните ни занимания.

В резултат на известни влияния у приятеля ми бе възникнал един малко особен възглед за живота, третиран като приключение. Доколкото си спомням, тия влияния не бяха книжни: учебните занимания го бяха накарали да намрази не само книгите, но и самия процес на четенето. Поуките си черпеше по-скоро от тая богата школа, през която всички минавахме — кварталното кино. Макар че човек може да свикне да лъже и без помощта на седмото изкуство. А лъжеше ужасно.

В лъжите му освен влечението към авантюрата бе зашифрована и втората движеща го сила: желанието да се похвали с авантюрата, сиреч да блесне пред околните, изобщо да видят те, че имат пред себе си един страшно смел, страшно изобретателен и страшно очарователен млад човек, пред когото падат всички — и коварни врагове, и красиви жени, — едните сразени от безпощаден юмрук, а другите — от жарък поглед.

Жоро се стараяше според силите си да насели с приключения не само лъжите си, но и реалния си бит. В това отношение най-много му се отдаваха любовните авантюри, понеже притежаваше за целта достатъчно приятна външност и достатъчна наглост. Обикновено най-първо завързваше връзка с поредната хазяйка или с нейната дъщеря — той имаше обичай да си избира жилище не според вида на квартирата, а според вида на хазяйката. Това бе един бърз успех, за който също тъй бързо трябваше да съжалява, защото скоро след това започваше флирт и с някое прелестно същество от насрещната кооперация. За тия флиртове от разстояние Жоро си бе изработил цяла система от знаци, далеч по-богата от езика на глухонемите. Изпитвахме истинска естетическа наслада да следим от ъгъла на стаята как, застанал на прозореца, блещи очи, криви уста, движи ръце и прави най-невероятни знаци с десетте си пръста, всичко това, за да протелеграфира лаконичния текст: „Ще те чакам утре в пет на ъгъла до кино «Роял»“.

Лишен от излишна надменност, Жоро не пренебрегваше и търговското съсловие, като установяваше бърз контакт с дъщерята на бакалина, а също и трудовото селячество, представено от червенобузестата прислужница на съседите. Освен това взимаше уроци по цигулка само затуй, че учителката бе една такава пищна жена, та да ти падне шапката, и от чисто роднински чувства поддържаше връзки с някаква далечна братовчедка.

Всички тия прояви на човешко общуване, без да се броят случайните познанства, така обременяваха дневното му разписание, че едва пристигнал на едно място, той се сецаше, че трябва да тича на друго и едва — настанил се в кварталното кино, внезапно се плясваше, отчаяно по челото, промъкваше се през пълната редица, без да обръща внимание на ругатните, и забързваше към изхода.

При цялата си заетост Жоро успяваше да намери време и за други занимания. Имам предвид не толкова уроците, колкото

участието в някой дружески покер или в инцидентно запиване около дамаджана с домашно вино. Разбира се, и при покера, и при запиването неизбежно настъпваше мигът, в който Жоро се сепваше и с обичайното плясване по челото или с едно „Ей, тя ме чака“ скачаше и хукваше нанякъде. Това много дразнеше околните. Главно, защото смятаха, че лъже, за да блесне. Лъжеше ужасно наистина. И бе способен да скучае цели два часа, като се спотайва в кварталната градина, само за да повярваме, че в същия тоя миг се люшка в треската на любовта в някоя дамска квартира.

Не бе никак лесно да разберем докъде се простират реалните му подвизи и откъде започват измислиците. Предполагам, че и той самият не винаги си даваше точна сметка за това, понеже след като повтореше пет пъти една лъжа, започваше сам да вярва в нея. В главата му цареше същата бъркотия, каквато съществуваше и в бита му. Понякога бе твърде практичен, понякога — отчаян фантазьор. Губеше дните си за срещи и всевъзможни глупости, но в същото време мечтаеше и за световната революция. Революцията, разбира се, той си я представяше в обичайния за тази възраст вариант — обстрелваната от противника барикада, върху която изведнаж застава в цял ръст героичният Жоро и със знаме в ръка повежда унижените и оскърбените на победен щурм.

Би могло да се предполага, че след завършване на гимназията бозата в главата му ще се поизтече, ала стана обратното. Треската да живее живота си по всички възможни направления все повече го обсебваше и все повече засилваше хаоса. Записваше една специалност, за да се прехвърли следния семестър в друга; решаваше да стане шампион по бiliarд и почваше да кисне по цели зарани в „Кристал“, но месец по-късно се преселваше в „Палма“, за да се посвети изцяло на бриджа; започваше усилено да учи френски, убеден, че мястото му е само в Сорбоната, но след като учителката се оказваше несговорчива жена по тънката тема, намразваше тутакси и Сорбоната, и цялата френска цивилизация.

Повечето му занимания бяха свързани с все по-нарастващи разходи, които вълшебните записи на таткото вече не бяха в състояние да покриват. Затуй голяма част от времето му бе заета от сложните взаимоотношения със зложните къщи. Бе овладял до съвършенство изкуството да залага една вещ, за да освобождава друга и да плаща лихвите за трета, да отнася зимния балтон, за да прибере лятното сако

и да създава между цигулката, фотоапарата и часовника си такива сложни отношения, пред които билиардните карамболи бяха съвсем проста работа.

Когато обаче почна да навлиза и в живота на нощните заведения, разходите така неимоверно нараснаха, че вече никакви комбинации не бяха в състояние да предотвратят катастрофата. Опрян върху солидните си житейски познания, почерпени най-вече от американските филми, Жоро отпърво се насочи към идеята да обере някоя банка.

— Пистолетите и маските аз ще ги осигуря обясняваше ни той, като се разхождаше въодушевено напред-назад в квартирата си. — Руски ще застане на вратата, за да не пуска никой да влиза и излиза, а ние с тебе за две минути ще пребараме гишетата и — файром!

— Няма да стане — отвърщах скептично.

— Добре, щом те е толкова страх, ти ще стоиш на вратата, а ние с Руски ще оберем касата.

— Няма да стане — обаждаше се и Руски.

Руски бе подхвърлено беломигрантско дете, израсло на улицата като пройдоха. Жоро го използваше в качеството на помощник, за да тича по заложните къщи или да разнося любовната кореспонденция, доста еднообразна по характер: „Неотложна работа. Предлагам срещата утре, по същото време. Твой Жоро.“

— Ей, че сте страхливци! — негодуваше Жоро. — Ти че си страхлив, това го разбрах още като ходехме да учим бокс в „Камео“. Ама Руски...

Да, Руски го бе дълбоко разочаровал. Руски, а също и целият човешки род. При такива пълзльовци и медузи как да обереш цяла банка! И понеже се бе оказало невъзможно да обере банка, Жоро се залови за следващия вариант: да обере Дъртия.

— Как така ще ограбиш баща си, бе? — опитвах се да го разубедея.

— Ами какво да го правя, като е капиталист... — отвърщаше Жоро с безпомощния израз на човек, принуден да изпълни един неприятен дълг.

Дъртия, както го наричаше синът, бе селски бакалин и бе скрил на времето зад долапа солидна сума долари. Жоро бе убеден, че баща

му отдавна е забравил доларите, пък и да не ги е забравил, кога ли ще му потрябват долари, че да бръкне и да разбере какво е станало.

Прочее, той замина да навести Дъртия, за да изрази синовната си почит и да свие доларите. А когато наново се появи в столицата, кабаретната епопея се развихри с пълна сила.

Нощните заведения се отличаваха главно по имената си — „Риунионе“, „Максим“, „Етоал“, „Империал“ или „Паризиана“. Вън от това те бяха все от един тип — розов неон, сладен полумрак, приглушени саксофонени вопли, бар дами с дълбоки деколтета и келнери в смокинги, без да броим напитките, предлагани на десеторна цена. Имаше, разбира се, и атракции — голи бедра и полусъбличания, — но за тяхното ниво не се проявяваха особени грижи, тъй като пияните са невзискателни, а кой ще ти влезе трезвен в кабаре. Женският персонал с оглед на квалификацията се доставяше главно от Централна Европа, обаче не липсваха и туземни стажантки, които също обичаха да се правят на чужденки.

Жоро понякога ме мъкнеше в едно или друго от тия заведения, ала аз нямах особена страст към тях, понеже тук поради високите цени една бутилка трябваше да се консумира цялата вечер, а моята максима беше или да пия, или да не пия, но в никакъв случай да не се лигавя пет часа с две чаши. Имаше, разбира се, и случаи, когато приятелят ми се разгуляваше тъй, че бутилките хвърчаха една след друга, обаче това ставаше, естествено, не в моя чест, а в чест на някоя професионалистка, присламчила се на масата, за да му вземе акъла с дълбокото деколте и с морните обещаващи погледи.

Една от тия кобри едва не му видя сметката. Кобрата бе всъщност още подрастваща, но зад гърба ѝ се бе притаила твърде опитна майка. Между младата бар дама и Жоро започна някаква сложна и дълга игра, в която на Жоро се падна ролята на губещ. Разбрах го, когато една ранна заран дойде да ме събуди, за да събщи:

— Свърши се! Сгодих се!

— За коя? — запитах от приличие, тъй като отговорът предварително ми бе известен.

— За Люси.

— Честито. Сега вече наистина имаш нужда от пистолет.

Жоро ме погледна с безпомощния си поглед, който изваждаше винаги след забъркването на някоя каша, и промърмори:

— Ами какво да правя...

— Нали ти казах: купи си пистолет. Или си вдигай чуковете. Изчезвай. Махай се.

— На всичко отгоре и доларите са на привършване... — избъбра той.

Фразата прозвуча съвсем приглушено, защото Жоро вече се беше изтегнал на леглото, от което току-що ме бе вдигнал, и започваше да се унася. Годежният банкет очевидно бе протекъл на високо ниво.

Той може би нямаше да вземе съвета ми на сериозно, ако не бяха малко грубите машинации на младата кобра и особено на старата. Те прекалено бързаха, опасявайки се, че щом работата се проточи, женихът ще бие отбой. Ангажирали бяха вече луксозна брачна спалня, търсеха подходяща квартира и настояваха Жоро час по-скоро да уведоми баща си. Защото съвсем не бе трудно да се отгатне, че за тях главният обект не бе синът, а бащата.

Изплашен от тая светкавична дейност на двете кобри, приятелят ми реши да избяга. По онова време нито неговият акъл, нито моят стигаше за нещо повече. Да избягаш... Вечният порив. Примитивният рефлекс. Да избягаш от къщи, след като си направил беля, да се измъкнеш от квартирата, след като си заборчнял на хазяйката, да се преселиш в друг град, след като си предизвикал скандал — също както моят познат, учителят. Да избягаш и да почнеш отначало. Като че ли е възможно да почнеш отначало. И като че ли е възможно да избягаш.

Но Жоро бе не само човек на съдбоносните решения, а и на високите цели. Обирането на банката му се представяше като акт ма социално възмездие. Ограбването на Дъртия му се рисуваше като един макар и скромнен епизод от борбата срещу капитализма. Но нима можеше предстоящото бягство да се сведе до малодушна капитулация, вместо да се облече в тържествената тога на героично намерение? Затуй съвсем не се учудих, когато няколко дни по-късно ми довери:

— Ще избягам в Съветския съюз.

— Те там само тебе чакат.

— И да не ме чакат, все имат нужда от хора...

„И то такива като тебе“ — рекох да кажа, но премълчах. Каква полза да влизам в спор с поредната му фантазия, която нямаше никакъв шанс да се превърне в нещо повече от фантазия.

Обаче Жоро наистина изчезна. Вместо него се появи баща му. Установил липсата на доларите, той трябваше сега да установи и липсата на сина си.

Блудният се завърна едва подир няколко месеца. Бе доста мизерно облечен и доста поотслабнал — както се и полага на един блуден син, — ала самочувствието му си бе все тъй героично. Да предам точно разказа му, би означавало да напиша отделна книга. Трудна задача, особено при положение, че и до днес не знам кое в тоя разказ бе истина и кое — поетическа волност.

Така или иначе, приключенията в brutния си вид се свеждаха до следното: Жоро бе прескочил пътем до Дъртия, откъдето наново се бе запасил с пари по втория начин. Подир туй бе взел курс към Дунава и бе уредил срещу съответно заплащане прехвърлянето си на румънския бряг. Прекосил Румъния и стигнал до Днестър, той бе попаднал тъкмо в най-сублимния момент в лапите на граничната полиция, а оттам и в затвора. Но с помощта на парите, които бил скрил нейде си, бе успял да подкупи властите и да се измъкне обратно в България.

— Значи отиде и се върна, без никой у нас да те усети? — запитах, когато свърши повестта си.

— Че ти как мислиш? — запита той на свой ред, като ме погледна с достойнство.

Искрено казано, мислех, че всичко е едно свободно съчинение и че Жоро не е ходил никъде, освен може би до Варна, дето се бе търкалял по кръчмите и по плажа, докато привърши авоарите си. Оказа се обаче, че не съм бил съвсем прав. Може да не бе стигнал до Днестър, а само до букурещките вертепи, но при всички случаи бе прехвърлял Дунава. Защото два месеца по-късно ми бе връчена призовка за свидетел, която опровергаваше едновременно и мене, и Жоро. Той бе преминавал нелегално границата, и то съвсем не без да го усетят.

Жоро отново бе издимилил нанякъде, така че в определения ден се отправих сам към Съдебната палата. Загубих цяла заран в чакане, додето съобщиха, че делото се отлага поради невявяване на обвиняемия.

В близките месеци същият номер се повтори още три пъти. При всяко насрочване на делото адвокатът успяваше да го отложи, като

развяваше пред съда разни медицински, доказващи трагичното здравословно състояние на подсъдимия.

Най-сетне един ден случайно срещнах въпросния подсъдим нейде по Леге. Той вероятно току-що бе излязъл от Втора шуменска или от друго подобно заведение, защото имаше твърде цъфтящ, дори прекалено цъфтящ вид.

— Слушай, идиот такъв — рекох с обичайната си фамилиарност, — докога ще се измъкваш от съда и ще ни разиграваш като маймуни?

Жоро сложи заговорнически пръст на устните си:

— Шшшт! — изшътка той толкова звучно, че минувачите ни изгледаха любопитно. — Такава е играта! Адвокатът си знае работата. Всичко, вика, трябва да стане, както някога в лондонския съд...

— Отде да знам какво е било в лондонския съд — забелязах с досада.

— Как „какво“? Много ясно „какво“. Делата толкова години са се отлагали, че когато е почвало следващото заседание, съдията за всеки случай е питал „живи ли са страните“?

Перспективата да се мъкна в съда, докато са живи страните, не бе твърде радостна, но надеждата ми беше, че Дъртия ще намери необходимата сума, за да потули делото. Така и стана. Предполагам дори, че е изкашлял сумата не без известно доволство. Бе заплатил скъпичко за урока на сина си, ала урокът се бе оказал полезен. Жоро се изтръгна от властното обаяние на Авантюрата. По-точно, сведе я до баналния женкарлък в границите на квартала и до невинните почерпки в кварталната кръчма. Даже свърши университета. Даже получи добра служба. Даже се задоми.

Мъртвите дни ли? Сега те бяха изцяло в миналото. Работеше наистина без особено вътрешно убеждение, но имаше възможност да си пийне спокойно на обед ракийката с приятели, да се нахрани добре в къщи, да поработи отново следобед, а сетне наново да пийне или да кръшне за разнообразие при някоя съседка, после да се прибере в семейното гнездо и додето хапне, додето пречете вестника или се позабавлява с децата, току-виж, дошло време за лягане. Мъртвите дни ли? Младежки увлечения, нищо повече.

* * *

— Вуйчо живееше за жилището си — каза младият човек, като ме въвеждаше в хола. — Жилището беше голямата му страст. Други страсти нямаше.

Това ми напомни за моя съсед, оня същия, дето от години наред дълбае в цимента някаква дупка, създаваща му доста затруднения. Не само защото циментът е страшно твърд, а и защото, след като издълбае дупката, трябва да измисли за какво би могъл да я използва.

Обаче след като разгледах апартамента, дето се бях озовал, наложи се да установя, че покойният вуйчо не се е занимавал с пробиване на дупки. Всъщност, като се изключат кухнята и банята, апартаментът представляваше едно-единствено, но твърде обширно помещение, съставено от хола и холната стая, едно помещение, създаващо едновременно впечатление и за простор, и за уют, едно помещение, в което се дишаше леко и вероятно се живееше удобно.

Чудесна гарнитура от кресла и столове стил Лун Сез с копринена тапицерия в пастелни тонове. Персийски килим в гълъбовосин цвят. Витрина с кристални и сребърни съдове. Импозантен мебел от орехово дърво, съдържащ също сребро, и по-точно „домашното сребро“ — сервиз от сто и не знам колко прибора. Най-сетне — великолепен шкаф, целият в резба и датиращ от XVI век.

Племенникът, възползувай от обстоятелството, че познатите на едни негови познати се бяха оказали и мои познати, ме бе извикал тук именно, за да видя шкафа. И вероятно се интересуваше не толкова от стилните особености на съоръжението, колкото от пазарната му цена. Но като човек с претенции за светско възпитание той започна, разбира се, не с въпроса за цената, а с някои бегли спомени за покойния си вуйчо.

За разлика от хората, които си подреждат жилището, за да могат да живеят, покойният бе живял, за да може да си подрежда жилището. Добре подбраните, скъпи, но немногобройни предмети в апартамента ясно говореха, че стопанинът не е принадлежал към смахнатото племе на колекционерите. Той се е стремял просто да създаде един изискан и лишен от претрупаност интериор, като в същото време вложи част от

парите си в сигурни стойности, доколкото изобщо нещо може да бъде сигурно в този преходен свят. Всички елементи на обстановката, и тия, които вече споменах, и останалите, които се въздържах да изброявам, бяха безспорни по качество и аранжирани в образцов ред.

Вероятно от страх да не бъде нарушен този образцов ред вуйчото — пак противно на повечето хора — бе останал до края на живота си ерген. Известно е, че пуснеш ли в къщи жена, първата ѝ работа е да обърне всичко наопаки според изискванията на собствения си вкус, без да говорим за всички останали поразии, свързани с появата на децата.

Но макар и запазил свободата си чак до старини, стопанинът — пак напук на общоприетото — не бе я използвал нито за дружески почерпки, нито за приятелско бърбене, нито дори за белот на две ръце. Той не бе се поддал на толкова глупавия и тъй разпространен порив да бяга от самотата, а бе ѝ се радвал като на божи дар. И след като развитието на събитията бе сложило край на търговската му кариера, бе се затворил окончателно в този апартамент, който със старинните си мебели и аристократичната си атмосфера го ограждаше от неприятното и грубо всекидневие.

Скуката? Тя е наказание за безделниците. А една хубава обстановка, когато трябва да бъде непрестанно поддържана, не предразполага към безделие.

— Оттатък в кухнята има цяло чекмедже с препарати — осведоми ме племенникът. — Прахове за чистене на среброто, смазки за мебелите, пулверизатори за тъканите... По цял ден триеше и лъскаше, бог да го прости...

— А от какво живееше?

— Ами и аз това съм се питал. Трябва да е имал на времето доста нещо скътано. Но след смъртта му намерихме само дреболии. Ако ми кажат, че се е хранил с въздух, не бих се учудил. Той нищо не вършеше като другите хора.

Изглежда, без да ща, бях засегнал деликатна тема. Затуй замълчах и съсредоточих вниманието си върху разкошния старинен шкаф.

— Колко може да струва? — запита наследникът, решил най-сетне да мине към същността на проблема.

— Едно нещо струва точно толкова, колкото можете да получите срещу него — рекох неопределено. — А у нас москвичът примерно се

цени повече и от най-прекрасния шкаф.

— Е, да, но на Запад?

— Ами... пренесете го на Запад и там ще ви кажат — измъкнах се отново, тъй като нямах никакво желание да се наемам с ролята на експерт-оценител.

Наследникът обаче изтълкува по своему резервираността ми, защото запитва:

— Вас интересува ли ви?

— Да, разбира се. Като зрител.

— Как? Не искате ли да имате у дома си едно такова разкошно нещо?

— В никакъв случай.

— Боите се, че е имитация?

— Не. Боя се, че поради липса на място ще трябва да го поставя на главата си.

— Е, ако е така... — промърмори разочарован племенникът.

И след малко добави:

— Той, вуйчо, вече го постави на главата си...

Защото покойникът, който бе правил всичко не като другите хора, бе успял да наложи следата на личен почерк дори върху смъртта си. Веднаж, додето бе чистил тежкия мебел, той бе го наклонил на една страна, шкафтът се бе подхлъзнал върху лъскавия паркет, бе се сгромолясал върху стопанина си и — каква черна неблагодарност — бе пробил с един от острите си ръбове слепоочието му. Смъртта бе настъпила ако не безболезнено, то поне незабавно и на разтревожените от трясъка съседни бе останала само грижата да я установят.

А сега фаталният мебел се открояваше отново на обичайното си място, безупречно лъснат и невинен като младенец. Всичко останало беше история. Една никому ненужна история. Човекът, създал тоя малък рай, би беше отишъл и скоро щеше да бъде забравен от всички, дори от своя наследник, запретнал се вече да продава рая на части и на възможно по-изгодна цена.

„Живееше за жилището си. Други страсти нямаше.“ Да, обаче не е бил като моя съсед. Моят съсед разбива и чука по-скоро зарад процеса на самата тая дейност, също като лакея на Чичиков, който четял зарад процеса на самото четене. Докато тоя тук е свещенодействувал пред олтара на красотата — посипвал е прахове,

смазвал е и е лъскал, за да сияе тя винаги в най-висшия си блясък. Този странен вуйчо наистина не приличаше на съседа. Той приличаше по-скоро на Мишел.

Мишел не беше французин. Беше си просто един нашенски Мишо, само че в изфинен вариант. Завършил бе вече университета, който аз току-що започвах, стажуваше при юрисконсулта на някаква чуждестранна фирма и отгоре на туй разполагаше с допълнителна заплата. Допълнителната заплата идваше от баща му и майка му, провинциални учители, които свиваха до максимум скромния си домашен бюджет, за да може синът по-ярко да блести в столицата.

Тия подробности ги научих едва по-късно. В началото Мишел бе за мене просто едно антипатично богаташко копеле. Богаташко, защото бе винаги облечен в безупречен костюм от английски плат. Антипатично, понеже в малко бледото лице и студените сиви очи бе стаено безучастие с лека нотка на надменност.

Мишел се отбиваше понякога привечер в заведението на Цар Шишман, дето се разпореждаше Костя, руски княз, келнер и кокаинист. Отбиваше се с някои спътник от мъжки или женски пол, изпиваше чаша-две и заминаваше. Това бе съвсем в стила на човек като него, който живее гладко, елегантно и без просташки увлечения.

Само че вечерта, когато се запознахме, нещата се развиваха не тъй гладко. Мишел седеше до малка маса в компанията на очарователна млада дама, а по-нататък, към дъното на заведението, се бе разположила тайфата на Замбо. Тайфата трябва да бе заседнала тук доста отрано, защото, когато влязох надвечер, настроението беше вече доста повишено. И едва оркестърът гръмна встъпителния фокстрот, когато гръмна и скандалът.

Момъкът, който се бе приближил до масата на Мишел, за да покани дамата му на танц, може би не беше твърде опитен като женкар, но бе достатъчно изпечен като побойник. Така че побоят се очертаваше сто на сто. В заведението не бе прието да се танцува, не бе прието и да се канят дами от чужди маси, а на всичко отгоре кавалерът натрапник, въпреки недвусмисления отказ на младата жена, не проявяваше никакво намерение да се оттегли. Прочее богаташкото копеле трябваше или да влезе в рицарската роля, обещаваща му обилни юмруци и кръв от носа, или да поеме позорния път на

бягството пред очите на цялото заведение. И тъкмо в тоя драматичен момент съдбата ме определи за свой пълномощник.

Не мислете, че се нагърбих с благородната мисия да поема върху себе си ударите, отредени за Мишел. Постъпката ми не беше нито героична, нито рискована. И ако у мене бе заговорило съчувствието, то бе предизвикано не от богаташкото копеле, а от хубавата дама. Чисто и просто побойникът се броеше между приятелите ми, тъй че достатъчно бе да го дръпна настрана и да му кажа няколко разумителни думи, за да се върне на мястото си. Така и стана.

— Благодаря ви, че ми спестихте една грозна интермедия — рече Мишел няколко дни по-късно.

„Болезнена интермедия“, поправих го наум, като сядах на предложения ми стол.

Малко по-късно обаче следваше да установя, че той не случайно е употребил думата „грозна“.

Келнерът едва ми бе донесъл канчето вино, когато видях през витрината на заведението хубавата млада дама. Дамата мина бавно, погледна през отворената врата, сякаш се двоумеше дали да влезе, а сетне отмина.

— Приятелката ви... — подхвърлих.

— Бившата — уточни той.

— Красива жена...

— Много жени са красиви, поне отдалече — отвърна той. — По-важно е връзката да бъде красива.

Не намерих за нужно да възразявам. По онова време половият въпрос не ме занимаваше особено. Него обаче, изглежда, го занимаваше, защото подир късо мълчание добави с ненадейна откровеност:

— Не знам как е с другите, но с мене някъде между петата и десетата среща винаги става нещо... Нещо такова, което ме принуждава да потърся спасение в бягството.

— Искат да ви се окачат на врата? — запитах безцеремонно.

— Вероятно. Започват да ме запознават с драмите си, сегашни и минали. Да споделят неприятностите си. Да ми прехвърлят част от грижите си, без даже да запитат „ще разрешите ли?“. И всичко изведнъж става грозно. Грозно, нали?

— Да — кимнах. — Но и нормално. Когато при вас идва една жена, вие не можете да вземете от нея само хубавото лице и ония части на тялото, които ви интересуват. Налага се да вземете целия пакет, включително грижите, оплакванията и всичко останало. Неизбежно е. И съвсем нормално.

Мишел ме слушаше с израз на учтиво внимание, но вероятно без особен интерес, защото подхвърли на минаващия келнер:

— Сметката, ако обичате...

— Ще ме обидите — рекох. — Аз също имам право на една поръчка.

— Е, щом поръчката става въпрос на чест... — усмихна се той и погледна часовника си.

Така че донесоха още по едно.

— Значи „нормално“? — запита Мишел, като се връщаше към темата.

— Съвсем нормално — потвърдих.

— И какво, като е нормално? Вие не сте ли белязали, че тъкмо най-нормалното е обикновено и най-грозно? И ако се движим по нормалното, дамата ще почне да ме занимава и с месечните си неразположения, а аз по същата логика ще я занимавам с неплатените си дългове и с напразно очакваното повишение, и с киселините в стомаха, които все повече ме тормозят...

— Защо не? Ако това ви забавлява...

— Съвсем не ме забавлява. Отвращава ме. Нормалното!... Нормалното е нейното тяло да мирише на пот. Но тя се мие и парфюмира, именно за да премахне нормалното и да го замени с нещо по-привлекателно. И все с тая цел изрусява косите си и черви устните си. А защо, когато стигне до другото, до мислите и преживяванията, изведнаж забравя правилата на козметиката и ми изтърсва целия пакет, както вие се изразихте, с грижите, неприятностите и страховете?... А после се чуди, че всичко изведнаж е свършило, и минава край тая витрина, и наднича през вратата да провери наистина ли всичко е свършило...

Той бе отправил поглед към витрината, но сега през нея се виждаше само пустата улица, чиято грозота бе вече забулена от синкавия здрач. Лампите в заведението бяха светнали, а в дъното зад

нас се раздаваха откъслечни акорди на инструменти. Оркестърът се готвеше за вечерния дебют.

— Вие навярно пишете — забелязах.

Мишел се усмихна със скъперническата си иронична усмивка:

— Да. Главно юридически документи.

— Тогава вероятно много четете.

— Боя се, че и сега не познахте. Чета всъщност един-единствен автор: Оскар Уайлд. Изобщо моите учители са Оскар Уайлд и Боби Савов. И двамата, уви, покойници.

Готвех се да запитам кое е това светило Боби Савов, ала Мишел ме изпревари:

— Защо смятате, че много чета?

— Защото в разсъжденията ви има нещо книжно — изтърсих без заобикалки.

— Понеже имам вкус към красивото?

— Не. Понеже красивото вие го разбирате като известна доза фалш: козметика, грим, привидност... И се боите да надзърнете по-дълбоко, защото там, в по-дълбокото, фалшът свършва и започва истинското.

Той ме погледна с лека изненада, сякаш едва сега установяваше присъствието ми, и устните му отново отбелязаха тирето на иронична полуусмивка.

— Това грях ли е?

— Грях ли? Не бих употребил такава силна дума. Вих го нарекъл по-скоро аномалия. Късогледството е аномалия, която хората компенсират с очила. Но при вас аномалията е може би по-голяма. Вие търсите да компенсирате доброто си зрение с едно изкуствено късогледство...

— Понеже приемем красивото, а отхвърлям грозното? Понеже отказвам да получа целия пакет?

— Ами... И така би могло да се каже.

— А нима когато купувате цветя за стаята си, вие ги взимате с корените?

— Сравнението е доста тенденциозно — позволих си да забележа. — Но даже да минем от хората към цветята, това не изменя положението. Вие никога няма да разберете едно цвете, ако не стигнете до корена му.

— Аз и не искам да го разбирам. Съвсем достатъчно ми е да му се любувам. Разбирайте го вие, ровете се в грозните корени и в калта, а на мене оставете повърхностното и привидното — красотата на разцъфналите пъпки...

Той млъкна, защото в тоя миг оркестърът гръмна. Обичайният встъпителен фокстрот. Й също както преди няколко вечери, до масата се изправи младият побойник, току-що влязъл в заведението. Но сега той бе трезвен и на масата нямаше жена, тъй че вместо покана за танц ни отправи само едно унило „здравейте“. Очаквах, че Мишел няма изобщо да му обърне внимание, но той възпитано отвърна на поздрава, след което промърмори, че трябва да тръгва, уреди сметката си и изчезна.

Постепенно свикнах да спирам на приказка с него, заварвах в казиното, дето ходеше да играе бiliarд, или го срещах нейде из териториите на безделието. Между нас дори се установи нещо като приятелства едно хладно приятелство. Във всеки случай антипатията ми се бе разсеяла, понеже бях установил, че Мишел съвсем не е богаташко копеле, а просто „облак“, както тогава наричахме фантазьорите.

Приятелството с него не можеше да не бъде хладно, защото самият той бе хладен човек, нещо, което не само съзнаваше, но с което се и гордееше. Хладни бяха му очи, металносиви като зимно море. Хладна бе тази бяла, добре поддържана ръка, която ви подаваше. Хладни бяха обноските му. И трябваше да изтекат доста месеци, преди да минем с него от „вие“ на „ти“. Затуй пък житейското му верую го узнах още на втората или третата среща.

Беше неделя и ние седяхме в бирарията на парка край една маса до самото езеро. Още бе пролет и още бе заран, ала въпреки туй слънцето доста припичаше и това ни караше да се чувствуваме твърде приятно тук, й сянката на високите кленове, при спокойната зелена вода и пред запотените ледени халби бира.

Пушехме и наблюдавахме лениво алеята край езерото, дето бавно се раздипляше празничното шествие на пременените еснафи.

— Неделната разходка... Новите дрехи... Букетчето цветя за съпругата... Чашката сладолед за малкия... И, разбира се, фасадата на добро възпитание за пред околните... Трябва да се живее красиво!

— Защо, лошо ли е?

— Напротив. Но не веднаж седмично от десет до дванайсет. И не само в празнични дни. През останалото време ще ги видите да бързат раздърпани по улиците, да се блъскат по трамваите, да се ругаят и заяждат, да се съсипват от работа или да умират от скука. И на никой от цялата тая тълпа не му минава наум, че да живееш красиво, това значи да правиш красив всеки божи ден, да го изработваш, да го изпилваш, да го цизелираш, както златарят цизелира едно бижу.

— Вие така ли правите? — полюбопитствувах.

— Опитвам се поне — отвърна скромно Мишел.

— И действувате спонтанно? Или спазвате някаква рецепта?

— Имам всъщност двама учители: Оскар Уайлд и Боби Савов. Но и двамата са вече покойници.

Отново изпитах неудобството, че познавам само единия от тия велики мъже. Тъкмо се готвех да се осведомя за втория, когато Мишел продължи:

— Всъщност рецептата е известна: хармонията, мярката, равновесието. Обаче човекът сякаш се е закълел да живее не според нея, а против нея. Ако не е истерик, ще се разплува в летаргия. Ако не е арогантен, ще бъде сервилен. Ако не мирише на нечисто бельо, ще вони на парфюмериен магазин. Равновесието го дразни. Хармонията го отегчава. Той не само няма сили и ум да я постигне, но дори когато тя сама му се предложи, бърза да я наруши, защото не е свикнал с нея, защото му се струва равносилна на болестно състояние. Не е ли така?

— Откъде да знам. Във всеки случай красотата е доста скъпа стока. И какво чудно, че не всеки може да си я купи.

Той ме погледна, сетне сложи ръце на масата пред себе си и рече:

— Вижте тези два пръстена: кой от двата ви харесва повече?

На лявата му ръка имаше старинен сребърен пръстен с красиви орнаменти и червен ахат. Върху ахата бе изрязано фино изображение на римска богиня или нещо от тоя род. Пръстенът на дясната ръка бе златен и масивен, в строга форма и с едър зеленикав топаз. Нямах никакво отношение към пръстените изобщо, нито към кой да е от тия двата поотделно, затуй отвърнах възпитано:

— И двата са хубави.

— Знам, че не са нещо изключително. Семеен спомен, какво повече. Но мисълта ми е друга. Вие казвате „и двата са хубави“. А все

пак единият като материал не струва нищо, докато другият струва доста нещо. Значи красотата не зависи от цената.

— Вече ми е известно, че имате слабост към удобните примери — промърморих, като поемах машинално чашата си.

Халбата обаче се оказа почти празна. Огледах се, ала Мишел вече бе отправил красноречив жест към келнера. Дали защото обичаше да прави впечатление, но Мишел държеше винаги да се показва щедър.

— Удобните примери? — промърмори той. — Удобни за какво? За да отричам очевидното? Нямам никакво намерение да отричам очевидното. Знам, че това презряно нещо — парите, съвсем не е без значение. Знам, че колкото и грозно да звучи, тия мазни и миризливи банкноти понякога имат някаква връзка с красотата.

Той бе, изглежда, доста чувствителен към миризмите, защото винаги когато даваше някаква отрицателна характеристика, включваше в нея и миризмите.

Келнерът донесе двете изпотени от студ и преливащи от пяна халби, постави ги на масата и се отдалечи. Мишел небрежно отмести своята навътре — предвидлив жест, за да не измокри ръката си. Тия предвидливи или пресметливи жестове бяха у него цяла система, но познатият ги правеше с такава непринуденост, че не се забелязваха. След като бе държал известно време левия си крак праметнат върху десния, той автоматично и сякаш по часовник премяташе десния върху левия, за да не се мачка панталонът му прекалено и все на едно място. По същите съображения винаги преди сядане леко издърпваше нагоре крачолите и всякога, преди да се облакът, правеше подобна операция с ръкавите. Други неуловими движения му служеха, за да поставя в ред вратовръзката или да приглажда косата си, а също да държи в добра видимост скъпия часовник-браслет и златните копчета на ръкавелите. Но на пръв поглед всичко това изглеждаше тъй непринудено, че не се забелязваше.

— С една скъпа кола на разположение човек, разбира се, може да живее по-красиво... — подхвана Мишел, като отпи от бирата. Не просто защото колата е красива, а защото ви предпазва от грозотата на блъсканицата и калта. И луксозният собствен апартамент, естествено, предлага повече красота от евтината стая под наем с кресливия глас на хазайката и с кухненските и миризми. Обаче тия неща са съвсем елементарни и съвсем не доказват, че красотата се купува с пари.

Може да имаш красота и на по-скромна цена, а може да си натъпкан с банкноти и красотата все пак да е далеч от тебе като Полярната звезда.

Не бихте ли могли и в случая да ми посочите някой удобен пример? — запитах, понеже в ония години бях такава драка, че дори когато исках да бъда любезен, не можех да се задържа докрай върху ръба на светската учтивост.

— Защо не! — отвърна Мишел, без да се засяга. — Примерът е готов: моят покоен учител Боби Савов.

„Стигнахме най-сетне и до този бележит мъж“, рекох на ума си и посегнах към халбата.

— Всъщност той е покоен като мой учител, а иначе като човек си е жив и здрав — поясни събеседникът ми. — От Боби получих на времето „Портретът на Дориан Грей“. От Боби научих какво значи да живееш красиво. А после Боби умря.

— В смисъл?

— В смисъл, че се ожени.

— От такова произшествие никой не е застрахован.

— Ожени се за богата жена — уточни Мишел. — И тъстът го включи в предприятието. И Боби така се запали да печели пари, да трупа в тестета тия мръсни и миризливи банкноти, че забрави всичко друго, включително и красотата. Все още го срещам понякога, само че не за да говорим за красотата. Сблъсквам се с него случайно в някоя банка, дето отивам по служба. Разменяме две-три думи, само две-три думи, защото винаги бърза. Небрежен към всичко освен към сделките, защото винаги бърза. Облечен как да е, защото винаги бърза. Изпречете красотата на пътя му, и той само небрежно ще я прескочи, защото винаги бърза.

Мишел извади цигара, огледа я внимателно, сякаш преценяваше дали това е наистина цигара, или нещо друго, сетне с обигран елегантен жест я забодя в ъгъла на устните си и щракна масивната сребърна запалка. Пусна две дълги струи дим през носа, погледна отново цигарата, вече в горящо състояние, и забеляза:

— За да бъда справедлив, трябва да кажа, че съм го виждал и в по-добра форма. Например на пролетните балове. Смокинг и всичко останало. Почти като някогашния Боби. Само че не съвсем. Предполагам, не използвава и баловете, за да говори за сделки. А ако не говори за сделки, навярно ужасно скучае.

— Вероятно развежда съпругата...

— Именно. Малка жертва пред семейния олтар. Както и посещенията в Юнион клуб или в салоните на столичния елит. Без да говорим за вечерите, които сам е принуден да дава.

— Вас не ви ли кани?

— Честно казано, покани ме веднаж. Беше доста отдавна, в самото начало.

Мишел ме погледна бегло с хладните си сиви очи:

— За ваше сведение не отидох.

Той беше може би фронт и позьор, но не му липсваше рефлекс. И за да ме увери напълно в това, добави:

— Изобщо не мислете, че съм го обявил за покойник, понеже не ме е въвел в светския живот.

— Нима там няма красота? — подхвърлих невинно.

— Може и да има за тия, които са там у дома си. Предполагам, че морето е много красиво за рибите, но ако хвърлите сред вълните кокошка, тя ще бъде на друго мнение по въпроса. Нямам никакво желание да се чувствам като кокошка сред вълните. Или ако искате, като парий сред богатите парвенюта. Една аристокрация от затлъстели парвенюта, ухаещи на бръснарски салон, за да не вонят на кир. И изпълнени с подозрение, че сте дошли да им отмъкнете портфейла или щерката, което в края на краищата е едно и също.

„Значи все пак отзовал се е на поканата, поне веднаж“, рекох на ума си. И за да прикрия израз на подозрение, отново посегнах към халбата.

— Бедата на някои хора — подхвана пак Мишел — е именно в това: въобразяват си, че красотата се намира в някакъв по-горен свят. Висшия свят. Или небесния рай. А изкуството е да я намираш в тоя свят. Да правиш красив всеки свой ден...

— ... Като едно малко бижу — подсказах.

— Да — кимна той. — Като едно малко бижу, което може да бъде хубаво, без непременно да е от чисто злато.

По-късно и с течение на времето успях да установя, че своите малки бижута той ги правеше всъщност по доста банален образец. Работата във фирмата не го обременяваше дотам, че да изпитва тягост, но и свободното му време не бе толкова много, че да скучае. Запълваше деня си по принципа от всичко го малко: партия бiliarд,

чаша кафе в „Савоя“ или „София“, среща с този познат или с онази приятелка, обедният аперитив и следобедното канче вино, холивудският филм или нашумялата пиеса, разходката до парка и назад, консултациите с обущаря или шивача, надзъртането в този или онзи магазин за ризи и вратовръзки и към всички тия дребни удоволствия — голямото удоволствие да се движиш добре облечен и да оперираш виртуозно с елегантните си маниери, призвани между другото и да предпазват костюма ти от излишно измачкване. Колкото до евентуалните празни вечери, те бяха предвидливо застраховани с уютта на удобната ергенска квартира, на грамофона и на книгите от Оскар Уайлд. Само от Оскар Уайлд, Тъй като Боби Савов не бе оставил литературни паметници.

Беше някъде в началото на 1942 — тази мръсна зима, когато фашистите още твърдо вярваха, че Русия им е в кърпа вързана, макар хитлеристките армии да бяха вече понесли първите колосални поражения пред Москва. В една нощ, която съм запомнил най-вече с мразовития вятър, случаят ме сблъска на улицата с приятел, току-що завърнал се от провинцията. Всъщност точната дума е не „завърнал се“, а „избягал“: в родния град бе станал провал и познатият за по-сигурно бе решил да издими към столицата.

— Ще можеш ли да ме прибереш за някой и друг ден у дома си? — запита приятелят, като се загръщаше възможно по-плътно в тънкия си шлифер.

— Изключено. Аз сам не спя в къщи. Скарах се със Стария — отвърнах, като на свой ред се увивах в изтритото си пардесю.

— Е, все пак спиш някъде...

— У брат ми. Но и там е изключено. Той живее при тъста си.

Свихме се зад една тараба, за да избегнем вледеняващите пристъпи на вятъра, и започнахме да обмисляме положението. Подир доста умуване избрах три възможни квартири. И потеглихме в неизвестното.

На две от местата установихме, че познатите ми отсъствуват. Нищо чудно — това също бяха момчета от провинцията и те си бяха заминали за празниците. На третото място пък отказаха да ни приемат. И това не беше чудно. Особено в оная мръсна зима на четирийсет и втора.

Озовахме се отново на улицата, брулени от мразовития вихър, който сякаш си бе втълпил да отмъкне от гърбовете ни мизерните палта. И додето стояхме така в безпътица и потропвахме с нозе върху заледения тротоар, внезапно си спомних за Мишел. Мишел, разбира се, бе загубена кауза. Но загубена или не, това бе последният възможен шанс. И после, аз изпитвах някакво смътно и малко жестоко желание да го поставя на тясно, този поклонник на красотата, който изпаднаше в ужас от мисълта, че някой може да му натрапи грижите си.

Вече минаваше полунощ, но когато стигнахме до съответния адрес, установих, че съответният прозорец още свети. Вероятно понеже бе периодът на коледните празници. Или понеже Мишел не можеше да се откъсне от романа на Уайлд и от афоризмите на лорд Хенри.

Домакинът ни прие, надянал тъмносивия си вълнен халат и хладно-учтивото си изражение. Очаквах да се осведоми още тук на прага какво обичаме, а подир туй да затвори тихо вратата под носа ни. Вместо това бяхме въведени в уютната гарсониера и дери почерпени с чаша вермут. Моята смътна надежда, разбира се, бе не гарсониерата, а намиращата се в съседство кухничка, снабдена с тясна кушетка. Изпих, прочее, вермута и дадох гласен израз на надеждата си. Обаче Мишел, както се и боях, възрази:

— На тая кушетка изобщо не може да се спи. Каква кушетка? Това си е обикновена седалка.

Опитах се да го убедя в обратното. Привлякох вниманието му върху мършавото телосложение на приятеля ми. Казах няколко похвални думи за школата на стоицизма. Припомних, че известни хора дори са добили навика да спят върху пирони. Додето накрая, за моя голяма изненада, Мишел капитулира.

— Снощи не постъпи много красиво — забеляза той на другия ден, когато се срещнахме в Кристал. — Трябваше да ме предупредиш.

Бяхме минали отдавна вече на „ти“.

— Съжалявам, но просто нямах друга възможност.

— И втори път недей да ме изненадваш тъй е разни нелегални.

— Той не е нелегален.

— Знам го какъв е. Нали е от моя град.

— И какво? Изгони ли го?

— Е, как ще го изгоня. Би било много грозно... след като веднаж съм го приел...

— А защо го прие?

Той сви рамене:

— Отде да знам защо? Сигурно защото бяхте съвсем премръзнали. Или защото се сетих за една приказка на Уайлд, моя учител.

— Каква приказка?

— Има една приказка за Великана-егоист. Не си ли я чел? Не искам да кажа, че се смятам за великан, обаче не държа и да бъда егоист.

Приятелят ми живя цял месец у Мишел, додето най-сетне успя да си осигури друга квартира. Допусках, че това принудително съжителство доста нарушава обичайното и удобното разписание на поклонника на красотата. Но дори и да бе така, той нито веднаж не изрази недоволство.

По-късно го загубих от очи. Разбрах, че се е настанил на работа в родния си град. И когато наново го срещнах, това стана именно в родния му град и едва след войната.

Бяха ме поканили там за някакъв доклад. И подир доклада между групата местни познати, които ме очакваха на излизане, зърнах Мишел. Стори ми се същият, като някога, сякаш се бяхме разделели вчера, а не преди пет години. Същата елегантно-дискретна външност, същото бледо безучастно лице и същите светли очи, сиви и хладни като зимно море.

Додето разговарях с познатите, той издебна момента, за да ми каже полугласно:

— Ще идем в къщи... Ако не си се ангажирал с някой друг...

Трябва да бе началото на юни. Когато излязохме на улицата, бе още светло и въздухът едва почваше да се разхлажда в тоя ужасно топъл и доста прашен град.

— Нали няма да се сърдиш, ако се отбием за малко до редакцията. Само за малко наистина.

— Каква редакция?

— Ами... станах журналист... — промърмори той с известна неловкост, сякаш се налагаше да признае някакво прегрешение.

— Е, значи прав съм бил. Помниш ли, когато те питах дали пишеш?

— Тогава наистина не пишех.

— А откога почна?

— Ами още от Девети. Хвана ме тоя, твойт приятел, нашият приятел, дето живя в къщи. Хвана ме още на Девети.

В редакцията се наложи да установя две неща: че главният редактор бе самият Мишел и че споменатото „за малко“ едва ли щеше да трае малко. Освен дето следваше да се прегледат трите вече вързани страници, но и уводната статия на първа страница трябваше да падне и да бъде заменена с друга.

Разхлаждах се с топлата лимонада от анилинова боя и захарин и бегло го наблюдавах как трака на машината, ухапал цигара и леко примижал от струята на дима. Всъщност беше се изменил. Само костюмът беше същият, сиреч един от ония костюми, дето ги носеше преди пет години, сиреч не в първа младост, макар и безупречно чист. Ризата също едва ли бе от най-ново време, както и вратовръзката. Изобщо върху всичко лежеше един лек печат на износване, включително и върху бледото лице, добило едва доловима интонация на загриженост или може би просто загубило израза на безгрижие.

Когато най-сетне наново тръгнахме, вече бе мръкнало и бе позахладяло.

— Щях да забравя виното — сети се Мишел, като стигнахме някакво заведение. — Трябва да вземем вино.

— Че вече нямаш ли домашна библиотека? — запитах, след като свършихме и тая работа.

— За какво ми е? Сам не пия, жени не каня...

— Не каниш жени ли?

— Е, как да каня, като съм женен.

— Прописа, ожени се... Навярно вече имаш и деца?

— Само едно — призна скромно Мишел. — Едно и — на една година. Имам предчувствие обаче, че и следващото няма да закъснее.

Съпругата ни прие радушно, ала нямаше много време да се занимава с нас, тъй като тъкмо променяше бельото на детето. Ако се съди по вида ѝ, тя едва ли бе успяла да завърши гимназията или може би тъкмо сега се готвеше за тая работа. Това не ѝ пречеше да домакинствува с крайна съсредоточеност и сериозност, нещо лесно

обяснимо, ако се има предвид, че единствената стая на семейството бе затрупана с мебели, покъщнина и окачено на въженца пране, без да се смята наследникът, който врецеше и се търкаляше гол по леглото.

— Ела, ще идем в кабинета ми... — подкани ме Мишел.

Кабинетът се оказа кухнята, където като в някакъв сюрреалистичен кошмар интимните готварски съдове бяха примесени с респектиращи тонове научна литература и до пишещата машина на масата се мъдреше мрежа с кромид лук.

Два часа по-късно или, казано на професионален език, две бутилки по-късно, набързо изпържените пържоли бяха най-сетне изядени, съпругата-гимназистка се оттегли в спалнята, а малкият спря да врецши и ние с Мишел останахме насаме със спомените.

— Премести се на миндера — предложи той. — Там е по-широко. То аслъ в тая кухня какво ли няма...

— Няма я красотата, твоята красота — промърморих, като последвах съвета му. — Ех, Мишел, Мишел!...

— Вярно, прав си — съгласи се домакинът. — Но най-странното е, че дори не се сецам за нея. Така ме е погълнала работата... Отпърво мислех, че ще е само за месец-два, додето се намерят други хора. А после така ме погълна...

— Няма го и Оскар Уайлд — продължих маймунджилъците си, като обхождах с поглед томовете върху насрещната лавица.

— Не може да го няма. Сигурно съм го затрупал някъде. Във всеки случай от години не ми се е мяркал.

— Е, че как така... Настолната книга...

— Настолната книга и без това я знам наизуст.

Той се облегна на стола, пхна ръце в жилетката, притвори очи и подхвана:

— „Гъст аромат на рози изпълваше ателието на художника, а когато летният ветрец подухваше в градината, полъхът му донасяше през отворената врата ту опияняващия дъх на люляк, ту нежното благоухание от алените цветове на глога.“

„Той затова така ненавижда лошите миризми, защото се е възпитавал от подобни ароматни първообрази“ — мина ми през ума, додето го слушах. Само че кухнята, в която звучаха Уайлдовите фрази, ухаеше уви не на люляк, а на препържено месо.

— Да, научил съм я наизуст настолната книга — промърмори Мишел. — За жалост тя е единственото, което съм научил. А сега на стари години трябва да уча и другото: курсове по история на партията, по диамат, по политическа икономия... Ето, гледай!...

И той посочи с нехаен жест пръснатите навсякъде томове.

Гледах и виждах. Най-вече това бледо, малко уморено лице, с увисналата в ъгъла на устните цигара. Нещо ми липсваше в това лице. Нещо, с което бях свикнал. И трябваше да мине доста време, додето се сетя, че липсващото е позата. Позата на аристократическо безучастие. Заученият израз на хармонично спокойствие.

— Да бях чел каквото и да е, ама каквото и да е, статистически справочници, стари енциклопедии, ръководства по свиневъдство, телефонни указатели, за десет години все щях да науча нещо, което сега да ми влезе в работа... — разсъждаваше гласно Мишел. — А аз изследвах движението на билиардните топки... и проверявах максимите на Боби Савов...

— Това, да правиш от всеки божи ден по едно малко бижу, негово откритие ли е?

— А ти как мислиш?

Той извади от ъгъла на устните си догарящата цигара, за да отвори място на нова. Сетне отново се облегна на стола и пъхна ръце в джобовете на жилетката.

— Бижу... Вятър... Знаеш ли за какво ми напомня тая колекция от бижута?

— За съкровището на инките.

— Напомня ми за един приятел от детските години. Той се мъкнеше лениво с флоберката си из оная гора на хълма, изтягаше се лениво под дърветата и дебнеше лениво дали ще кацне наблизко някоя птичка. И щом птичката кацнеше, оня вдигаше флоберката и я застрелваше, без значение дали това бе врабче, стърчиопашка или славей. Тия птички не му служеха за нищо, даже за ядене. Какво ядене — в тия дребнички, скрити в перушината телца. Но той ги нанизваше на връв и ги окачваше на пояса си и така пременен, гордо крачеше по улицата, за да види цялата махала, че великият ловец се прибира. Живите, мили и хубави птички, както е мил и хубав животът, бяха се превърнали на смачкани окървавени кълбенца, висящи на връвта...

Мишел се наведе напред, облакът се на масата и вдигна ръце, сякаш се прицелваше:

— Та и аз така: бум! Утрепах и този ден. Бум! Утрепах и следващия. Бум, бум, бум! Отиде й цялата седмица... Бижуа, а? Само че — де ги? Къде се стопиха? Какво стана с тях?

— „Каж ми де е ланшний сняг...“ — рекох да му помогна с един цитат.

— Да, ланшнийт сняг... Съкровището на инките... А сега тичай по курсове на стари години.

Слушах го и му съчувствувах. Тогава още бях достатъчно самонадеян, за да се сетя, че би следвало да съчувствувам и на себе си. Даже повече на себе си, отколкото на него. Всъщност той бе разрешил проблема си и сега нищо не го заплашваше освен може би курсовете. И сред грижите и шума на редакцията, сред задръстената стая, дето над главата му капеха току-що изпраните пелени, сред забързаната суетня на домакинята-гимназистка и купищата томове, и мрежите зеленчук, и тропането на машината, той бе по своему щастлив. Щом не се сещаше да копнее за щастieto, значи бе по своему щастлив. И дори по своему бе стигнал до красотата. Не тая, стерилно чистата и аристократично благоуханната, а онази, живата и човешката, в която понякога дори не е изключено да проникне мирис на яхния и да прозвучи детски плач.

* * *

— Колко излезе докладът? — хъркаше в слушалката гласът на ректора.

— Трийсет страници.

— Че ти си написал цяла монография, бе! — хъркаше още по-приятно гласът.

— Е, чак пък монография...

— Добре, чакаме те в два часа.

Затварях телефона и отивах в банята да се бръсна, понеже до два часа не оставаше много време. В огледалото срещнах едно още младо, но вече уморено лице, чиито отличителни черти, освен обемистия нос и рошовата коса, се изчерпваха с тридневната брада и зачервените от безсъние очи.

Пиших нощем, понеже дните бяха заети с работа по редакциите, с лекции, съвещания и срещи с приятели. Пиших нощем, с увлечение и чак до заранта, но времето все не ми стигаше и все така ставаше, че приключвах поредната тема едва в последния момент.

Пиших, четях лекции в два института, обикалях насам-натам да изнасям доклади, публикувах статии, участвах в журита, обсъждания, заседания и неволно, но не без известна доза задоволство, се учудвах на собствената си работоспособност.

Мъртвите дни бяха останали в миналото. И когато понякога в паузата между два пасажа на поредния доклад извърщах очи назад, усещах не само страха пред тия мъртви дни, а и тръпката на доволство, че съм ги преодолял. Струваше ми се просто невероятно, че съм могъл тъй лекомислено да се кандилкам по ръба на пропастта. Тази, на алкохолните бездни. Или другата — на отчаянието.

Някогашните пристъпи на отчаяние сега ми изглеждаха като обикновено малодушие. Погледнати отдалече, нещата винаги изглеждат по-дребни. Важното е да имаш възможността да се отдалечиш достатъчно, и то така, че да не се строполиш в бездната.

Отчайвах се обикновено най-вече от самия себе си. Но последния път отчаянието дойде от това около мене — празнотата и безизходицата. И то настъпи тутакси след голямата бомбардировка на

десети януари. Озовал се бях в тоя разрушен град без подслон и без пукнат грош, скаран със Стария, скъсал с родителите на жена си и с гузното съзнание, че съм увлякъл и нея в безпътицата си. Качихме се вечерта на някакъв претъпкан влак, за които не бе известно нито кога тръгва, нито накъде отива. И така започна една смахната одисея, чието описание наистина би представлявало цяла монография, както казва ректорът, но уви, една монография без всякаква стойност, дори за потърпевшите.

Използувах оскъдните си връзки в провинцията, за да диря подслон тук или там, обаче това, което намирах, бе или гавра, или съчувствен отказ. Тъй че когато най-сетне скитането приключи с връщане назад и с временния подслон в един таван в околностите на София, изпитах не облекчение, а пълна безнадеждност. Хоризонтът бе задънен от непрогледна нощ. Наоколо, додето погледът стига, бе пустота. Приятели и другари се бяха пръснали бог знае къде. А поезията... тя беше отдавна забравена.

Впрочем не беше напълно забравена. Написах предсмъртното си стихотворение. Задгробното послание се състоеше само от два куплета, тъй че не бе трудно да го нанесе с дребни букви върху тънка книжка, извадена от цигарената кутия, и да го сгъна в миниатюрно пликче, както се сгъват праховете против главобол. Поставих го на дъното на малка кутийка и го скрих в джоба. Сега вече бях съвсем готов за път. Това ме успокои.

Така ме успокои, че на другия ден реших да отложя задгробното пътуване. А известно е, че отложиш ли днешната работа за утре, шансовете да я свършиш значително намаляват. Но аз продължавах да мъкна у себе си предсмъртното послание и това се отразяваше добре на самочувствието ми. Усещах се в пълна готовност за последния рейс. Помня, че го скъсах много по-късно една заран, след като предната вечер под влияние на бялата логика едва не бях се изкушил да го покажа на двама приятели като нещо твърде секретно. Да извадиш наяве предсмъртното си стихотворение, това означава или да го съпроводиш със съответното дело, или да станеш смешен. В момента и двете тия възможности не ме блазнаха особено. Така че скъсах го.

Да, всички тия пубертетни кризи бяха далечно минало. И сега вече спокойно и уверено плувах в дълбоките и бистри води на духовното творчество. Знаех, разбира се, че творчеството ми не е от

най-високо качество. Маниите ми, доколкото съм ги имал, са били свързани с увереност не във вече създаденото, а в другото, което тепърва предстои да създам.

Това, дето го пиша, може да не е бог знае що, но все пак върши работа — мислех си. — Дори като количество да го вземеш, пак е нещо.

Количеството наистина не беше малко. И за по-голяма нагледност събирах всичко публикувано по вестници и списания и трупах в отделни папки ръкописите на докладите. Стотици очерци, репортажи, хумористични разкази, фейлетони... Години по-късно при една квартална акция за събиране на вторични суровини се изхитрих да изхвърля този грижливо подреден архив заедно с някои други бумаги.

Плитка хитрост. Веднаж написаното не може да се изтрие. Изтрива се за читателя от гумата на забравата, но не и за тебе, дето си го написал. И когато се обръщам назад, виждам отново един неприветен пейзаж. Виждам редицата хилави насаждения край голите грозни скали на мъртвите дни. Хилави насаждения, най-често с ръждиви сгърчени вейки, понеже не са се хванали. И там, в корените на тая суха растителност, пълзи и се вие някаква гадна твар. Сивата змия.

Сивата змия. Така древните са наричали небрежността. Да свършиш работата набързо, как да е. Ме да я свършиш, а да я махнеш от главата си. Какво таткова ще му мислиш. Следващия път ще бъде по-добре. Карай нататък.

И ти продължаваш нататък по скучния и неприветен друм на немаратал здраво трамбован от хиляди нозе, понеже хиляди други са минали преди тебе по същия път, хиляди млади мърлячи, които са смятали, че животът е състезание по бързина и че по-нататък, с опита и с времето, работата ще тръгне по-добре. Ала и по-нататък рядко се случва работата да тръгне по-добре, въпреки времето и въпреки опита. Защото влезеш ли веднъж в улея на тоя скучен и равен друм на немарата, трудно излизаш оттам. И защото какво друго може да се получи с течение на годините от един млад мърляч освен един стар мърляч.

И когато, преди да захвърлиш в кварталната купчина всички ония младежки творения, ти ги разлисти набързо отсам и оттам, те ти

се сториха като онези жилищни сгради, дето изглеждат доста добре отдалече, обаче само отдалече, понеже са претрупани надве-натри, с криви стени и криви тавани, с врати и прозорци, които не се затварят, с разкъртени стълбища и нагънати подове, всичко иззидано и сглобено някак си, как да е, без обич към тия, дето ще влязат да живеят тук, и без обич даже към себе си. Мърлячът си мисли, че нескопосаната работа е изцяло в негова изгода, че тя му спестява излишни сили и време, а всъщност тя го ограбва, превръща силите и времето му в нищо, лишава го от най-съкровената и най-скъпа радост — радостта на създаването, за да я замени с горчивината на гузната съвест, ако изобщо някаква съвест му е останала.

Ти се стараеше, разбира се, да не падаш до нивото на мърляча, но в същото време си казваше, че би било прекалено да се търси от една статия или доклад нещо особено оригинално. Това беше за времето удобна работна формула: оригиналността не се ценеше твърде и дори нерядко будеше подозрение. Оригиналността, казваше си ти, ще я запазим за втората част на поприцето, за най-важната част — за поезията.

Бедата е там, че не можеш да вършиш половината си работа как да е, а останалата половина — на образцово ниво. Бедата е там, че лошите трудови навици, веднаж възприети, се проявяват неизбежно и в двете половини, макар не винаги в съвсем еднаква степен.

За щастие или нещастие, напевният ритъм на стиховете все повече заглъхваше у тебе през ония години. Отначало това ти се струваше странно и обезпокоително: все едно, че се движиш с влака, а не чуваш тропота на колелата по траверсите. Такава тишина от много отдавна не бе те спохождала. После реши, че явлението е съвсем естествено. Някои критици бяха почнали да обявяват всеки мотив на интимност за субективизъм и всяка нотка на скръб — за декадентщина, и всяка необичайна метафора — за образомания. Някои критици вещаеха, че ти и другите от твоето поколение не можете да намерите нов тон за новото. И най-лошото е, че сам почваше да им вярваш, че почваше да привикваш с тишината, настъпила вътре в тебе, и с мисълта, че втората част на поприцето се отлага за неопределено време.

Това може би обяснява дългата пауза, но не оправдава небрежността. Небрежността ти я познаваше от много по-отдавна, още

от времето на най-ранните си стихове. Образите на тия стихове ти ги виждаше плътни и ярки и ритъмът на ненаписаните строфи звучеше у тебе увличащ и властен, ала почнеш ли да драскаш по хартията, почваше и да се препъваш в думите, да заместваш фразите, които търсиш и не намираш, с другите, които сами ти се натрапваха, но не чинеха, да запълваш с непотребности появилите се празни места, да правиш отстъпки на стъпки и рими и отчаян, че не можеш да постигнеш точността, да се задоволяваш с приблизителното.

Важното е да го излееш цялото от началото до края — казваше си ти. — Да го излееш, защото иначе ще го зарежеш недовършено. Да го излееш и да го видиш цялото — тогава и по-ясно ще разбереш как да го доизпипаш. Обаче до доизпипване рядко се стигаше, навярно защото си роден под тая неустойчива зодия на близнаците и още на следния ден усещаше, че вече си изстинал към стихотворението и в главата ти се раздипляха вече нови образи и звучаха нови призивни ритми, обречени да заемат на свой ред мястото си върху купчината на несполуките. Те приличаха, тия несполуки, на снимки, чиито негативи не бяха достатъчно експонирани или чиито копия не бяха преседели необходимото време в проявителя. Те биха могли да се превърнат в свежи и плътни отражения на образите в главата ти, ала наместо туй бяха си останали само сиви и бледи свидетелства за едно добро намерение.

За жалост проявяването на невидимия образ в един видим ръкопис е твърде различно от механичната операция на фотолабораторията. То е не механичен, а творчески акт. То е вероятно не най-основната, но във всеки случай най-трудната част от процеса на създаването. Замисълът може просто да ти хрумне изневиделица. Образът може да те споходи, без да си го търсил. Ала написаната строфа не може да се роди без упорито усилие. Защото тя се ражда в преодоляването на един материал — словото, а всяко преодоляване е резултат на усилие.

Голямото изкуство предполага освен сила на таланта и сила на характера. Творецът като всеки човек не винаги е властен да поддържа мощта на тялото. Но той е длъжен да поддържа упорството на своя дух. Или както е казал грохналият, отдавна глух и вече сляп Гойа в края на живота си: „Нито чувам, нито виждам, нито мога да пиша. Не ми е останало нищо освен волята. Но воля имам в изобилие.“

Само с упорство могат да се прекратят ония многобройни препятствия към осъществяването на видението в словесен образ, познати на всеки, за когото литературата е нещо повече от любителско ръкоделие. И когато подобно упорство ни липсва, на мястото му се настанява неговата противоположност, защото там, където светлината си е отишла, не може да не е настъпил мрак. И ние усещаме оная тръпка на отегчение и погнуса — най-верният знак, че в гърдите ни вече се е свила сивата змия.

Липсата на достатъчен инат да постигнеш равнозначния образ на едно ярко видение неизбежно води до използването на заместителя. А заместителят, това са шаблоните, готовите изрази, които сами ти се натрапват. Паразитите винаги сами се натрапват. Те не са дотам надменни, та да очакват специална покана. И ти ги използваш, понеже все пак трябва да използваш нещо. А сетне недоумяваш как жената от мечтите ти се е превърнала в уличница.

Разбира се, в последна сметка всичко започва от видението. Но макар богатството на видението също да е свързано с работа, тая работа е дотолкова своеобразна и неуловима, та си изкушен да я считаш за божа работа. Писателството вероятно започва тъкмо от яркото видение или, ако щете, от дарбата да се виждат нещата малко по-другояче. Това „другояче“ понякога е равно на прозрение, а понякога — на изопачаване. И всъщност тия две неща — прозрението и изопачаването — независимо от умениято, с което са постигнати, съществуват като два потока в литературата на всички епохи.

И понеже видението като смисъл и образ е сърцевината, то и работата се свежда до намиране на словесната му равностойност, а не до човъркане на думи и везане на фрази, според принципите на някакъв „стил“. Стилът — ако го има изобщо — е още в строежа на образа, а ако го няма там, няма и да го има, освен като повърхностен и досаден налеп.

Спомням си един мой познат, не лишен от дарба писател, който минаваше за придирчив майстор на стила. Толкова придирчив, че изпипваше с часове всяка фраза и публикуването на два или три къси разказа през годината бележеше върха на неговата продуктивност. Логично бе да се предполага, че с течение на времето упоритата работа над словото неизбежно ще го доведе до умениято значително по-бързо и лесно да се преборва с прилагателните. Но стана обратното.

Продукцията постепенно спадна до един разказ в годината, а сетне все тъй продължи да спада, додето познатият ми започна да ознаменува с нова творба само високосните години.

— Просто го мързи да пише коментираха безцеремонно някои.

— Не че го мързи, ами не може — оправдаваха го снизходително други.

Обаче аз знаех, че може и че съвсем не го мързи, и че както по-рано използва неприкосновените часове от седем заранта до обяд изцяло за свещенодействие пред олтара на безупречния стил. Но дали бе почнал да развива някаква сенилна психоза, или по друга причина придирчивостта му към словото бе прераснала в такъв краен педантизъм, та дори след като преобърнесе речника на синонимите и се увереше черно на бяло, че точната дума, която му е нужна, изобщо не съществува поне в родния му език, писателят още дълго продължаваше да напъга ума си в суеверно очакване, че все пак накрая несъществуващата дума може да го осени.

Но ако дори отделните думи му причиняваха подобни главоболия, то не е трудно да си представим какви мъчнотии възникваха при целите фрази. Завършил подир двуседмичен тормоз първата страница на ръкописа, белетристът го прочиташе веднаж, дважд и повече пъти наум, шепнешком, полугласно и с цяло гърло, додето напълно се убедеше, че всичко трябва изцяло да се преработи в стилово отношение. Защото известно е, че почнеш ли разказа с фалшива нота, той докрая ще си върви все тъй фалшиво.

И ето че върху машинописния лист, отпърво по-откъслечно, а впоследствие все по-нагъсто, започваше да подскача масивното златно перо на самописката „Монблан“. То подскачаше напред и назад, нагоре и надолу, вляво и вдясно, додето от печатните букви не останеше почти нищо зримо, а ръкописните думи така се възсядаха една друга, сякаш не бяха думи, ами участници в циркова атракция. Налагаше се прочее на даден етап листът да се препише на чисто, подир което перото „Монблан“ отново поемаше нестинарския си танец.

Най-после, след няколко поредни цялостни корекции и цялостни преписвания първата страница можеше да се приеме в общи линии за завършена. Това, разбира се, не ставаше много лесно и много бързо, ала изтеклите месеци не бяха отишли напразно: стилът бе намерен — нито излишно фамилиарен, нито прекалено официален, нито грубо

директен, нито прекомерно смътен, нито претенциозно натруфен, нито досадно аскетичен, нито фейлетонно ироничен, нито траурно скучен, изобщо точно такъв, какъвто би трябвало да бъде стилът на един солиден белетристичен опус, призван да остави диря в световната класика.

Но тържественият момент, в който щеше да бъде маркирана дирята, все още бе твърде далеч. Тепърва идваше ред на втората страница. И едва ли е нужно да пояснявам, че набелязаните по-горе творчески процеси, включително словесните възсядания и нестинарските танци на перото, се повтаряха с пълен размах.

Ала и това не бе всичко. Едва завършил втората страница, писателят грижливо я сравняваше с първата, за да установи с лесно обяснима горчивина, че между стилового звучене на първата и на втората се е появил известен дисонанс. Не че дисонансът бе твърде фрапиращ. Авторът бе достатъчно солиден майстор, за да допусне подобен провал. Но все пак съществуваше някакъв лек нюанс на несъответствие, нещо такова... нещо едва забележимо... нещо в интонацията, каквото може да се случи дори на големия пианист и което кара редовния абонат на концертите да промърморва авторитетно „фалш“, додето новациите наоколо с цялото си невежество примират от възторг.

И тъй редактирането трябваше да почне наново от самото начало и единствената дилема, изникваща пред писателя, бе: дали да промени стила на първата страница според образца на втората, или, напротив, да префасонира втората по модела на първата. Трудна дилема, за чието вярно решение се налагаха грижливи и многобройни съпоставки и поточно продължително четене ту на едната, ту на другата страница наум, шепнешком, полугласно, а при нужда и с цяло гърло. Най-сетне и тази задача намираше своето решение, което широко отваряше пред писателя вратата за самите словесни корекции.

Ще се въздържа да проследявам по-нататъшния ход на творческия процес, толкова по-сложен и по-труден, колкото повече нарастваха страниците и колкото по-властно възникваше необходимостта всички те да бъдат в пълно стилово съзвучие без никаква сянка на дисонанс, без нищо такова... без нищо, което... изобщо без никаква възможност подготвеният читател да процеди злорадо „фалш“.

Единствено на сериозния професионалист е съдено да разбере с какви изтощителни усилия бе свързано осъществяването на творчески задачи от рода на посочените. Това пораждаше необходимостта от паузи за размисъл, а също и от минути на краткотраен отдих. Но у този непривикнал на бездействие човек дори и минутите на отдих бяха своеобразно осмислел ни. Той почистваше поредицата дълги цигарета, които му помагаша да не изоставя папирозата по време на работа и в същото време да не възпалява окото си със струята дим. Или пълнеше резервоара на самописката, наистина все още доста пълен, ала заплашващ да се изпразни точно когато не трябва. Или обхождаше с поглед рафтовете на библиотеката, за да установи ненадейно и за свой голям ужас, че томовете на втория рафт вляво не са наредени точно според размера, явно свидетелство, че малкият вчера пак е ровил тук и явна необходимост да се възстанови тутакси статуквото в поредицата на световните автори. Или прескачаше до кухнята, за да предупреди тъкмо навреме слугинята, че един килограм сол е малко прекалена доза за три чаши бульон. Или излизаше да се разтъпче в градината. Или изпиваше поредното кафе. Или използваше момента да се обади тук-там по телефона.

— Намери ли от копривщенската луканка? — обръщаше се той към постоянния си доставчик.

На което онзи отговаряше, че засега не е намерил, но разполага с чудесно холандско какао.

— За какво ми е какао? Нали ти казах да купиш луканка!

На което онзи повторно отвърщаше, че луканка няма, но затуи пък може да му достави индийски фъстъци.

Разговорът продължаваше още известно време в тоя дух на диалог между глухонемеи, но писателят не губеше нито търпението, нито творческия си порив и нищо чудно, ако дори когато беседваше за луканката, той продължаваше да съобразява дали да не замени на пета страница в началото на третия пасаж думата „някога“ с поразговорното, но по-малко изтъркано слово „нявга“, или да прояви още по-голяма смелост, като въведе старинното „някогаш“.

Изобщо за него часовете от седем заранта до обяд бяха строго неприкосновени и изцяло отдадени на литературата. Макар че понякогаш вследствие на лесно обяснима преумора интермедиите в тия творчески часове нарастваха дотам, че познатият почваше да ми

напомня за един друг познат, който също се ползуваше от периоди на неприкосновеност.

Въпросният познат бе жертва на странната аномалия да пълнее. Сам той не виждаше никакъв начин да си обясни тази аномалия и когато някои нетактични хора подхвърляха, че може би причината е в яденето, това дълбоко го огорчаваше. И все пак, понеже аномалията с годините не само не изчезваше, а застрашително нарастваше, познатият взе стоическото решение да обяви петъците, по стар християнски обичай, за гладни дни. Това му даде възможност да се убеди на практика в силата на характера си и да натрие носовете на близките, дето го обвиняваха в лакомия. „Вчера, по време на моя гладен ден“, обичаше да подхвърля той. Или: „Утре, когато ми е гладният ден, нали знаете, че имам гладен ден...“

Един отзивчив лекар обаче бе му пояснил, че като е казано „гладен ден“, това не значи съвсем пък нищо да не сложиш в уста и че една ябълка, чинийка салата или чашка кафе без захар няма да нарушат диетата. Затуй познатият започваше гладния ден именно с кафето без захар, а понеже и децата знаят, че тая течност, особено когато е без захар, страшно дразни стомаха, прибавяше към кафето няколко безобидни лъжички конфитюр и четири-пет филийки кекс.

Подир подобен аскетичен дебют гладният ден можеше да продължи с цялата си непоколебимост, което и ставаше. Познатият не слагаше ни трошичка в устата чак до десет часа — времето на споменатата ябълка. Известно е обаче, че ябълката дразни стомаха не по-малко от кафето и дори много повече, така че, след като си я изял, усещаш търбуха си просто оцавен от киселината. Тъкмо по тая единствена причина и по никоя друга скромният фруктов сеанс биваше застъпен от тавичка с печени ябълки, добре поръсени с пудра захар, за да добият все пак някакъв вкус.

Критичният пункт на гладния ден бе, разбира се, обедният час. Законният и атавистичен рефлекс, наследен от най-древни времена, да се притичаш на помощ на изгладнялото тяло, което тъй вярно и безропотно ти служи. Тъкмо в този драматичен миг между двата хафтанма на петъчното изпитание познатият най-категорично проявяваше цялата желязна устойчивост на характера си. И колкото невероятно да прозвучи това за ушите на разни клюкари, той се задоволяваше с една-единствена чиния салата. Естествено, поради

най-елементарно изискване за целесъобразност това не бе плитка чиния, от която салатата да се разсипва на всички посоки, а достатъчно обемиста фруктиера с няколко скромно аранжирани зеленчука — пет-шест домата, две-три краставици, известно количество маслини — не си въобразявайте, че става дума за килограми — а също, все с оглед на стомашната хигиена, неголям брой твърди яйца и бяло месо от кокошка, чиято хранителност, както е известно, се равнява на нула — всичко това съответно нарязано и поръсено с подправки.

С подобна постническа неумолимост познатият омиташе към четири часа втора тавичка захаросани ябълки, примесени — като заслужена награда за стоицизма — с отделни фрагменти печена тиква. Подир което, твърд и неподкупен, отново поемаше пътя на мъките, за да спре да си отдъхне едва кът осем часа с вече споменатата фруктиера, разбира се, съответно заредена с посочените вече жалки огризки.

Той имаше обичай да си ляга рано, и по-точно почти веднага след предаването „Лека нощ, деца!“, ала специално в гладния ден би било истинско кощунство да не се вдигне отново към полунощ, за да отпразнува съвсем скромно поредната победа на героичния дух над грешната плът. Съпругата, естествено, бе в течение на това му навик, така че когато в тишината на късния час победителят проникнеше в кухнята, на масата вече го очаквашеаницата с кюфтета и тепсийката с пържоли, и другата — с грижливо нарязана баница, и гювеча с кисело мляко, което така те прочиства, че все едно нищо не си ял, и изобщо всички тия оскъдни наслади, които си бе запрещава през целия този безкраен гладен ден.

Някой може би ще забележи, че моят позна? — не постникът, а писателят — е просто един бездарник, изпаднал в обичайната дребнавост, посрещаща ни гостоприемно в преддверието на склерозата. Убеден съм, че не е така, макар че не мога да възразя, ако желая да запазя анонимността на примера. Примери обаче не липсват дори в класиката и всеки от нас може да си спомни за това художник, който трийсет години бил работил над една-единствена картина, или за оня поет, който цял живот създавал своята книжка сонети. И все пак подобни творци, без да отричам таланта ми, не ме покъртват особено.

Да оставиш подир дълъг живот една-единствена книга всъщност не е лошо, ако книгата е от съответното качество. Допускам даже, че

както стремглаво нараства броят на пишещите братя и както убеждението „да не би да съм по-лош от Хемингуей“ се превръща в често заболяване, не е много далеч денят, когато обществото ще се види принудено да наложи на писателите принципа „само една книга в живота“, за да не бъде затрупано от продукцията им.

Да, наистина: едно произведение, ако то е от висок ранг, съвсем не е малко. И все пак авторите, които десетилетия наред човъркат едничката си книга, не ме вълнуват. Знам, че някои ще нарекат подобно настойчиво човъркане титанично упорство, но на мене то ми се струва като буксуване. Да завършиш на зряла възраст творбата, която си започнал на младини, е все едно като да изваеш човек с юношеско лице и снага на старец. За три десетилетия начинът на възприемане и преживяване доста се изменя, а ако не се изменя, значи, че буксуваш.

В името на стилово съвършенство Ередиа тридесет години цизелира и шлифова своите „Трофеи“. Резултатът е внушителен, поне според мерките на парнасизма. Докато Достоевски просто отчайва критиците с небрежния си стил. Някои хора са били даже готови да запретнат ръкави и да прередактират романите му — да стегнат фразата, да премахнат повторенията, да се преборят с отклоненията и излишната обстоятелственост.

Както е известно, на времето Съмърсет Моам бе се впуснал в подобни стилистични операции, за да поправи Толстой, Флобер, Стендал, Дикенс и, както сам скромно бе заявил, „да ги обнови и подобри“. И ако се бе въздържал да посегне към Достоевски, причината вероятно е, че случаят му се е виждал съвсем безнадежден.

Достоевски наистина обезкуражава любителите на стегнатата, синтетична и лаконично експресивна фраза. Но дали това е сивата змия на немарата? Или е трескавото усилие на гения да изрази възможно по-точно образите-видения? И можем ли да си представим тоя Достоевски в продължение на три десетилетия да се върти като крояч или фризьор около своята Неточка Незванова, докато в същото време във въображението му Разколников и Соня, княз Мишкин и Настася Филиповна, Ставрогин и Верховенски, Альоша и Иван Карамазови напразно чакат да бъдат родени?

Вярно е, че даже неспокоен дух като Роден също цели тридесет години се занимава с прочутата си „Врата на ада“ — мечтата на неговия живот и крушението на неговата мечта. Защото това

нестройно, претрупано, сецесионно-усложнено нещо в края на краищата се оказва негодно да украси входа на Музея на декоративното изкуство. Изобщо не се получава врата. Създава се по-скоро един Ноев ковчег. И от този именно Ноев ковчег Роден в продължение на дълги години вади и моделира поразителните същества на своя изпълнен с копнеж и страдание свят — Вечната пролет и Вечният идол, Целувката и Болката, Адам и Ева, Минотавър и Данаида, Сенките и Мислителят. Една може би погрешно замислена вселена, но която при разпадането си се превръща в дълга върволица от удивителни шедьоври — такава е тази „Врата на ада“, несполуката на един гений.

Изобщо на гениите им е трудно. Те постоянно са заплашени от несполуки и непрестанно са потиснати от мисълта за несъвършенството си, и винаги усещат, че нещо не им достига. Вече стигнал до старостта, Хокусай пише в епилога на своите „Сто изгледа от планината Фужи“: „Добих привичката да рисувам формите на нещата от шестгодишна възраст и на петдесет години бях публикувал голям брой книги с картини, но всичко, което съм създал преди седемдесетгодишната си възраст, не заслужава изобщо да бъде споменавано. На 73 години бях усвоил донейде строежа на птиците, животните, насекомите и рибите, а също как растат тревите и дърветата. Така на 80 години ще постигна още по-голям напредък, на 90 ще успея да проникна в тайната на нещата и на 100 ще се докосна до състоянието на божественост. Когато бъда на 110 години, всичко, което правя, точка или черта, ще изглежда живо.“

Хокусай не доживява до 110 години, а умира само на 89, така че очевидно не стига до състоянието на божественост. Изобщо на гениите не им върви. Те никога не съумяват да се доберат до съвършенството, те смятат, че вечният им дял е несполуката, и умират с горчивото съзнание, че почти нищо не са направили. Като Ван Гог, чиито последни думи са: „Мъката няма да има край“. Или като бедния Хокусай, който склопва очи тъкмо преди да проникне в тайната на нещата.

Наистина, бедният Хокусай. Беден в преносния и буквален смисъл на думата, защото цял живот се е завивал с дрипи и се е хранил с шепа ориз, и не е мислил за нищо друго, освен за тая проклета и божествена рисунка. „Старецът, луд за рисуване“, така се е подписвал

той под творбите си. И за да се знае, че не е бил нищо повече от човек на простия труд, и за да не го бъркат с другите, жадни за пари и за слава, е поставял на вратата си малка картичка с надпис „Хокусай, селянин“.

Да, спукана им е работата на гениите. Никога и в нищо не им върви. А на нашия познат, другаря Еди-кой си, му върви. Той още от младини е постигнал съвършенството и има пълно съзнание за това. Поради тая причина от години насам изобщо не поправя ръкописите си, убеден, че дори възможните грешки в тях носят печата на неповторимост. Колкото до някои по-дребни несъобразности, например че героят в първата глава е кестеняв, а в третата — русокос, или че на едно място се нарича Васко, а на друго — Венко, за тия подробности съществуват коректори.

Но макар и застанал още в самото начало върху стъпалото на съвършенството, другарят Еди-кой си не остана да тъпче на това стъпало, а отиде и по-нататък. Творческият процес у него започна постепенно да се развива с такава бързина, че вече изпреварваше тракането на машината. Наложил се да изостави писането и да мине към диктуване. Полуизлегнал на дивана в кабинета си и вперил замислен поглед в потона, точно там, дето гипсовата мазилка се бе леко пропукала — „трябва тия дни най-сетне да извикам зидаря да поправи това безобразие“ — писателят снасяше на неравни интервали художествените си инвенции, докато стенографката, разположена зад бюрото, акуратно ги записваше.

Като всяка проста жена, стенографката понякога не можеше да се въздържа от някоя неуместна забележка:

— В последната ви фраза има само вметнати изречения, а главното липсва.

— Е, кво като липсва? — отвърщаше авторът. — Като липсва, ще го добавиш. Ето, пак ми прекъсна мисълта...

Приключила стенограмата, секретарката имаше задължението да я превърне в машинописен текст, а подир туй да отнесе текста в издателството. Но като проста жена, тя понякога съвсем глупаво питаше:

— Няма ли да прегледате ръкописа?

— За кво да го преглеждам? — питаше на свой ред писателят. — За да ти поправам грешките?

— Има там някои несъобразности... — забелязваше сконфузено жената.

— Какви например?

— В шеста глава, дето Драганов умира...

— Е, че какво? И в живота е така. Умират хората...

Само че в епилога той отново се явява на празненството.

— Ами значи сбъркала си нещо. Щом е умрял, значи умрял е. Ще го махнеш от празненството. Санким празненството няма да мине и без него.

— Има и още някои други такива...

— Като има — поправяй. Аз ли ще те уча.

Той я поглеждаше с нескрита досада и добавяше:

— И гледай да свършиш за ден-два. В понеделник започваме нов роман.

— Дълъг ли ще е?

— Напротив, съвсем къс. Към петдесет страници.

— Роман от петдесет страници? — учудваше се тая проста жена.

— Е, това са само страници за връзка. А за главното ще използвам три стари разказа и една повест.

— Но нали имената са различни?

— Имената! — въздъхваше отново с досада писателят. — Имената ти и сама можеш да ги промениш. Важен е човекът, а не имената. Какво значение дали ще го нарека Сульо или Пульо, когато това е все този тип на преустройство се дребен собственик.

Не съм му светил, разбира се, на другаря Еди-кой си, когато е диктувал произведенията си, и на драго сърце съм готов да приема, че в горните сведения, получени от втора ръка, е допуснато известно съгъстяване на боите. Обаче самите произведения са налице, издадени и преиздадени, и те говорят достатъчно.

Както мърлячът занаятчия, който трупа купища брак, така и маниакалният производител на стилистична бижутерия напълно са забравили каква е истинската цел на творчеството. Вселената на ярките видения отдавна е погаснала у тях или изобщо никога не е съществувала. Дали ще носиш в себе си такава вселена, това е може би божа работа. Дали ще бъде тя по-странна и по-богата, или по-обикновена и по-бедна, това е може би също божа работа. Но дали ще я предадеш с необходимата изразителност и правдивост, това е вече

твоя работа. И грешката — ако има такава — е само твоя. Сивата змия не идва от никъде. Тя е наше изчадие.

Наближава обед и моят работен ден теоретически е започнал, но само теоретически, защото долу под прозореца децата играят на футбол с една консервена кутия и крясъците им, допълнени с дърнченето на тенекето, ми пречат да се съсредоточа.

Напускам прочее работното си място и заставам на прозореца в очакване да се съсредоточа и накрая след известни усилия наистина постигам това. За съжаление съсредоточавам се не върху следващия пасаж на книгата си, а върху спортното състезание на двора. Взирам се без цел и без смисъл с оная позната наслада от зяпането зарад самото зяпане. Също като моя отдавнашен познайник Васил.

— Какво правиш? — питах го не защото ме беше грижа какво прави, а просто от инерция.

На което той неизменно отвърщаше:

— Занимавам се с любопитство.

По мои сведения това наистина бе единственото му занимание. Любопитството му беше всестранно и безкористно. С еднаква наслада слушаше и един симфоничен концерт, и една улична кавга. С еднакво удоволствие присъствуваше и на прожекцията в кварталното кино, и на поредното сбиване в кварталната кръчма. Съвсем безразлично му бе дали ще прекара времето си в общата изложба, или в градската градина, защото и на двете места имаше достатъчно много за гледане. А вечер, прибрал се най-сетне в студентската си квартира, разтваряше някой том от голямата енциклопедия Ларус и потъваше в четене. За тази енциклопедия, макар и купена на старо, Васил бе пожертвувал всичките си спестявания.

— Не съм нито дотам богат, нито дотолкова глупав, че да правя библиотека — обясняваше той. — За какво ми е библиотека, когато в тая енциклопедия са събрани пет хиляди книги. Ти имаш ли пет хиляди книги?

Налагаше се да призная, че нямам.

— Политай ме нещо и веднага ще ти го кажа — продължаваше Васил. — Искаш да знаеш какво е казуар, сцинтилация, ейдетизъм, изогамия, доминат, веднага ще ти кажа. А ти можеш ли ми отговори на всичко, което те запитам?

Принуден бях да призная, че не мога.

„Трябва да го опиша този тип — мисля си. — Той Също бе една машина за трепане на времето.“ Намерил бе най-евтиния източник за наслади — зяпането. И с такова неизменно удоволствие се посвещавахе на зяпането, че го наричаха Василий Блажени.

Опитвам се да си спомня някои случки от житието на Василий Блажени, но не успявам, защото децата долу са се сбили. По-точно, бият един малчуган, най-дребничкия от тайфата. Детето е пременено с червена плетена шапчица с пискюл и майка му вероятно едва го е пуснала навън в този влажен ден, а сега големите го удрят по главата и го пъдят, понеже и за двата екипа е в повече и понеже каква полза от такъв дребосък.

Това ме принуждава да се покажа на прозореца и да уведомя състезателите, че ако не оставят детето на мира, ще слеза да ги изхвърля всички на улицата. Обикновено избягвам да заемам позата на рефер, но детето с червения пискюл и насълзените очи вероятно ми напомня как и мене ме биеха, когато бях малък. Така ми напомня, та забравям, че съм вече с побелели коси, и се виждам седемгодишен хлапак, раздърпан и окалян, да седя в скута на майка си, която бърше с мокра кърпа праха и сълзите от лицето ми. Старая се да спра плача си, но той напират заедно с горчивото чувство за неправда и едва след като мама ме целува и погалва по косите, почвам да се успокоявам.

Стоях край количката на сладоледаджията, когато дойде Коко, дангалакът на съседите, и си поръча фунийка за левче. Аз имах възможност само да наблюдавам подобни сделки, тъй като на мене никога не ми даваха пари за сладолед и ако се въртях край количката, то бе единствено заради зрителните наслади. Едно блаженство наистина, само че точно като онова на моя познат — Василий Блажени.

Уловил вероятно гладния ми поглед към фунийката с ухаещо на ванилия лакомство, Коко подхвърли злорадо, додето лижеше сладоледа си:

— А ти защо не си купиш?

— Ще си купя, само че от два лева — рекох.

Не знам защо го казах. Вероятно защото чувството за достойнство не ми позволяваше да се призная за толкова беден, колкото бях в действителност.

— Лъжеш. Нямах два лева.

— Нямам, ама имам. Ето ги, тук са — отвърнах, като потупвах за доказателство джоба си, дето в действителност се намираше само едно стъклено топче.

— Покажи, да видя!

— Няма да ти покажа.

Коко налапа остатъка от фунийката и се хвърли отгоре ми. Опитах се да побягна, не от страх, че ще ми вземе несъществуващите два лева, а от срам, че ще установи жалкото ми безпаричие. Но той ме настигна, събори ме и ние се завъргаляхме в гъстия пловдивски прахоляк. Бях отчайващо дребен в сравнение с Коко, така че понесох доста удари, а сетне, когато измамата ми бе разкрита — и няколко добавъчни, за да знам друг път да не лъжа. Поуката бе уместна, само че аз я възприех по своему: хората са толкова завистливи, че могат да ти завидят и на това, дето го нямаш.

Стреснати от заплашителния ми тон, децата долу са прекратили междуособицата и волю-неволю са включили в мача дребосъка с пискюла. Една добра възможност, за да се съсредоточа най-сетне, върху следващия пасаж, мислите ми се връщат към съня, наж да се разсейваш, тя тръгва... И вместо към следващия пасаж, мислите ми се връщат към съня, от който се бях сепнал заранта.

Всъщност сънят съвсем не е нов. Това е един от тия сънища, дето те спохождат на неравни интервали години наред, без да се грижат за туй, дали са желани, или не.

Навярно съм нейде на екскурзия в планината и всичко, което виждам, наистина съм го виждал и усещал някога, още като дете, когато баща ми ме водеше по балкана. Росата се изпарява и над ливадата се носи замайващ аромат на овчарски босилек и на риган. Сякаш слънцето си вари чай. Чай от билки.

Усещам, че е станало вече горещо. Усещам, че умирам от жегата, когато забелязвам тунела. А, значи прокопали са го вече, минава ми през ума, и се запътвам към сенчестия отвор, примамващ ме с хладината си в летния ден.

Тунелът отпърво е като всеки тунел, но скоро се превръща в някаква стая и по-точно в полутъмна кръчма, а по ъглите виждам насядали хора, които мълчаливо ме гледат. Какво са ме зяпнали тия, казвам си, но те продължават да ме гледат с тежки погледи и аз, за да се отърва от тия погледи, решавам да се върна назад и в тоя момент

забелязвам, че сводът на тунела зад мене бавно и безшумно се кърти. Той се кърти на едри пластове, които безшумно се свличат и затрупват изхода и аз, ща не ща, трябва да продължа напред и прекосявам тъмната кръчма, като се движа сред тия безмълвни лица с изцъклени погледи и прониквам в ново помещение, и то пак ми напомня на кръчма, от тия, най-мръсните кръчми на моята младост, а в полумрака неясно се открояват фигурите на непознати мъже и макар да не виждам очите им, усещам, че са втречени в мене, а когато поглеждам назад, забелязвам отново как огромните пластове пръст се свличат безшумно и затрупват изхода.

И аз продължавам напред и минавам от помещение в помещение, все напред, защото подире ми сводът бавно се срутва, и вървя из тъмните кръчми, и отново виждам наседали мълчаливо мъже, и дори ми се струва, че познавам някои от тях, и че онзи там с бледото обло лице е Гошо Свинята, и дори го запитвам шепнешком, за да не наруша тишината: „Гошо, ти ли си?“, но той само ме гледа и аз също го гледам, додето откривам, че това не е Гошо Свинята, а Талей и ми става неловко, че съм се припознал, и се готвя да кажа, че съм се пошегувал, но не казвам нищо, защото това вече не е и Талей, а някакъв съвсем непознат и той ме гледа враждебно, и аз отминавам нататък, защото искам да избягна погледа му и защото сводът зад мене отново се свлича в тежки и мазни пластове.

И додето се движа все тъй от помещение в помещение, усещам, че страхът ми нараства, защото те стават все по-тъмни, тия кръчми-бърлоги, и хората в тях ме гледат все по-заплашително, а отдире ми проходимт неотменно се срива и за да се успокоя, аз си казвам, че това е само един сън, но съвсем не съм сигурен дали е сън и затуй ускорявам крачки, за да стигна по-бързо до изхода, защото нали всеки тунел освен вход има и изход, там, към ухаещия на мащерка слънчев планински простор, който тъй лекомислено бях изоставил.

И аз вече не бързам, а тичам, с тоя мудар бяг на кошмара, при който нозете ти тъй тежко се движат, сякаш газиш в дълбока вода, сякаш за теб са се заловили и те дърпат назад всички мъртъвци на преизподнята. Тичам, доколкото мога, и завивам насам и натам, и минавам от помещение в помещение, и ето че виждам нейде далеч някакво мъждиво петно и с последни сили пристъпвам напред и се изтръгвам от тия невидими мъртъвци, и ето ме най-сетне в последното

помещение, ето ме на края на тунела. Само че това не е тунел, а пещера и пред мене вместо спасителен изход се изправя черното дъно на пещерата.

Назад! — казвам си трескаво, ала вече няма назад, понеже и последният свод зад гърба ми е затулен от огромните рухнали пластове и аз съм затиснат от всички страни с мазната пръст. И тогава едва се досещам, че съм в гроба си. И додето, потънал в студена пот, се оглеждам безпомощно, ненадейно съзирам там, в черното дъно, онуй същото мъждиво петно, което бях взел отдалече за изход.

Това е сивата змия, навила тлъстото си тяло в гадни пръстени и отправила към мене гадната ся плоска глава. Трябва да я смачкам тази твар, мисля си, и се озъртам за камък, ала камъни няма, има само рохкави буци земя, а влечугото, сякаш отгатнало намерението ми, бавно се развива и запълзява насам.

В този миг се събуждам. Поне това е добре, че винаги в този миг се събуждам. Така си и знаех, казвам си. Легнал съм на лявата си страна. Легна ли на лявата си страна, ще сънувам я змии, я гущери.

Децата навън продължават да блъскат консервената кутия. Днес е неделя и ще мине доста време, додето родителите се сетят да ги приберат. Днес е неделя и ти също имаш доста време, за да напишеш някоя и друга страница, но това съвсем не е причина да зяпаш през прозореца или да инвентаризираш кошмарите си.

Делниците са по-неприятни. Вярно е, че сега, за разлика от далечното някога, вече знаеш какво ще правиш през новия ден, точно какво би искал да правиш, понеже острият звън на телефона още при ставането ти напомня за препятствията, които те дебнат по пътя към работната маса: две заседания, едно събрание, пет посещения от служебен характер и неограничен брой обаждания от всякакъв характер. Но все пак поне го виждаш пред себе си този път към работната маса и почваш деня с надеждата, че ако не до обяд, то поне следобед, а ако не следобед, то поне вечерта ще изминеш този път и ще седнеш над машината.

А колко младежки дни са изгрявали, без дори да се сецаш с какво ще ги запълниш. Разбира се, на масата винаги е лежало нещо започнато, но ти нерядко оптимистично си решавал, че това, започнатото, може да бъде свършено и по-късно, в някой щастлив ден, когато просто ще преливаш от желание за работа, а понеже това,

сегашният ден, не е такъв, най-добре е да излезеш из града, пък после ще видим. Писателят има нужда и от впечатления. Акумулаторът трябва да се зарежда.

Разбира се, акумулаторът се зареждаше най-вече из кафенетата и кръчмите. Зареждаше се или добавъчно се изпразваше. А сега търсиш грешката.

Всяко отлагане, дори най-невинното, е начало на грешката. И никакво наваксване не е възможно, защото изтеклото време не може да бъде върнато. Ако ти е писано, ще разполагаш с още време, но с изтеклото — никога вече. Старият анекдот за майката, която запитала педагога кога трябва да започне възпитанието на детето си, а той на свой ред я запитал: на каква възраст е детето ви, а тя отвърнала: на две седмици, на което пък той отвърнал, значи закъснели сте вече с две седмици. Голямата заблуда, че сме богати с време, че нищо друго да нямаме, време поне дал господ. А то е ужасно малко, във всеки случай толкова малко, че всяка загуба е крачка към разорението.

Някога обичах да чета Сенека: „Та в това е именно нашата грешка, че гледаме на смъртта като на бъдещо събитие. А голяма част от смъртта е вече настъпила: времето, което е зад нас, е в нейно владение... Ако днешният ден е в ръцете ти, по-малко ще зависиш от утрешния. Докато ние отлагаме живота, той си отива. Всичко, о, Луцилий, не е наше, а чуждо; само времето е наша собственост.“

Не виждах какво може да се възрази на тия думи. Но когато Замбо казваше: „Майната му на Сенека, я да прием още по едно“, също не възразявах. Изобщо мислех, че макар времето да тече, то съвсем не изтича чак толкова бързо. Нашият учител по латински твърдеше, че денонощието е достатъчно дълго, за да стига за всичко:

— Осем часа ще спите, осем часа ще играете и осем часа ще учите латински.

А понеже аз почти не играех и почти не учех латински, оставах ми цели шестнайсет часа за четене на романи и писане на стихове. И едва по-късно почнах да усещам, че в едно денонощие се струпват толкова неща, та дори не забелязваш как се е стопило, без да си направил нищо.

Всекидневното суетене за хляба, всекидневните грижи, твои и чужди, всекидневното лутане без посока, всекидневната гонитба на скучни удоволствия... А смисълът? Навярно същият като в играта на

децата отвън, които ритат и блъскат консервената кутия, додето някой им каже: „Хайде прибирайте се“, Додето някой ни каже: „Хайде прибирайте се“.

Почваш с една мечта, за да свършиш с едно разочарование. И колкото по-голяма е мечтата ти, толкова по-голямо е разочарованието. И си казваш за утешение, че животът не се строи спокойно и по план, както се строи сграда. По-точно, строи се като тия сгради, дето се започват с оскъден материал и се издигат с помощта на това, което е подръка, и нерядко представляват един мизерен кърпеж или просто остават недостроени. Утешавай се, казваш си, с тая жалка барака, дето сам си я скърпил, и мирясвай.

И дори ти се вижда странно, че все пак си успял да скърпиш една жалка барака. И даже не можеш да си дадеш сметка и да си спомниш как е станало тъй, че при цялата ти разпиляност и лекомислие все пак си се опитал да вградиш в тази мизерна постройка някакъв смисъл. Дали нещо по-силно от тебе те е осенило, дали тия, дето са ти дали живот, са се постарали да ти дадат и нещо повече от живота, дали си попаднал в бистрия поток на някакви могъщи влияния — въпрос на подробности, понеже при всички случаи заслугата не е твоя. Твоя е грешката.

Защото, макар да си отгатнал смътно посоката, не винаги си имал волята да следваш избрания път, който единствен би могъл да те отведе отвъд късните съмнения на тия часове, в които висиш на прозореца и наблюдаваш разсеяно играта на децата, и се питаеш къде е грешката.

На тяхната възраст ти мечтаеше за оня източен град със синкавобели кубета, с глухата тъмна зеленина на градините и с изгряващото слънце, възлизащо иззад моравите планини в образа на хубав младеж. И страшно ти се искаше този младеж да си ти самият — когато пораснеш, разбира се — и да можеш също тъй леко да плуваши из лазура към синкавия, все още потънал в съня си приказен град:

*Стани! Слънцето вече е хвърлило
своя елмаз в чашата на нощта.*

*И ето, ловецът от изток е уловил султанското
минаре*

в едно серкме от светлина.

Странно, ала макар да те е страх от високото и да смяташ стола в самолета за малкия брат на електрическия стол, винаги си мечтал да летиш. А вместо туй си се давел в бъркотиите си, препъвал си се в строфите и фразите и си превръщал ярките видения в бледи и сиви фотографии на несътвореното.

Но да искаш, значи да можеш. Затуй понякога и за тебе желаното се превръща в постижимо. И ето че възлизаш в светлата нощ по някакъв хълм и газиш до колене в кичести теменужни цветя. Хълмът е цял теменужен от тия гъсти цветя и ти се изкачваш към заобления хребет, изрязан върху фона на светлото звездно небе. Вървиш сред уханните разкошни цветя и крачките ти са леки, сякаш не стъпваш по земята, тъй леки, че когато стигааш върха на хълма, съвсем естествено продължаваш нагоре, все нагоре към звездната синева и ето че вече летиш високо над хълма, а сетне още по-високо над планини и морета, и още по-високо, тъй високо, че земята под тебе вече е само малко зелено кълбо. Летиш така, без космически кораб и скафандър, защото си израсъл, преди да се появят по детските списания чудесата на космическата ера и затуй нямаш нужда от кораб или скафандър. Летиш в пространството, сякаш плуваш в безбрежен нощен океан и наблюдаваш наоколо планетите, блещукащи в мрака с неземна красота, като златните, розови и сини кристални, кълба, които блещукат сред клонките на коледната елха. Те бавно се движат, тия кълба, всяко в своята орбита, те се въртят плавно с лек приятен звук и всички тия звуци се сливат в една обща тиха и тържествена мелодия, ритмична и непресекваща, по-звучна и затрогваща от най-прекрасния стих.

И усещаш, че си се изтръгнал от гравитацията на несполуката и от мъглата на меланхолията, и от студените течения на неприязните. Значи това било да летиш — казваш си. И усещаш такава лекота, сякаш си се слял с лазура и светлината и безпределността.

Само че насън.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.